جوولەکەکانی شاری سلێمانی

(لەسەرەتای دروستبوونی شارەکەوە
تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم)

لێکۆڵینەوەی: ڕێبوار حەمەتۆفیق

جوولەکەکانی شاری سلێمانی

(لەسەرەتای دروستبوونی شارەکەوە

تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم)

ناوی کتێب: جووله‌که‌کانی شاری سلێمانی

لێکۆڵینه‌وه‌ی: ڕێبوار حه‌مه‌تۆفیق

دیزاین: یاسین حسێن

چاپخانه:

تیراژ: 500

له‌ به‌ڕێوه‌به‌رایه‌تی گشتی کتێبخانه‌ گشتییه‌کان ژماره‌ی (؟؟؟)ی ساڵی (2015)ی پێ دراوه‌.

ناوەرۆک

پێشەکی 5

سەرەتایەکی مێژوویی 11

بەشی یەکەم: 23

ژمارەی جوولەکەکانی شاری سلێمانی

بەشی دووەم: 49

جوگرافیـــای نیشـــتەجێبوونی جوولەکـــەکانی شاری سلێمانی

بەشی سێیەم: 69

پێگـــەی فەرهـــەنگیی جوولەکـــەکانی شـــاری سلێمانی

بەشی چوارەم: 191

کارەکتـــەری جوولەکـــە لـــە بابەتـــەکانی ئـــەدەبی فۆلکلۆری کوردییدا

بەشی پێنجەم: 219

دژایـــەتیی و پێکـــەوەیی کـــورد و جوولەکـــەکانی شاری سلێمانی

پاشکۆ 255

پێشەکی:

هۆکاری هەڵبژاردنی بابەتی لێکۆڵینەوەکە:

تا ئێستا، بەشێوەیەکی ورد و زانستییانە و بە زمانی کوردی، نووسینێکی تایبەت دەربارەی پێگە و بەشداری جوولەکەکانی شاری سلێمانی لە ژیان و کەلتووری کوردەوارییدا لەبەردەستدا نییە و ئەوەی کە هەیە، بەشێوەیەکی گشتی بریتییە لە: تیشك خستنە سەر مێژووی گشتی جوولەکە لە کوردستاندا.

باسکردن لە پەیوەندی نێوان موسوڵمان و جوولەکەکانی کوردستان بەگشتیی و جوولەکەکانی ناو شاری سلێمانی بەتایبەتی، بەتایبەت لەلایەنی ڕامیاریی و ئایینییەوە، دوو بۆچوون و ئاراستەی باو هەن. یەکەمیان: بە پەیوەندییەکی زۆر باش و بێگرفت ناوی دەبەن (کە ئەمەیان زۆرترین قسە و نووسینی لەبارەوە هاتووە و پشتیوانی زۆرتری لە بۆچوونی دووەم لەسەرە.) و دووەمیشیان: بە پەیوەندییەکی خراپ و پڕ لە کێشە و ململانێ ناوی دەبەن (ئەمەیان کەمترین نووسینی لەبارەوە هاتووە.) ئەوەی ئەم لێکۆڵینەوەیە دەیەوێت کاری لەسەر بکات، پشتڕاستکردنەوە و گفتوگۆکردنە لەسەر هەر یەك لەم دوو بۆچوونە و خوێندنەوەیانە بەپێی بەشداریکردنی جوولەکەکانی ناو شاری سلێمانی لە ژیانی کەلتووریی کوردەوارییدا، لەم بارەیەوە، خوێندنەوەیەکی جیاوازتر لەم دوو خوێندنەوە باوە دەخاتە ڕوو و جوولەکەکان بەدیوێکی تردا دەخاتە ڕوو کە لەلایەنی ڕامیاریی و ئایینی ڕووت (مجرد) جیادەکاتەوە؟ چونکە لەکاتی

بەرکەوتنی کەلتووریی نێوان ئاییندارانی دوو ئایینی جیاواز لەسەر ژیـــانی کۆمەڵایـــەتی شـــار و جوگرافیایـــەکی دیـــاریکراودا، کاروکاردانەوەکان ڕەهەندی تریان دەبێت.

سنووری (شوێن) لە لێکۆڵینەوەکەدا :

لێکۆڵینەوەکە، تەنها ناو مەڵبەندی شاری سلێمانی دەگرێتەوە و پەیوەنـدی بـەو شـار و شارۆچـکە و ناوچـانەوە نییـە کـە دەکەونـە سنووری ئەم پارێزگایەوە، مەگەر لەچەند نموونە و باسێکدا نەبێت کە ناڕاستەوخۆ پێویست بووە ئاماژەیان بۆ بکرێت.

سنووری (کات) لە لێکۆڵینەوەکەدا :

ســەردەم و کــات لــە لێکۆڵینەوەکــەدا، لــە دروســتکردنی شــاری سلێمانییەوە لـە سالّی 1874 ەوە دەسـت پـێ دەکـات تـا سـەرەتای پــەنجاکانی ســەدەی ڕابــردوو کــە زۆرتــرین ژمــارەی جوولەکــەکان شارەکەیان بەجێ هێشتووە و ڕوویان لە (ئیسرائیل) کردووە.

ئامانجی لێکۆڵینەوەکە :

ئامانجی لێکۆلێنەوەکە بە پلەی یەکەم بۆ ئەوەیە کە ئەو ڕاستییە بسەلمێنێت کە جوولەکەکانی ناو شاری سلێمانی، لە سەردەمێکی مێژووییدا، بەشێکی گرنگی پێکهاتەی کەلتووریی کوردییان پێك هێناوە و بەشدارییەکی چالاك و داهێنەرانەیان لە بواری کەلتووریی و کەلەپووریدا کردووە. هەروەها ئەم بەرهەمە دەیەوێت ئەوە ڕوون بکاتەوە کە ئاشتەوایی نێوان جوولەکە و کوردانی دانیشتووی شاری سلێمانی بە تەنها لە ڕەهەندی ئایینی و ڕامیارییەوە وەرناگیرێت،

هـەروەك چـۆن دژایـەتیی لـە نێوانیشـیاندا تـەنها بـۆ ئـەم دوو لایەنـە ناگەڕێتەوە.

ڕێبـازی لێکۆڵینەوەکە :

بـەپێی سروشـتی لێکۆڵینەوەکـە، کـەڵك لـە یـەك ڕێبـازی لێکۆڵینـەوە وەرنــەگیراوە و هاوشــانی ڕێبــازی مێــژوویی (کرۆنۆلــۆژی)؟ کــار بــە ڕێبازی وەسفیی و شیکارییش کراوە؟ چونکە لێکۆڵینەوەکە لـە چەند لایەنێکـەوە تیشـك دەخاتـە سـەر بەشـداریی جوولەکـەکانی شـارەکە لـە ژیانی کەلتووریی شارەکەدا.

گرفتەکانی بەردەم لێکۆڵینەوەکە :

لەلایەکەوە لێکۆڵەر وەك ئەوەی کە لە کۆمەڵگایەکی موسوڵمان و لـە پیشینەیەکی بارگاوی بە ئاییـنی ئیسلام پەروەردە بووە و کەسێکی موســوڵمانە، تــا ڕادەیــەك لەباســکردنی بابەتەکانــدا دووچــاری لایەنگرێتی بووەتەوە، لەلایەکی تریشەوە بەو پێیەی کە لێکۆڵەر خۆی خـەڵکی شـارەکەیە و تێیـدا گـەورەبووە، کـەم تـا زۆر کەوتووەتـە ژێـر کاریگـەری ئـەو هەسـتەی کـە شـارەکە بەشێوەیەکی جـوان بخاتـە ڕوو، بـەڵام لـە ئەنجامـدا و بـەپێی پێداویسـتی جێبـەجێکردنی مەرجـەکانی لێکۆڵینـەوەی زانسـتی، زۆربـەی ئـەم لایـەنگریی و هەسـتانە خراونەتـە لاوە و کاریگەرییان کەم بووەتەوە.

یەکێکی تر لە گرفتـەکانی بـەردەم لێکۆڵینەوەکـە، بریتییـە لـە کـەمی سەرچــاوە لەســەر بابەتەکــە، بەتایبــەت سەرچــاوەی مەیــدانیی و ڕاستەوخۆ؟ چونکە دۆزینەوەی کەسێك کـە خـۆی جوولەکە بێت و لـە ڕووداوەکانـدا ژیابێـت و کەسـەکان بناسـێت لـە ئێسـتادا لەبەردەسـتدا

نییــه!؟ ئەگەرچــی چــەند هــەوڵێکیش درا بــۆ پەیوەنــدیکردن بــەو جوولەکانەی کە لـە ئیسرائیل دەژین، بـەڵام لەبەر چەند هۆکارێك کە لەدەرەوەی ویستی لێکۆڵـەردابوون، هیچ ئەنجامێکیان نـەبوو!؟ لەبەر ئەوەشی کە باسکردن لـە جوولەکە زۆرتـر وەك بابـەتێکی ڕامیاریی و ئایینی سـەیر دەکرێت، زۆر بابـەت و بەڵگەنامـە هەیـە کە بـە ئاسانی دەست ناکەون و لێکۆڵەر ناتوانێت پێیان بگات.(1)

(1) بـۆ نموونـە سـاڵی 2003 ڕۆژنامـەی (نیـۆرك تـایمز) ئـەوەی خسـتە ڕوو کـە بـاڵوێزی ئێـراق لـە واشـنتۆن (سـەمیر سـومەیدەعی) داوای لـەوەزارەتی دەرەوەی ئەمـەریکا کـردووە ئـەو ئەرشـیفەیان بـۆ بگەڕێنێتـەوە کـە پەیوەنـدی بـە مێـژوو و ناسنامەی 2500 ساڵەی جوولەکەوە هەیە لە ئێراقدا و بریتییە لە کۆمەڵێك کتێبی تــەوراتی زۆر دێــرین و چــەند نوســخەیەك لەبەشــی چــیرۆکەکان (هاغــادا) کــە تێکەڵەیەکە لـە گێڕانـەوە و بەسـەرهاتی مالومـەکان و ژیـانی جوولەکـە بەگشـتی و تۆمـاری هاوسـەرگیریی و چـەند بەڵگەنامەیـەکی تـر. بڕوانـە (ڕۆژنامـەی هـاوڵاتی "عێــراق وێڵــی ئەرشــیفی جوولەکەکانــە" ژمــارە 624 ی 2010/2/5 کــە زانیارییــەکانی لــە "میــدڵ ئێســت ئــۆنلاین" وەرگرتــووە.) ڕۆژی 2013/11/11 کــەناڵی ئاســمــانی BBC ئــەوەی بڵاوکــردەوە کــە فەرمانگــەی بەڵگەنامــەکانی ئەمەریکا چەندین بەڵگەنامـەی کـەلتووریی جوولەکـەکانی ئێراقی بڵاوکردووەتـەوە کە دوای ئازادکردنی ئێراق لە ژێرزەمینێکی دەزگای هەواڵگیریدا دۆزیویانەتـەوە و (لوقمــان فــەیلی) بــاڵوێزی ئێــراق خۆیشــی لــەو پێشــانگایەدا ئامــادەبووە کــە بەڵگەنامــــــــەکانی تێــــــــدا خرابــــــــووە ڕوو. بڕوانــــــــە (www.youtube.com/user/BBCArabicNews)

سەرچاوەکانی لێکۆڵینەوەکە:

لەبەر ئەوەی کە سەرچاوەی نووسراو و تایبەت (کتێب و لێکۆڵینەوە) بە جوولەکەکانی ناوشاری سلێمانی زۆر کەمە و جگە لە کتێبێك بەناوی (جولەکەکانی شاری سلێمانی)[1] هیچ نووسراوێکی تر چاپ نەکراوە، نەتوانراوە کەڵك لە سەرچاوەی ڕاستەوخۆی نووسراو وەربگیرێت و ڕوو کراوەتە سێ جۆر سەرچاوەی تر:

یەکەم: ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردی

دووەم: چاوپێکەوتن و بیرەوەریی ئەو کەس و نووسەرانەی کە خۆیان ئاگاداری ژیانی هەمەلایەنەی جوولەکەکانی شارەکە بوون.

سێیەم: دوو ئەرشیف و بەڵگەنامە کە یەکەمیان بریتییە لە ئەرشیفی تۆماری ئەو قوتابییە جوولەکانەی کە لە (قوتابخانەی ئەیوبی) لە نێوان سالانی 1939–1944 خوێندوویانە و (تۆمارێکی شارەوانی) کە ناوی ئەو ماڵ و کەسە جوولەکانەی تێدا تۆمارکراوە کە لە نێوان سالانی 1919–1922 لە گەڕەکی جوولەکان ژیاون.

---

(1) جولەکەکانی شاری سلێمانی، بەرزان ئەحمەد کوردە، چاپخانەی ڕوون، لە بڵاوکراوەکانی بەشی ڕوناکبیری مەکتەبی ڕێکخستنی ی ن ك، سلێمانی، 2007

پێکهاتەی لێکۆڵینەوەکە :

پێکهاتەی لێکۆڵینەوەکە، لە سەرەتایەکی مێژوویی و پێنج بەش پێکدێت کە بریتین لە:

بەشی یەکەم: تایبەتە بە ژمارەی جوولەکەکانی ناو شاری سلێمانی لەسەرەتای دروستبوونی شارەکەوە تا سەرژمێری ساڵی 1947و چۆنێتی گەشەکردنیان.

بەشی دووەم: بۆ دیاریکردنی شوێنی جوگرافیای نیشتەجێبوونی جوولەکەکانی ناو شار بەپێی قۆناغەکانی مێژووی شارەکە تەرخان کراوە.

بەشی سێیەم: (کە چەقی لێکۆڵینەوەکەیە) باس لە دیاریکردنی پەیوەندیی و پێگەی فەرهەنگی جوولەکەکانی شار لە کەلتووری کوردیی دەکات. بەشی چوارەم: تیشک دەخاتە سەر کارەکتەری جوولەکە لە بابەتەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییەکاندا و لە دوابەشیشدا باس لە دژایەتیی و پێکەوەیی کورد و جوولەکەکانی ناو شارەکە دەکرێت.

سەرەتایەکی مێژوویی:

ئەو سەرزەمینەی کە لەئەمڕۆدا بە (کوردستان) ناودەبرێت، بەپێی مێژووی مرۆڤایەتی و ژیان تێدا، شوێنی زۆربەی ئایین و ئایینزاکان بووە و بەپێی ڕۆژگار و کۆن و نوێیی و بارودۆخە جیاوازەکان، ئەم ئایین و ئایینزایانە، لە ڕووی چۆنێتیی و چەندێتییەوە گۆڕانیان بەسەردا هاتووە.

پێکهاتەی ئایینەکان لە کوردستاندا[1]

---

(1) لەم نەخشەیەدا بەشێکی زۆر لەو ئایین و ئایینزایانە دەردەکەوێت کە لە کوردستاندا هەبوون و هەن، ئەگەرچی (میهرداد ئێزەدی) ئاماژەی بەوە کردووە کە جوولەکەکان کۆچیان بۆ (ئیسرائیل) کردووە، بەڵام ئەوەی جێی سەرنجە هیچ ئاماژەیەك بە بوونی جوولەکە لە شاری سلێمانییدا نەکراوە!؟ وەك لە شارەکانی تردا ئاماژەی پێ کردوون!؟ بڕوانە (چەردەباسێ لەبارەی وردانەوە، میهرداد ئێزەدی، و: ئەمین شوان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2007، ل302)

گەرچی تا ئێستا سەبارەت بە سەردەم و ساڵی هاتنی جوولەکەکان بۆ ئێراق و ناوچەکە، ساڵێکی دیاریکراو نەخراوەتە ڕوو، بەڵام زۆربەی سەرچاوەکان جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە بوونی جوولەکەکان لە ئێراقدا، بۆ سەدەی حەوتەمی پێش زایین و ئەو ماوەیە دەگەڕێتەوە کە ناوچەکە لەژێر دەسەڵاتدارێتی ئاشوورییەکاندا بووە. کاتێ لەسەردەمی بابلییەکاندا و بەهۆی ئەو هێرشەی کە (نەبووخەزنەسر) لە ساڵی 586ی پێش زایین کردویەتییە سەر (فەلەستین) و بە هەزاران جوولەکەی لەوێوە هێنایە شار و گوندەکانی بابل.[1] بەشێکی تریشیان ڕەوانەی چەند شوێنێکی شاخاوی دوور لە باکووری عێراق کران.[2] ئەم بۆچوونەش لەگەڵ ئەو باسکردنەدا دێتەوەکە لە (ئینجیل)دا ئاماژەی بۆ کراوە کە: جوولەکەکان لە پێش ساڵانی زایینیدا، ڕاپێچی شاری بابل کراون.[3] و لە (تەورات)یشدا هەمان زانیاری ئاماژەی بۆ کراوە کە: لە ساڵی حەوتەمی هۆشەعدا، پاشای ئاشوور، سامیری گرتووە و

---

(1) اليهود العراقيون- لمحات تأريخية، احمد سوسة (بحث مقدم الى ندوة مركز الدراسات الفلسطينية) ، بغداد، 1977، ص104

(2) جوولەکەکانی کوردستان، بەختیار محەممەد ئەمین عوسمان دواوەیی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، 2011، ل9، کە نووسەر خۆی ئەم بەشەی لە کتێبەکەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی.

(3) هەمان سەرچاوە، ل9

ئیسرائیلیانی بۆ ئاشوور ڕاگواستووە و لە هەلا و سەر خاپوور و ڕووباری گوزان و شارەکانی ماد نیشتەجێ کراون.(تر)

(میهرداد ئێزەدی) وەك شارەزایەکی ئەکادیمیی بواری ئایینەکان، سەبارەت بە مێژووی جوولەکەکانی کوردستان دەنووسێت: جوولەکەکانی کوردستان، خاوەنی مێژوویەکی کۆنن و بەگوێرەی باسکردنی (تەلموود) دەربەدەرانی جوولەکە 2800 ساڵ لەمەوبەر لەسەر دەستی پاشای ئاشوورییەکان (شەلمانسەری سێیەم) 858–824 پێش زایین، جوولەکە ڕاگوێزراوەکانی لە کوردستاندا نیشتەجێ کردووە... هەر بەپێی تەلمود، ڕێ بە مەرجەعە دینییەکانی جوولەکە دراوە تا جوولەکایەتی لەنێو کوردە خۆماڵییەکاندا بڵاوبکەنەوە و ئەوانیش لەم کارەیاندا، سەرکەوتنی چاکیان بەدەست هێناوە و لە ئەنجامدا، خانەدانی فەرمانڕەوایانی کوردی (ئادیابین) کە پایتەختەکەی (هەولێر) بووە، لەسەدەی یەکەمی پێش زاییندا، خۆی و ژمارەیەکی زۆری هاووڵاتیانی کوردی شانشینەکە چوونەتە سەر ئایینی جوولەکایەتی.(یر)

---

(1) من السامیین الی العرب، الشیخ نسیب وهیبە الخازن، بیروت–لبنان، 1962، ص132 کە من لە کتێبی (مێژووی ئارامیەکان لە کوردستان دا، شاسوار.خ. هەرشەمی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چ2، سلێمانی، 1999، ل195)م وەرگرتووە.

(2) چەردەباسێ لەبارەی وردانەوە، میهرداد ئێزەدی، و: ئەمین شوان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2007، ل270 (بۆ ئەم بابەتە میهرداد دەنووسێت: بڕوانە: بابەتی ئیبریل/ ئەربیل لە ئینسکلۆپیدیای جودیکادا)

هەر لەبارەی بڵاوبوونەوەی ئایینی جوولەکە لە کوردستاندا، دکتۆر (عومەر ئیبراهیم) دەنووسێت: لە سەدەی شەشەمی پێش زایین، ئایینی جوولەکە گەیشتە کوردستان، (دانیاڵ) پێغەمبەر یەکەم کەس بوو کە ئەو ئایینەی لەناوچەی (کەرکووک) لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی (میدیا) بڵاوکردووەتەوە.[1]

تابلۆ و زەخرەفە و هۆنراوەی ئایینی جەژنی هامان (نەفرەتکردن)

---

(1) کوردستانیة منطقة کرکوك، د.عمر ابراهیم توفیق،؟، ص19

که لە ناوەڕاستی سەدەی 19 لە کوردستاندا وێنە کێشراوە.[1]

(1) wikipedia.org

بەشـێکی زۆری کاروبـاری ژیـان و کـەلتووری کـورد و جوولەکـە، ئەوەنـدە تێکهەڵکێشـی یـەکتری بـوون، تـا گەیشـتووەتە ئـەوەی کـە هەندێ لە بەناوبانگترین چیرۆکی فۆلکلۆری، ڕەگەزی کورد بە ڕەگـەزی جوولەکەوە دەبەستێتەوە و هەندێ کەس پشتیوانی لـەوە دەکـەن کە کورد بەڕەچەڵەك دەچێتەوە سەر خێڵێکی کۆنی ئیسرائیل، هەندێکی تریش پـێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە کورد زادەی ڕووداوەکەی نێوان شا سلێمان و جنۆکەکانی بن دەستی ئەون.(1)

تەنانەت هەندێ ڕووداوی ئایینی و داهێنـانی لـە کوردستاندا بووە و ڕەنگدانەوەشـی لەسـەر دەوروبەرەکـەی بەجێهێشـتووە، بـۆ نموونـە: ئازادی ڕێژەیی ئافرەتی جوولەکەی کوردستان، بووەتە مایـەی ئـەوەی کـە بـۆ یەکـەمجار ژنێك لـە کوردسـتاندا ببـێ بـە حاخـام rabbi و لـەم سـەروبەندەدا حاخـام ئەسـیناس بـارزانیی کچـی سـامۆئیل بـارزانی (کۆچکردووی دەوروبەری ساڵی 1630) چەندان فێرگە و ئامۆژگـەی ئـاییني جوولەکایـەتی لەکوردسـتاندا دامەزرانـد و بـۆ ڕێزلێنـانی ئـەم خانمـە، واژەی تانایيـت (کـە فـۆرمی مێيینـەی کچـی خوێنکـاری تـەلمودە) داڕێـژراوە. ئـیتر مامـا خـانم ئەسـیناس بـووە بەڕێوەبـەری ئـەکادیمیا ڕێزدارەکـەی جوولەکـە لـە مووسـڵ (مـان 1932). لـەو زیارەتگایانەی جوولەکە کە ئەمڕۆ هەموو جوولەکە ڕێزیان لێ دەنێت، هەندێکی لە کوردستانە لەوانـە: زیارەتگاکـانی ئـەو پێغەمبەرانـەی کـە ناویـان لـە تەوراتـدا هـاتووە وەك : نـاحوم لەئـەلکیش، یـونس لەنـەبی یونس (نەینەوای کۆن) دانیال لە کەرکووك، حەباکوك لـە تویسـیرکان،

---

(1) بڕوانە (کینیا 1960) (ئەم پەراوێزە لەلایەن میهرداد ئیزەدییەوە نووسراوە.)

مۆردەخای و شاژن ئستر لە هەمەدان و چەند ئەشکەوتێك کە دەڵێن گوایە ئیلیا سەردانی کردوون. یەکێتی جیهانیی ئیسرائیل چەند خوێندنگە و دامودەزگایەکی تری خوێندنی لە کوردستاندا کردەوە و لە ساڵی 1906ەوە مشووری پێشخستنی جوولەکەی کوردستانی خوارد. کوردیش زۆر سوودی لەو خزمەتگوزارییانە بینی؟ چونکە منداڵانی کوردیش بەبێ گوێدانی بنەچەی ئایینییان لەو خوێندنگایانە وەردەگیران. بەمجۆرە چینێکی ڕوناکبیر و چاك تێگەیشتوو لەنێو هاوڵاتیانی کوردستان سەری دەرهێنا. ئەم یەکێتییە تا دوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسرائیل چالاکی نواند. لەم سەردەمەشدا زۆر جوولەکە لە کوردستانەوە بۆ ئیسرائیل کۆچیان کردووە و لەوێ بۆخۆیان گوزەرانێکیان پێکەوە ناوە و مومارەسەی ڕێوڕەسمی تایبەت بە کەلتوور و ژیانی کوردەواری دەکەن، لەوانە: جەژن، جلوبەرگ و مۆسیقا.(1)

(1) ئاین و تایفە ئاینی یەکان لە کوردستان، میهرداد ئیزەدی، وەرگێڕانی: کامەران فەهمی، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیروهۆشیاری (ی.ن.ك)، چ1، سلێمانی، 2002، ل86-88

ئاشـكرايه لـه زۆربـەی شـارەكانی بەشـی باشـووری كوردسـتاندا جوولەكـە نیشـتەجێ بـووە و پـێش دروسـتبوونی شـاری سـلێمانیش ژمـارەكی زۆری جوولەكـە لـە ناوچـەكانی نزیـك شـارەكەدا هـەبوون، لەوانە: قەرەداغ، هەڵەبجە و پێنجوین...

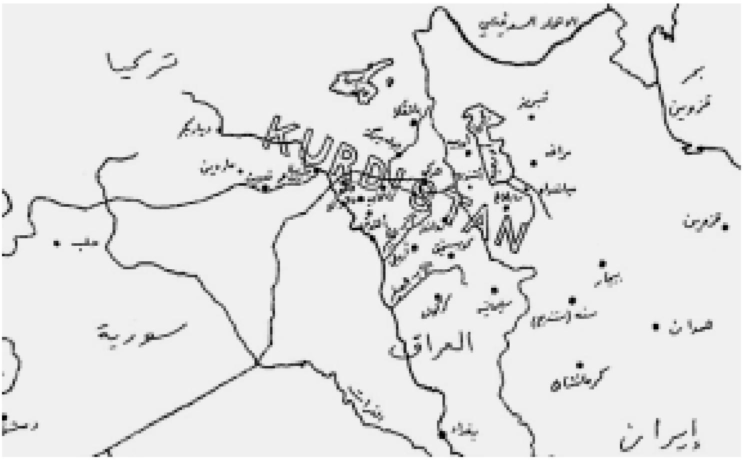

كوردستان لە ساڵی 1947

ئەو شوێنانەی كە جوولەكە كوردەكانی تێدا دەركەوتووە (1)

---

(1) یهود كردستان، اريك براور، نقله الی العربیة: شاخوان كركوكي و عبدالرزاق بوتاني، الطبعة1، مطبعة وزارة التربیة - اربیل ٢٠02، ص59

سەبارەت بە مێژووی دروستکردنی مەڵبەندی شاری سلێمانی، تا ئێستا هیچ بەڵگەیەکی زانستیی و تەواو لەبەردەستدا نییە، بەڵام زۆربەی سەرچاوەکان، ئەوە دووپاتدەکەنەوە و ئەوە ڕۆیشتووە کە شاری سلێمانی ساڵی 1784 دروست کراوە.(1)

(ئەمین زەکی بەگ) پێی وایە کە: (ئیبراهیم پاشا) لە نزیك سەراکەی (مەحموودپاشا)ی مامیەوە کە لە ساڵی 1781دا لە گوندی (مەڵکەندی)یەوە دروست کرابوو، دەستی کردووە بە بینای شارێك و خانوو مزگەوت و حەمام و بازاڕ و خانی دروست کردووە و لەساڵی 1199ك-1784ز ئەم شارە تازەیەی تەواوکردووە و مەرکەزی ئەمارەتی لە قەلاچوالانەوە بردووەتە ئەوێ و بەناوی (سلێمان پاشا)ی والی بەغدادەوە ناوی ناوە سلێمانی.(2)

هەر لەگەڵ بنیاتنانی شارەکەدا، (ئیبراهیم پاشا) هەوڵی داوە کە شارەکە بە سیمایەکی شارستانییەوە هەنگاو بنێت. دروستکردنی مزگەوتی گەورە و دواتریش خانەقای مەولانا خالید لەلایەن (مەحموود پاشای بابان)ـەوە، بەڵگەی ئەم ڕاستییەن و دواتریش هەنگاو بۆ دروستکردنی حەمام و کتێبخانە و مۆسیقا و مەیدانی زۆرانبازیی و خانوو و تەلای ڕازاوە نراوە. (ڕیچ)(3) کە لەساڵی 1820 هاتووەتە

---

(1) بڕوانە (تاریخی سلێمانی و ولاتی، محمد ئەمین زەکی، چاپخانەی النجاح، بەغدا، 1939، ل89-90، سلێمانی شارە گەشاوەکەم، جەمال بابان، بەرگی 1-2، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2012، ل27

(2) هەمان سەرچاوە، ل89-90

(3) کلۆدیوس جێمس ڕیچ (1787-1821): جوگرافیاناس، مێژووناس، گەشتیار و لێکۆڵەری شوێنەوارە. لە فەرەنسا لە دایك بووە و لە بریتانیا نیشتەجێ بووە.

شارەکەوە، لە گەشتنامەکەی خۆیدا بە دووروودرێژی ئەم ڕاستییانەی تۆمار کردووە.[تر] کەواتە لە بنەڕەتدا، شارەکە لەگەڵ تایبەتمەندی شارنشینیدا دەستی پێکردووە و لەبار بووە بۆ ئەوەی کە لە هەموولایەکەوە خەڵکی بتوانێت ڕووی تێ بکات و لەگەڵیدا بگونجێت.

زۆربەی نووسەران ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، جوولەکەکان تەنها لە قەلاچوالان[یر]ــەوە هاتوونەتە شارەکەوە، بەڵام مەرج نییە ئەمە وەهابێت؟ چونکە لە چەند شوێنێکی تری دەوروپشتی شارەکەدا، جوولەکە نیشتەجێ بووە، بۆ نموونە لە قەرەداغ و دەوروبەری جوولەکە هەبووە و ئەوە دەوترێت کە (سلێمان پاشا) وتویەتی

بنەمای زمانی: لاتینی، یۆنانی خوێندووە و زمانەکانی: عیبری، فارسی، تورکی، عەرەبی و کەمێکیش چینی زانیوە. ماوەیەك یاریدەدەری کۆلۆنیلی باڵوێزی بریتانیابووە لە میسر و ماوەیەکیش لە بەغدا بەرپرسی نیشینگەی بریتانیا بووە. لەساڵی 1820دا گەشتێکی بۆ باشوور و خۆرهەڵاتی کوردستان کردووە و یاداشتەکانی حەوت مانگ مانەوەی لە گەشتەکەیدا دەربارەی تۆبۆگرافیاو جوگرافیای کوردستان، لایەنی کارگێڕی، ئابوریی و فەرمانڕەوایی هەردوو میرنشینی بابان و ئەردەڵانی باس کردووە و لەشێوەی بیرەوەری ڕۆژانەدا لە چوارچێوەی کتێبی (بەسەرهاتی نشینگەیی لە کوردستاندا) تۆماری کردووە و دوای مردنییشی، لەلایەن خێزانەکەیەوە لەساڵی 1836دا لەدوو بەرگدا بە چاپ گەیەندراوە.

(1) گەشتنامەی ڕیچ بۆ کوردستان، کلۆدیوس جێمس ڕیچ، وەرگێڕانی: محەمەد حەمە باقی، بڵاوکراوەی ئاراس، چ3، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2002، ل125

(2) سلێمانی شارە گەشاوەکەم، جمال بابان، بەرگی1، دار الحرية للطباعة، بغداد، 1992، ل54/ گۆڤاری ئیسرائیل–کورد، ژمارە1ی ساڵی 2009، ل21 (بەرزانی ئەحمەد کوردە لەسەر جوولەکەکانی سلێمانی دەنووسێت)

شـارەکەمان لەشـارێکی تـەواو ناچـێت و وەك باوەڕێـك بـۆ قسـەی پێشـینان کـە پێـی وایـە خـوا خێروبەرەکـەت بەسـەر هـەر شـوێنێکدا دەبارێنێـت کـە جوولەکـەی لـیٚ نیشـتەجێیە، دامەزرێنـەری شـارەکە نێردراوی خۆی بۆ (قەرەداغ) و ژمارەیەك لە لادێیەکانی دەوروبەری ناردووە کە ژمارەیەك جوولەکەیان لیٚ بووە تا ڕوو لە شار بکەن و لەقەرەداغەوە یەکەمین کۆمەڵە جوولەکە ڕووی لە شارەکە کردووە.[1] بەڵام ئەم پاساوە ڕێی تیٚ ناچێت؟ چونکە نە پێشینان وایان وتووە و نە باوەڕدارێکی موسوڵمان هەیە کە ئەمە لەو سەردەمەدا جێبەجیٚ بکات!؟ هەرچۆنێك بێت ئەم بابەتە پێویستی بە لێکۆڵینەوەی زۆرتر هەیە و هیچ لەو ڕاستییە کەم ناکاتەوە کە مێژووی بوونی جوولەکەکان بەستراوەتەوە بە مێژووی دروستبوونی شارەکەوە و هەروەك (ڕیچ) کە خۆی لەساڵی 1820دا سەردانی شارەکەی کردووە، (واتە دوای تێپەڕبوونی 36 ساڵ بەسەر دروستکردنی شارەکەدا) نووسیویێتی: سەد و سی خانووی جوولەکە لە سلێمانییدا هەیە.[2] بوونی سەد و سی خێزانی جوولەکەش لە شارێکی تازە دروستکراودا، بەڵگەیە لەسەر تێکەڵبوون و پەیوەستبوونیان بە سەرەتاکانی دروستبوونی شارەکەوە و هەروەك چۆن لەکۆی ئەو حەوت گەڕەکەی کە لە سەرەتای شارەکەدا دروست کراون یەکێکیان گەڕەکی جوولەکەکان بووە و هاوکاتی گەڕەکەکانی: مەڵکەندی،

---

(1) Bar-Amon, 1985, p32-3 کە منیش لە (یهود کردستان و رؤسائهم القبلیون، مردخاي زاکن، ترجمة: سعاد محمد، منشورات مؤسسة ژین، مطبعة شڤان، السلیمانیة، 2011، ص152) م وەرگرتووە.

(2) گەشتنامەی ڕیچ بۆ کوردستان، ل125

چــواربا غ، دەرگــەزێن، سەرشــەقام، گۆیــژە و کانێســکان بــوونی هەبووە.(تر)

لــە هۆنراوەیــەکی فۆلکلــۆردا، شــێوە و تایبەتمەنــدی گــەڕەکی جوولــەکان خراوەتــە ڕوو و واهــاتووە کــە گــەڕەکێکی تەســك و کــۆڵان بچــووکە، بــاخ لەبــەردەم ماڵەکانیــدا هــەبووە، شــوێنی دڵــداریی و چاوپێکەوتن بووە و کچانی جوانی کل بە چاو تێیدا هەبووە...

(کوچەی جوولەکان)

کوچەی جوولەکان، تەنگ و تاریکە
یەکێکی تێدا کەمەر باریکە
کەمەرەشل
کەمەرە شل
خاسێی خاڵ لەمل
عێشقی باڵات بووم
کالێی چاو بەکل
شل و مل
باخی بەرماڵان، گوڵەشیلانە
مەمکی کیژۆڵان، سەربە نیشانە
کوچەی جوولەکان کەوشەکەی دڕیم

(1) شاری سلێمانی، ئەکرەمی مەحموودی ساڵحی ڕەشە، بەرگی1، دار الحرية للطباعة، 1987، ل66و67

جوانی ئەو کچە وا جەرگی بڕیم
کەمەرەشل...
هەرکوڕێ نەیکا شەوماڵەوماڵ
با عومری بڕوا بە سۆزەی شەماڵ
کەمەرەشل...
چاوانی ڕشتووە بە کلە جوولەکە
مەمك پەروەردەی سوخمەی پوولەکە
کەمەرەشل... .(1)

سلێمانی ساڵی 1920

(1) گەنجینەی گۆرانی کوردی، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی، عثمان شارباژێڕی، دەزگای ڕۆشنبیریی و بڵاوکردنەوەی کوردی، مطبعة الزمان، بغداد، 1985، ل194

بەشی یەکەم

ژمارەی جوولەکەکانی شاری سلێمانی

ژمارەی جوولەکەکانی ناو شاری سلێمانی

پاش دروستکردنی مەڵبەندی شاری سلێمانیی و گواستنەوەی پایتەختی میرنشینی بابان لە قەلاچوالانەوە بۆ ئەم شارە نوێیە، لە هەموو لایەکەوە خەڵکی ڕوویان لە شارەکە کردووە.

سەبارەت بەوەی کە لەسەرەتادا ژمارەی دانیشتوانەکەی چەند بووە؟ تا ئێستا وەڵامێکی زانستیی و بەڵگەدار لەبەر دەستدا نییە؟ چونکە شارە نوێیەکە تا ساڵی 1831 هیچ جۆرە سەرژمێرییەکی بەخۆوە نەبینیوە، تەنانەت ئەو سەرژمێرییەشی کە لەم ساڵەدا ئەنجام دراوە و بە یەکەم سەرژمێری نیمچە فەرمی دادەنرێت، مەبەست لێی، زۆرتر بۆ باج سەندن و سەربازگرتن بووە[1] بۆیە ناکرێت بەتەواوەتی پشتی پێ ببەسترێت.

لەلایەن ڕۆژهەڵاتناس و گەڕیدەکانیشەوە، چەند ژمارە و تۆمارێک خراونەتە ڕوو، کە دیسانەوە زۆربەیان بۆ مەبەستی تایبەتیی یان بۆ بەرژەوەندی وڵاتەکانیان نووسراون[2] و ناکرێت بەجێی باوەڕیان دابنێین.

---

(1) جوگرافیای کوردستان، عەبدوڵڵا غەفور، سلێمانی، 2000، ل147 و 148

(2) دکتۆر نەجاتی عەبدوڵڵا لە کتێبەکانی (بیبیلۆگرافیای کوردناسی کورد و کوردستان لە سەرچاوە ئینگلیزییەکاندا، لاپەڕە 236-244) و (بیبیلۆگرافیای کوردناسی کورد و کوردستان لە سەرچاوە فەرەنسییەکاندا، لاپەڕە 287-290) کە هەردووکیان لە ساڵی 2009 لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە چاپ کراون، ئاماژە بە هەموو ئەو نووسینانە دەکات کە لەسەر جوولەکەکانی کوردستان نووسراون.

ئەگەر ئەمە باری زانینی تێکڕای ژمارەی دانیشتوانی شارەکە بێت، ئەوا زانینی ژمارەی جوولەکەکانی شار بێگومان کارێکی بە ئەرك ترە و ناتوانین پەی بە ژمارەی ڕاستەقینەیان بەرین. بۆیە ناچار دەبین کە تەنها لەڕێی لێکدانەوەی ئەم سەرچاوە و تۆمارانەوە لە ژمارەی ڕاستەقینە نزیك ببینەوە و بۆچوونی گەڕیدە و ڕۆژهەلاتناس و حاکمی سیاسی و تۆماری داگیرکەری بریتانیی و لایەنی کارگێڕی بەهەند وەربگرین. بەتایبەت لەماوەی (1820-1947)دا کە لە کۆنترین گەشتنامەوە (گەشتنامەی ڕیچ) دەست پێ دەکات تا نزیکبوونەوە لە وادەی کۆچکردنی جوولەکەکان بۆ ئیسرائیل.

تۆمار و بۆچوونەکان:

1- کلۆدیوس جێمس ڕیچ، نووسیوێتی: لە سلێمانیدا دوو هەزار خانووی موسوڵمان و سەد و سی خانووی جوولەکە و نۆ خانووی کلدان و پێنج خانووی ئەرمەن هەن.[1] ئەگەرچی ئەم تۆمارە نرخەکەی لەوەدایە کە یەکەم بۆچوونی نووسراوە سەبارەت بە سەرژمێری جوولەکەکانی شار، بەڵام نووسەر لە سەرچاوەی سەرژمێرییەکەی ئاگادارمان ناکاتەوە. بەپێی وردیی و شارەزایی نووسەر لە زمان و جوگرافیا و هۆی هاتنی بۆ ناوچەکە و هەروەها هەڵسەنگاندنی ئەوەی کە بیستوویەتی و ئەوەی کە هیچ سەرنجێکی خۆی لەسەر نانووسێت، دەتوانیین تاڕادەیەك بە باوەڕەوە ئەم ژمارەیەی لێ وەربگرین. خۆ ئەگەر بەپێی ئەو ئەگەرەش بێت (سدیقساڵح) بۆ ئەم

(1) گەشتنامەی ڕیچ بۆ کوردستان، ل125

ژمارەیەی داناوە و گریمانەی ئەوە بکرێت کە ژمارەی دانیشتوانی هەر ماڵ و خانوویەك بە پێنج کەس دیاری بکرێت، ئەوا ژمارەی جوولەکەکانی شارەکە دەکاتە (130×5= 650 کەس)[1] و بەهەمان گریمانە، کۆی دانیشتوانی شارەکە دەکاتە 10720 کەس ئەمەش نزیکە لەو ژمارەیەی کە (ڕیچ) خۆی بە 10000 کەس دیاری کردووە.

2- (فریزەر)[2] پاش چواردە ساڵ لە گەشتەکەی ڕیچ سەردانی شارەکەی کردووە و سەبارەت بە ژمارەی دانیشتوانی شارەکە دەنووسێت: وەك پێیان وتم لەم کاتانەدا شارەکە نزیکەی هەزار تا هەزار و پێنجسەد خێزانی تێدایە، بەڵام وەك لە سیمای دەرەوەیدا دیارە، لە ڕاستیدا دانیشتوانی هەر پێنج هەزار کەس دەبێت.[3] ئەگەرچی (فریزەر) سەرچاوەی بۆچوونەکەی بە (قسەی خەڵك) دیاری کردووە و بەپێی گریمانەی پێشوو (یەك خێزان = 5 کەس) ڕاستیی

---

(1) تۆمارێکی شارەوانی ی سلێمانی 1919-1922، ساخکردنەوەی: سدیق ساڵح، چ1، لە بڵاوکراوەکانی هەفتەنامەی سلێمانی نویٚ، سلێمانی، 2002، ل15 مامۆستا (سدیق ساڵح) بە هەڵە نووسیویەتی (130×5= 750کەس) و ڕاستییەکەی (130×5= 650کەس)

(2) فریزەر لە ساڵی 1783 لەدایك بووە و لە ساڵی 1856 کۆچی دوایی کردووە. ئەوەی لە گەشتەکەی ساڵی 1873دا بینیویەتی بەشێوەی نامە بۆ خێزانەکەی نووسیوە و دواتر بە شێوەی کتێب لە ساڵی 1840دا بڵاوکراوەتەوە. بڕوانە (چمکێك لە مێژووی کورد "گەشتەکەی فرەیزەر بۆ کوردستان و میزۆپۆتامیا ساڵی 1834"، جعفر الخیاط، و: ئومێد ئاشنا، سلێمانی، 1996، ل2)

(3) چمکێك لە مێژووی کورد (گەشتەکەی فرەیزەر بۆ کوردستان و میزۆپۆتامیا ساڵی 1834)، جعفر الخیاط، و: ئومێد ئاشنا، سلێمانی، 1996، ل47

لە هەڵسەنگاندنەکەیدا هەیە، بەڵام سەبارەت بەوەی کە چۆن پاش چواردە ساڵ ژمارەی دانیشتوانی شارەکە بۆ نزیکەی نیوەی ئەو ژمارەیە کەمی کردووە کە ڕیچ دیاری کردبوو؟! لەم بارەیەوە هەر فریزەر خۆی ئاماژە بۆ ئەو شەڕ و نەخۆشییانە دەکات کە لەم کاتانەدا ڕووبەڕووی گەشەکردنی شارەکە بوونەتەوە و شارەکەیان کردووە بە شارێکی وێران و دەنووسێت: شارەکە تەنها خانوویەکی ڕێکی پۆشتەی تیا نەبوو، کەسیش لە دانیشتوانی ئارەزووی ئەوەی نەبوو کە دەستێك بە خانووەکەیدا بهێنێت و قەشەنگ و خاوێنی بکات. لە سلێمانی، لە قووڕی ئەو خاکە خانووەکان دروست دەکەن کە خاکێکی نەرم و کەم توانایە. هەر کە قووڕەکە وشك دەبێتەوە، دەقلێشێ و دوایی باو بۆران لێی دەدات و دەتلیسێتەوە. بازاڕی شار لەچاو خانووەکاندا باشتربوو، کاسپ و فرۆشیارەکان دووبەشن: بەشێکیان دەستگێڕ[1] و بەشێکیان دوکانیان هەیە. لە سلێمانیدا هەندێ خان و مەیدان و کەلاوە هەیە و دێهاتەکانی دەرەوەی شار کەلوپەل دێنن و لەوێدا سەودا و مامەڵە و کڕین و فرۆشتن دەکرێ.[2] هەروەك (جیمس فلکس جونز)یش ئاماژەی بۆ دەکات، ئەم بارودۆخەی شار تا ساڵی 1844 بەردەوام بووە و لەم کاتانەدا، ژماری خانووەکان کەم بووەتەوەوە بۆ نیوەی ئەو ژمارەیەی کە ڕیچ دیبووی.[3]

---

(1) دەستگێڕ: بە (قۆچە) بەناوبانگ بوون.

(2) چمکێك لە مێژووی کورد، ل47 و 48

(3) سولەیمانی شەکرە شارەکەم، د.حوسێن محەمەد عەزیز، لە بڵاوکراوەکانی هەفتەنامەی سلێمانی نوێ، چ1، ئۆفسێتی شڤان، سلێمانی، 2003، ل122

3- (لیك لاما)ی گەشتیار لە (دائرة المعارف الأسلامية)دا بەم شێوەیە ئاماژە بە ژمارەی دانیشتوانی شار و جوولەکەکانی شاری سلێمانی دەکات لە ساڵی 1868دا سلێمانی شەش هەزار ماڵە کوردە و سی ماڵیان کلدان و پازدە ماڵیشیان جوولەکەیە.(1) ئەم ئاماژە پێکردنەی لاما، سەبارەت بە ژمارەی موسوڵمان و مەسیحییەکان تاڕادەیەك لەگەڵ تۆمارەکەی (ڕیچ)دا دێتەوە، بەڵام سەبارەت بە جوولەکەکان، ژمارەکە بیست و شەش جار کەمی کردووە لەو ژمارەیەی کە دەبوو بووبوایە بە سێ ئەوەندە؟! بەئاوڕدانەوە بۆ ڕووداوەکانی 48 ساڵی پێشتریش شتێکی وەها نابینینەوە کە پەیوەندی بەم کەمبوونەوەیەی ژمارەی جوولەکەکانی شارەکەوە هەبێت. (سدیق ساڵح) پێ وایە کە ڕەنگە هەڵەکە پەیوەندی بە نووسینی ژمارەی 15 وە هەبێت کە لەکاتی چاپدا سفرەکەی لەبیر کرابێت و 150 بووبێت بە 15، ئەگەر بەم پێیەش بێت، ژمارەی جوولەکەکان دەکاتە (150×5= 750 کەس)(2) ئەمەش تا ڕادەیەکی زۆر ڕێی تێدەچێت؟ چونکە لەلایەکەوە لەگەڵ تێکڕای ژمارەی دانیشتوانی شارەکەدا دێتەوە و لەلایەکی تریشەوە لەگەڵ ئەو ژمارانەدا دێتەوە کە بۆ موسوڵمان و مەسیحییەکانی شارەکە دیاری کراوە.

---

(1) تأريخ السليمانيه و انحائها، محمد أمين زكى، ت: الملا جميل بند الروزبياني، ط1، بغداد، 1951، ص96

(2) تۆمارێکی شارەوانی ی سلێمانی 1919-1922، ل15

4- (ژاك ڕیتـۆریێ)[1] لـەبارەی سـەرژمێری دانیشـتوانی شـارەکە و جوولەکەکانـەوە نووسـیویێتی: سـەرجەمی دانیشـتوانی سـلێمانی، نزیکەی پازدە هەزار کەسێك دەبێت. مەسیحییەکان، تەنها بریتیین لە بیست ماڵ و جوولەکەکانیش لە دووسەد و پەنجا بنەماڵەیەك پێك هاتوون.[2] ئەم زانیارییە نوێیە، گومانی ئەو ژمارەیەی کە (لیك لاما) سەبارەت بە کەمبوونەوەی ژمارەی جوولەکەکان دیاری کردبوو، ناهێڵێت و لەگەڵ زانیارییەکانی (ڕیچ)دا یەکی دەخاتەوە و ژمارەی جوولەکەکان بە تێپەڕینی پەنجاو هەشت ساڵ، بۆ نزیکەی دوو ئەوەندەی ساڵی 1820 لەقەڵەم دەدات و ئەمەش لەگەڵ زۆربوونی ئاسایی ژمارەی دانیشتواندا دەگونجێت.

---

(1) ژاك ڕیتـۆریێ: سـاڵی 1841 لـە وڵاتـی فرەنسـا لـە دایـك بـووە و سـاڵی 1874 بـە هاوەڵی نوێنەری پاپا، هاتووەتە میزۆپۆتامیا و تا ساڵی 1879 لەویێ ماوەتەوە. ساڵی 1878 وەك میسیۆنێرێك سەردانی سلێمانی کردووە. (گەشتنامەی میسیۆنێرێك بۆ ناچەکانی کەرکووك و سلێمانی ساڵی 1878، وەرگێڕانی: نەجاتی عەبدوڵڵا، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، چ1، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2008، ل40)

(2) گەشتنامەی میسیۆنێرێك بۆ ناچەکانی کەرکووك و سلێمانی ساڵی 1878، وەرگێڕانی: نەجاتی عەبدوڵڵا، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، چ1، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2008، ل40

5- مێجەرسۆن:[٣٠] چەند تۆمار و ژمارەیەکی جیاوازی خستووەتە ڕوو کە تاڕادەیەکی زۆر جێی گومانن و نووسیویێتی: شاری سلێمانی لە ساڵی 1825دا هەزار ماڵ بووە، لەو ژمارەیە، هەشت سەدیان تورکمان و جوولەکە و مەسیحیی و کلدان بوون.[٣١] واتە نزیکەی سێ لەسەر حەوتی دانیشتوانی شارەکە سەر بە ئاییینی ئیسلام نەبوون. ئەم زانیارییەی مێجەرسۆن زۆر جێگەی سەرسوڕمانە؟ چونکە لە هیچ سەرچاوەیەکی تردا، نە لە کۆن و نە لە ئێستاشدا ئاماژە بەوە نەکراوە کە ژمارەی ئەو کەسانەی سەربە ئاییینی ئیسلامن لە شارەکەدا لە کۆی ئەو کەسانە کەمتر بێت کە سەر بە ئایینەکانی ترن. هەر مێجەرسۆن خۆی لە 31ی دیسەمبەری ساڵی 1919دا کاتێ حاکمی سیاسی شارەکە بووە، زانیارییەکی پێچەوانە دەخاتە ڕوو و دەنووسێت: ژمارەی دانیشتوانی سلێمانی 9728 کورد و 572 جوولەکە و 60 کلدانییە.[٣٢]

---

(1) مێجەرسۆن (1881- 1923) وەك مێژوونووس، ئەنترۆپۆلۆگ، زمانەوان و ئەفسەرێکی هەواڵگری سەربازیی بریتانی کاری کردووە. ساڵی 1902 یەکەم سەردانی بۆ ڕۆژهەڵات کردووە و بۆ ماوەی حەوت ساڵ لە ئێران ماوەتەوە. لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانییەوە لەلایەن حکومەتی بریتانییەوە ڕاسپێردراوە تا سەردانی ناوچەی میزۆپۆتامیا بکات و بە شێوەیەکی نهێنی زانیاری لەسەر ناوچەکە کۆبکاتەوە. ساڵی 1919 کاروباری ناوچەی سلێمانی پێ سپێردراوە و نزیکەی ساڵێك بە حاکمی سیاسی سلێمانی ماوەتەوە. (رحلة متنكر الى بلاد مابين النهرين و كردستان، ميجرسون، ت: فؤاد جميل، ط1، ج1، بغداد، 1970، ص237)

(2) رحلة متنكر الى بلاد مابين النهرين و كردستان، ميجرسون، ت: فؤاد جميل، ط1، ج1، بغداد، 1970، ص237

(3) شێخ مەحموودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، محمد ڕەسول هاوار، بەرگ1، لەندەن 1990، 106-107

زانیارییەکانی مێجەرسۆن سەبارەت بە کۆی ژمارەی دانیشتوانی شارەکە لە شوێنی خۆیدا نییە و چەند جارێك ژمارەی جیاوازی خستووەتە ڕوو؟! هەر مێجەرسۆن خۆی لە ڕاپۆرتی ساڵانەیدا کە لە دۆکۆمێنتی ناو ئارشیفی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیادا ژمارەی (C.O.730/3-1433) هەیە و ئاماژەی بۆ ساڵی 1914 کردووە، دەنووسێت: دوای ئەوەی کەتوانرا هەمەوەندەکان لە ساڵی 1914دا سەرکوت بکرێن، خەڵکەکە کەوتنە بووژانەوە و ئارامیان گرت و شارەکە ژمارەی گەیشتە 20 هەزار کەس، بەڵام لەکاتی شەڕی جیهانیدا، بەهۆی گرانیی و برسێتیی و ناردنی گەنج و لاوان بۆ کۆڕی شەڕ و مردنێکی زۆر بەهۆی برسێتیی و گرانییەوە و چۆڵکردنی شارەکە لەبەر بێدەرامەتی خەڵك، دانیشتوانەکەی زۆر کەم بوونەوە و ژمارەیان گەیشتە 2500 کەس.(1) جا لێردا پرسیار ئەوەیە کە ئەگەر بەهۆی جەنگی یەکەمی جیهانییەوە ژمارەی دانیشتوانی شار لە بیست هەزار کەسەوە بووبێت بە 2500 کەس، ئایا چۆن ڕێی تێدەچێت لە ماوەی پێنج ساڵ کەمتردا (1914-1919) شارێکی 2500 کەسی ژمارەی ببێت بە 10360 کەس هەروەك لە پێشتردا ئاماژەی بۆ کرا. واتە: لە ماوەی پێنج ساڵدا، ژمارەی دانیشتووان بووە بە دوو هێندە؟! ئەمەش نە لەگەڵ زۆربوونی ئاسایی ژمارەی دانیشتوان و نە لەگەڵ ئەو بارە ئابووریی و گوزەرانە خراپەی خەڵکی شاردا دێتەوە کە تا ماوەیەکی زۆر شوێنەواری جەنگی یەکەمی جیهانی پێوە بەجێ ماوە.

لە ڕاپۆرتێکی حکومەتی بریتانیدا کە مێژووەکەی بۆ 1919/3/16 واتە: هەمان ئەو ساڵە دەگەڕێتەوە کە مێجەرسۆن کاروباری ناوچەی سلێمانی لە بەر دەستدا بووە، زانیاری گرنگ سەبارەت بە زیانەکانی

---

(1) شێخ مەحموودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، ل106

شــەڕ دەخاتــە ڕوو کــە لــەنێوان (1913–1918) بەســەر شــارەکەدا هـاتووە، بـەجۆرێك کـە زۆرتـر لـەنیوەی باڵەخانـە و بینـا جیاوازەکـانی شار کەم بوونەتەوە:(1)

جۆری بینا	ساڵی 1913	ساڵی 1918	جیاوازی ژمارە
مزگەوت	29	10	19
تەکیە	3	–	3
خانەقا	21	20	1
خانوو	3205	1329	1813
حانووت	760	338	422
چایخانە	31	15	16
حەمام	11	6	5
ئاشی ئاو	24	19	5
باخ	18	5	13
خان	20	11	9
بازاڕ	6	2	4
دوکانی بازاڕ	399	134	265

---

(1) شـاری سلێمانی ململانێی گروپە کۆمەڵایەتییەکان 1820–1920، مامۆسـتا جەعفەر، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، سلێمانی، 2006، ل99

6- بەپێی ئامارێکی دەسەڵاتدارێتی ئینتیدابی بریتانیا کە مێژووەکەی بۆ پێش نیسانی ساڵی 1920 دەگەڕێتەوە، کۆی دانیشتوانی لیوای سلێمانی بەپێی کۆمەڵی ئایینی بریتیی بووە لە 155 هەزار کەس و بەم شێوەیە بووە: 153900 موسوڵمانی سونیی و 1000 جوولەکە و 100 مەسیحی کە ڕێژەی سەدییان دەکاتە ٪99,3 موسوڵمانی سونی و ٪06 جوولەکە و ٪01 مەسیحی.(1)

7- لە تۆمارێکی شارەوانی سلێمانیدا، کە مێژووی بۆ 1919-1922 دەگەڕێتەوە و لە 27 لاپەڕە پێك هاتووە، زانیاری گرنگ لەسەر ئاماری خانوو و ناوی خاوەن ماڵ و کرێچی و زۆر بابەتی تری وەك: نرخی خانوو و کرێی مانگانەی خانوو و ناوی ژنان و پیاوان و کوڕان و کچانی تەمەن ژوور و خوار 16 ساڵ و پیشەی گەورەکانی هاتووە. ئەم تۆمارە، لە گشت ئامارە و تۆمارەکانی تر ورد تر و جێی بایەخترە؟ چونکە زۆر بەوردی ئامارەی بە ناو و وردەکارییەکان کراوە و تێیدا هاتووە کە: ژمارەی ژنان: 160 لەوانە 11یان بێوەژن. ژمارەی پیاون: 249 لەوانە 65یان سەڵتی تەمەن ژوور 16 ساڵ و 4 یان بێوە پیاو. ژمارەی ئافرەتی شوونەکردووی تەمەن ژوور 16 ساڵ 24 کەس. ژمارەی کوڕی تەمەن خوار 16 ساڵ 104. ژمارەی کچی تەمەن خوار 16 ساڵ 75. ژمارەی جوولەکەی خاوەن ماڵ و کرێچی کە ناویان هەر لە لیستی خانووەکاندا هەیە 54. ژمارەی ئەو

(1) ar.wikipedia.org

جوولەکانەی کە ناویان هەر لە سێیەم بەشی تۆمارەکەدا هەیە 6 و کۆی جوولەکەکانی ناو شاری سلێمانی 672 کەس بووە.[1]

8- مینۆرسکی[2] سەبارەت بە ژمارەی دانیشتوانی شاری سلێمانی دەنووسێت: لە ساڵی 1924 دا بۆ 189000 کورد و 1550 جوولەکە و 75 عەرەب بەرز بووەتەوە. ئەم ژمارەیەش دوای ئەوە دێت کە لە مانگی تەمووزی هەمان ساڵدا بووە بە 700 کەس و جارێکی تر لە مانگی نۆڤەمبەردا بووەتەوە بە بیست هەزار کەس.[3] ئاشکرایە ئەمەش بەهۆی شۆڕشەکەی شێخ مەحموودەوە بووە دژی ئینگلیزەکان لە ناوچەکەدا و دیارە کە لە 16ی ئابی 1923- 25ی ئاداری 1924دا بەردەوام شارەکە لەلایەن فڕۆکەکانەوە بۆمبباران کراوە.

---

(1) تۆمارێکی شارەوانی ی سلێمانی 1919-1922، ل20

(2) مینۆرسکی (1877-1966): ڕۆژهەڵاتناس و ئێرانناس و کوردناس و پیاوی سیاسی دوایەمین قۆناغی ئیمپراتۆریای ڕووسیایە. ماوەی نێوان ساڵەکانی 1904-1908 لە ئێران ڕاوێژکاری باڵوێزخانە و کۆنسوڵخانەی ڕووسیا بووە. (بنچینەکانی کورد و چەند وتارێکی کوردناسی، مینۆرسکی، وەرگێڕانی: د.نەجاتی عەبدوڵڵا، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هۆشیاری، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی، 2007)

(3) بنچینەکانی کورد و چەند وتارێکی کوردناسی، ل61

9- **سیسـیل جـۆن ئیدمۆنـدس:[1] لـە کۆکردنـەوەی زانیارییـەکانیی و ڕاپۆرتەکانیـدا، جگـە لـە پشتبەسـتن بـە ڕێبـازی مەیـدانی، کـەڵکی لـە بەڵگەنامـە و کتێـب و وتـاری چـەند گەڕیدەیـەکی تـریش بـە تایبـەت (مێجەرسـۆن) وەرگرتـووە؟ چـونکە دوای ئـەوەی مێجەرسـۆن دەسـت لەکارەکەی هەڵدەگرێت، ئیدمۆندس جێگەی دەگرێتەوە. ئەم تاڕادەیـەکی زۆر تۆمارێکی جیاواز دەخاتە ڕوو و بە پشت بەستن بە تۆمارێکی ساڵی 1925ی شـارەوانی، دەنووسـێت: لەسـاڵی 1925دا، نفووسـی سلێمانی 10000 کەس بووە، 9000 موسوڵمان، 750 جوولەکە و 120 کەسیش کلدانی (مەسیحی) بوون.[2] ئەم ژمارەیـەی کە ئیدمۆنس خستوویەتییە ڕوو، جگـە لـەوەی کـە لەگـەڵ ئـەو تۆمـارەدا ناگونجێـت کـە پـێش سـاڵی 1920 لەلایەن دەسەڵاتدارێتی بریتانیـاوە سـەبارەت بە ژمارەی جوولەکە لەشـارەکەدا خراوەتـە ڕوو، لەگـەڵ ژمـارەی دانیشـتووانی شارەکەشـدا ناگونجێ و لەماوەی زۆتر لە پێنج ساڵدا ژمارەکە بۆ زۆرتر لە پازدە جار کـەمی کـردووە؟! کـە ڕەنـگ نییـە پەیوەنـدی بـەو ئاڵۆزییانـەوە هـەبێت کـە**

---

(1) **سیسـیل جـۆن ئیدمۆنـدس (1889- 1979): کـارگێڕ و ڕاوێـژکاری سیاسـیی بریتانیـا بـووە لـە ئێـراق. لـە ژیانیـدا، دووجـار سـەردانی باشـووری کوردسـتانی کردووە، یەکەمیان ساڵی 1918 و وەك کارگێڕی سیاسیی و ڕاوێژکاری حکومەتی کۆلۆنیـالی بریتانیـا لەسوپادا و دووەمیـان سـاڵی 1935- 1945 وەك ڕاوێـژکاری وەزارەتی ناوخۆی ئێراق، کاری کردووە. بڕوانە (کورد، تورك، عەرەب، سیسیل جـۆن ئیدمۆنـدس، وەرگێڕانـی: حامیـد گەورهـەر، دەزگـای چـاپ و بڵاوکـراوەی ئاراس، چ2، هەولێر، 2004)**

(2) **کورد، تورك، عەرەب، ل114**

لەساڵی 1918-1919 لە ناوچەکەدا بووە؟ چونکە لە تۆمارەکەی بریتانیادا، ئەم ژمارەیە هەر زۆرتر بووە!؟

ئەمانە و چەند ئاماژە و سەرنجێکی تریش لەسەر ژمارەی دانیشتوانی شارەکە و جوولەکەکان تۆمار کراوە، هەروەك (د. کوردستانی موکریانی)یش پێی وایە کە لە سلێمانی لەساڵی 1934دا، هەموو ماڵەکانی جووی سلێمانی بەدەرگاوە سەد و سێزدە دەرگایە.(١) هەروەها بەپێی سەرژمێری ساڵی 1947 کۆی ژمارەی دانیشتوانیش بووە بە 43049 کەس کە 41029 یان موسوڵمان و 503 یان مەسیحیی و 1515یان جوولەکە بوون.(٢)

بەڵام پاش ساڵی 1950 ڕاگەیاندنی گەڕانەوەی جوولەکەکان بۆ خاکی ئیسرائیل(٣) و دەرچوونی یاسای ژمارە 1ی ساڵی 1950 بەناوی (اسقاط الجنسية العراقية من يهود العراق) کە تێیدا ئەو مافەی بە جوولەکەکان درابوو لە ئێراقدا نیشتەجێ بن، ژمارە و بوونیان کەوتە مەترسییەوە(٤) و سەرەنجام زۆربەی زۆری

(1) گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ) ژمارە 120، ساڵی 1988، سلێمانی لە ساڵی 1934دا، نووسینی: د. کوردستانی موکریانی، ل32-44

(2) المملكة العراقية، وزارة الشؤن الاجتماعية، مديرية النفوس العامة، احصاء السكان لسنة 1947، ج2، لواء الموصل- لواء كركوك- لواء السليمانية- لواء اربيل، بغداد، 1954، ص156

(3) رحلة المستشرق الى العراق و سوريا و فلسطين، الرحالة الهولندي الدكتور: ليونهارت راوولف، ترجمة: سليم طه التكريتي، بغداد، 1978، ص196

(4) اليهود والمواطنة العراقية، د.كاظم حبيب، مؤسسة حمدى للطباعة والنشر، السليمانية، 2006، ص192

جوولەکەکان لە ئێراقدا نەمان و لەساڵی 1954 (تەنها 6 کەس)[1] لە شارێکی وەك سلێمانیدا مانەوە و لە سەرژمێری ساڵی 1957شدا ڕێژەکە دابەزیوە بۆ تەنها دوو کەس.[2]

ژمارە	ناوی نووسەر	ساڵ	کۆی دانیشتوان	ژمارەی موسوڵمان	ژمارەی جوولەکە	ئایین و پێکهاتەکانی تر
1	ڕیچ	1820	10000 کەس	2144 هەزار خانوو	130 خانوو	9 خانوو (کلدان) 5 خانوو (ئەرمەن)
2	لیك لاما	1868	645 ماڵ	6000 هەزار ماڵ (کورد)	15 ماڵ	30 ماڵ (کلدانی)
3	ژاك پیتۆریێ	1878	15000 کەس	–	250 بنەماڵە	20 ماڵ (مەسیحی)
4	مێجەرسۆن	1919	–	9728 هەزار (کورد)	572 کەس	60 (کلدانی)
5	تۆمارێکی بریتانی	پێش 1920	155000 کەس	–	1000 کەس	100 کەس (مەسیحی)
6	تۆمارێکی	1920	–	–	72	–

(1) اليهود والمواطنة العراقية، ص32

(2) المملكة العراقية، وزارة الشؤن الاجتماعية، مديرية النفوس العامة، احصاء السكان لسنة 1947، ج2، لواء الموصل– لواء كركوك– لواء السليمانية– لواء اربيل، بغداد، 1954، ص102

	شارەوانی	– 1922			خانوو 672 کەس	
7	مینۆرسکی	1924	–	18900 0 هەزار کەس (کورد)	1550 کەس	75 کەس (عەرەب)
8	ئیدمۆندس	1925	10000 کەس	9000 هەزار کەس	750 کەس	120 کەس (مەسیحی)
9	سەرژمێری 1947	1947	43049 کەس	41029	1515 کەس	503 کەس (مەسیحی)

تۆماری ژمارەی دانیشتوانی شاری سلێمانی

قانون رقم (١) لسنة ١٩٥٠ (١)

قانون ذيل مرسوم اسقاط الجنسية رقم (٦٢) لسنة ١٩٣٣

بموافقة مجلس الاعيان والنواب امرنا بوضع القانون الاتي :

المادة الاولى :

لمجلس الوزراء ان يقرر اسقاط الجنسية العراقية عن اليهودي العراقي الذي يرغب باختيار منه ترك العراق نهائياً بعد توقيعه على استمارة خاصة امام الموظف الذي يعينه وزير الداخلية .

المادة الثانية :

اليهودي العراقي الذي يغادر العراق أو يحاول مغادرته بصورة غير مشروعة تسقط عنه الجنسية العراقية بقرار من مجلس الوزراء .

المادة الثالثة :

اليهودي العراقي الذي سبق ان غادر العراق بصورة غير مشروعة يعتبر كأنه ترك العراق نهائياً اذا لم يعد اليه خلال مهلة شهرين من نفذ القانون وتسقط عنه الجنسية العراقية من تاريخ انهاء هذه المهلة .

المادة الرابعة :

على وزير الداخلية أن يأمر بإبعاد كل من اسقطت عنه الجنسية العراقية بموجب المادتين الاولى والثانية ما لم يقتنع بناء على أسباب كافية بإن بقاءه

في العراق مؤقتاً امراً تستدعيه ضرورة قضائية أو قانونية أو حفظ حقوق الغير الموثقة رسمياً .

المــادة الخامســة :

يبقى هذا القانون نافذاً لمدة سنة من تاريخ نفاذه ويجوز انهاء حكمه في أي وقت خلال هذه المدة بإرادة ملكية تنشر في الجريدة الرسمية .

المــادة السادســة :

ينفذ هذا القانون من تاريخ نشره في الجريدة الرسمية .

المــادة السابعــة :

على وزير الداخلية تنفيذ هذا القانون .

كتب ببغداد في اليوم الخامس عشر من شهر جمادي الاول سنة ١٣٦٩ واليوم الرابع من شهر مارت سنة ١٩٥٠ .

توفيق السويدي عبد الاله

رئيس الوزراء

بەڕێکردنی جوولەکەکان بۆ ئیسرائیل [1]

گەڕانەوەی جوولەکەکان بۆ ئیسرائیل (یر)

---

(1) www.thejc.com

(2) **هەمان سەرچاوە**

فڕۆکەخانەی ("Lydda" Ben-Gurion- Israel)[1]

(1) www.thejc.com

فڕۆکەخانەی ("Lydda" Ben-Gurion- Israel)[1]

(1) www.thejc.com

گەڕانەوەی جوولەکەکان بۆ ئیسرائیل[1]

گەڕانەوەی جوولەکەکان بۆ ئیسرائیل[2]

---

(1) www.facebook.com/Slemani.Photos

(2) **هەمان سەرچاوە**

گەڕانەوەی جوولەکەکان بۆ ئیسرائیل[1]

گەڕانەوەی جوولەکەکان بۆ ئیسرائیل[2]

---

(1) www.facebook.com/Slemani.Photos

(2) **هەمان سەرچاوە**

گەڕانەوەی جوولەکەکان بۆ ئیسرائیل[1]

(1) www.facebook.com/Slemani.Photos

گەڕانەوەی جوولەکەکان بۆ ئیسرائیل[1]

---

(1) www.facebook.com/Slemani.Photos

بەشی دووەم

جوگرافیای نیشتەجێبوونی جوولەکەکانی شاری سلێمانی

جوگرافیای نیشتەجێبوونی جوولەکەکانی ناو شاری سلێمانی

پارێزگـــای ســـلێمانی لای باکوریـــەوە، ســـنووری بـــە پارێزگـــای هەولێرەوەیـــــە و لای باشـــــووریەوە، پارێزگـــــای دیالـــــە و لای خۆرهەلاتیشیەوە ولاتی ئێران و لای ڕۆژئاوای هەریەك لە پارێزگاکانی کەرکووك و تکریتە.

شـاری سـلێمانی، سـەنتەری بـەڕێوەبردنی پارێزگـای سـلێمانییە و لەنێوان هێڵی درێـژی 37 و 22 و 45 پلە و 33 و 28و 45 ڕۆژهـەلات و هێڵیَ پانی 01و 32 و 35 و40 و 35 و 35پلەی باکوورەوە.(1)

دوای ئەوەی کە (برایم پاشا) ناوچەی (قەلاچوالان)ی جێهێشتووە، گـەر هەموو دانیشتوانی شارەکەش لەگەڵیدا نەیانگوێزابێتـەوە، ئـەوا بـەگوێرەی ئـــەوەی کـــە پایتـــەختی نـــویَ بـــووە، زۆربـــەی زۆری بنەماڵـــەی (بابـــان) و کاربەدەســـتانی میرنشـــینەکە، کەســـایەتییە ناودارەکـــانی ئـــەو ســـەردەمە، بازرگـان، دوکانـدار و خـاوەن پیشـەکانی تـر، لەگـەڵ پاشـادا بـەرەو هـەواری نـــویَ هـــاتوون. پاشـــانیش لەهـــەموو ناوچـــەکانی کوردســـتانەوە، وەك: کـەرکووك، هـەولێر، ڕەوانـدووز، شـارەزوور، سـنە، هەمـەدان، سـەقز، بانـە و مهاباد، خەڵکێکی زۆر و بەلێشاو ڕوویان لە سولەیمانی کردووە و لەهـەموو جـۆرە ناوچـەیەکەوە لێـی خڕبوونەتـەوە. خـاوەن بیروڕای ئاییینی جیـاوازی وەك: موسوڵمان، جوو، فەلەی تێدا نیشتەجیَ بووە.(2)

---

(1) تحليل استعمالات الارض ضمن المخطط لتحديد اتجاهات النمو العمراني لمدينة السليمانية، رسالة ماجستير (غير منشور) شازاد جمال جلال فتح اللة، ص43

(2) سولەیمانی شەکرە شارەکەم، ل121

گەر برایم پاشا یەکەم بەردی بناغەکەی لە گوندی (مەڵکەندی) دانابێ[1] ئەوا گەڕەکی گۆیژە بە سابوونکەران، قاوەخانەی سەرچیمەن و گاوران، بەیەکەم گەڕەکی شار و کۆنترینیان دادەنرێت و هەر لەوێشەوە شاری سولەیمانی دەستی پێکردووە و پاشان دووەم گەڕەك، گەڕەکی دەرگەزێن دروست کراوە، کە ئەو سەردەمە زۆر لە گەڕەکی (سەرشەقام) لێك جیا نەکراونەتەوە. سێیەم گەڕەکیش (کانێسکان)بووە. دواتریش گەڕەکی (سەرشەقام و چوارباخ) ئاوەدان کراونەتەوە.[2] ئەگەر بەم پێیەش بێت، ئەوا گەڕەکی جوولەکان دوای ئەم گەڕەکانە ئاوەدان کراوەتەوە و هەموو جوولەکەکانیش پێکەوە بۆ یەکەمینجار لەم شوێنەدا نیشتەجێ بوون کە دەکاتە گەڕەکی (شێخ عەباس) کە شەخسێك بووە لە خوارووی شاری سلێمانی نزیك بە ڕێگای قەرەتۆغان بەرامبەر بە گوندی (وڵوبە).[3] دوای زۆربوونی ژمارەی دانیشتوانەکەی، گەڕەکەکەش فراوان بووە و لە نێوان سالآنی 1919-1922دا بریتی بووە لە نۆ کۆڵان.[4]

جوولەکەکانی ئێراق بەگشتی لەهەر شار و شوێنێکدا بوون گەڕەکێکی تایبەت بەخۆیان هەبووە و بەناوی خۆیانەوە ناوبراوە

---

(1) تاریخی سلێمانی و ولآتی، ل89 و90

(2) سولەیمانی شەکرە شارەکەم، ل121

(3) شەجەرەی بنەماڵە دێرینەکانی سلێمانی (بنەماڵە دێرینەکانی سلێمانی لە نێوان سالآنی 1784-1914) کۆکردنەوە و ساغکردنەوە و ئامادەکردنی عبدالخالد صابر (مامۆستا خالد) ، چ2، چاپخانەی (گرین گلوری) بەیروت، 2010، ل1488

(4) تۆمارێکی شارەوانی ی سلێمانی 1919-1922، ل19

(گـــەڕەکی جوولـــەکان). لـــەم بارەیـــەوە (ئیـــدمۆنس) دەنووســـێت (لـــە گەڕەکێکی هەناوی خۆیان دەژیان. گەڕەکەکەیان لەبەشی خوارووی شار و لـە نزیـك ڕووبـار هەڵکـەوتبوو و ئـاوی تـەواوی ئـاوەڕۆی گەڕەکـەکانی دیکـەی لـێ کۆدەبـووەوە.[1] هـەروەك لـە کوردسـتاندا بـاوبوو، ئـەوان لێـرە کـاری ناخۆشـی وەك ڕەنگرێـژی، دەبـاغی و عارەقفرۆشـییان هـەبوو. شـار دابـەش کرابـوو بەسـەر حـەوت گەڕەکـدا: گۆیـژە، مەڵکەنـدی، کانێسـکان، دەرگەزێن، سەشەقام، چوارباخ و جوولەکە.)[2]

(ســـدیق ســـاڵح) لـــە پـــەراوێزی کتێبەکـــەی (مـــەردەخان زاکـــن)دا دەنووسێت (کاك ئەحمەدی شێخ ئەو شوێنەی بۆ دیاری کردوون کە پێی دەوترێت گەڕەکی جوولەکان)[3]

لەو کاتانەشدا گەڕەکی جوولەکان کەوتبووە کۆتایی شارەوە و لەچاو گەڕەکەکانی نزیك خۆیان، جوانتر و ڕێکوپێکتربوو. گۆڕستانێکی تایبەت بە خۆشـیان بـە نـاوی (گـۆڕە جوولەکـە)وە هـەبوو کـە مردووەکانیـان لـێ

---

(1) هـەر لەمبارەیـەوە، (خالیـد سـەرکار) دەگێڕێتـەوە کـە: لـە سـاڵانی سـەرەتای شەسـتەکاندا کـاتێ بـارودۆخی شـار و وڵات خـراپ بـوو، شـەوێکیان لەگـەڵ چـەند کەسێکدا ویستمان شار بەجێ بهێڵین، ناردیانیین بۆ گەڕەکی جوولـەکان و لـەوێوە کردیانینە ناو ئاوەڕۆکەوە کە قەبارەکەی زۆر گەورە بوو، بە ئەندازەی ژوورێکی گەورە دەبوو، وەك ئاوەڕۆی گەڕەکەکانی تری شار نەبوو! (ئەم زانیارییە لە ڕۆژی چوار شەممە 2014/8/21 لە مامۆستای هونەرمەند "خالید سەرکار" وەرگیراوە.)

(2) کورد، تورك، عەرەب، ل122

(3) یهـود کردسـتان و رؤسـائهم القبلیـون، مردخـاي زاکـن، ترجمـة: سـعاد محمـد، منشورات مؤسسة ژین، مطبعة شڤان، السلیمانیة، 2011، لە پەراوێزێکدا هاتووە کە کـاك ئەحمـەدی شـێخ ئـەو شـوێنەی بـۆ دیـاری کـردوون، مـن داوای سەرچـاوەی ئـەو پەراوێزەم لە مامۆستا سدیق کرد و ئەویش وتی ئەمە قسەیەکی بڵاوە و وەرم گرتووە.

دەناشت و کەوتبووە ڕۆژئاوای گەڕەکەکەیانەوە، لە نزیك (قوتابخانەی کرمانجی بنەڕەتی) و (قوتابخانەی خانزاد)ی ئێستادابوو.

ڕاستتر ئەوەیە کە دیاریکردنی شوێنی گەڕەکی جوولەکان پەیوەندی بە خۆیانەوە هەبووبێت نەك وەك ئەو قسەیەی کە گوایە حاجی کاك ئەحمەدی شێخ بۆی دیاری کربێتن؟ چونکە لە زۆر شاری تریشدا، جوولەکەکان گەڕەکی تایبەت بە خۆیان هەبووە. تەنانەت موختاری گەڕەکەکەشیان هەر لە خۆیان بووە و ئاماژە بەوە دەکرێ کە لە 25ی تشرینی دووەمی ساڵی 1928دا (خواجە داینـاری کوڕی شەلەمۆ) موختاریان بووە.[1]

گەڕەکی جوولەکەکان چەند کۆڵانێکی هەبووە: ئەتراق کەنیشتە، جادەی کەنیشتە، بەرامبەر کەنیشتە، بەرماڵی شلۆمی، بەر ئاشەکەی هاروون، بەرماڵی سەعدە ئیسحاق، پشت ماڵی سەعدە ئیسحاق، سەر شیوەکە، جادەی بەرماڵی حاتان پێك هاتووە.[2] هەر بە تەنیشت گەڕەکەکەشیانەوە، گۆڕستانێکی تایبەت بە خۆیان هەبووە کە بە

---

(1) ئەم بیروبۆچوونانە، لە وەڵامی چەندپرسیارێکدا هاتووە کە بەشێوەی نووسراو لەلایەن لێکۆڵەرەوە ئاراستەی (جەمال بابان) کراوە و ناوبراویش لە ڕۆژی 2013/3/10 بە نووسین وەڵامی داوەتەوە. ئەم زانیارییەشی لە پەراوێزی کتێبی (سلێمانی شارە گەشاوەکەم، بەرگی 3، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ل470) نووسیوە.

(2) شەجەرەی بنەماڵە دێرینەکانی سلێمانی (بنەماڵە دێرینەکانی سلێمانی لە نێوان ساڵانی 1784-1914)، ل1491

گۆڕستانی (گردی گۆڕە جوولەکە) ناوبراوە و کەوتووەتە (سەروو گەڕەکی جوولەکان لەخوار مەلعەبەکەوە.)[تر]

واش دەوترێت کە ئەوسا جوولەکە نەدەبوو ماڵی لەناو ماڵی موسوڵمانەکاندا دروست بکات، بەڵکو هەموویان کۆکردبوونەوە لە خوار شارەوە گەڕەکێك هەر ئەوانی تێدابوو.[ير]

نەخشەی شاری سلێمانی لە ساڵانی سی سەدەی ڕابردوودا[□]

---

(1) سلێمانی شارە گەشاوەکەم، جەمال بابان، بەرگی1-2، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2012، ل372

(2) ڕاو و شکار، عەبدولغەفوور مەلا عەلی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیریی، هەولێر، 2008، ل64

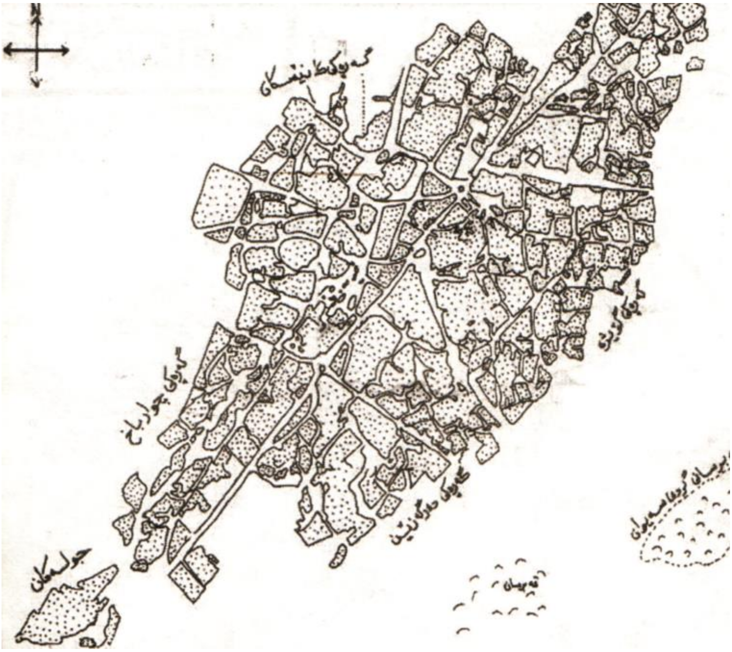

نەخشەی دێرینی شاری سلێمانی[یر]

(1) ئـەم نەخشـەیە لەلایـەن (وەسـتا عەباسـی دارتـاش) ـەوە کێشـراوە کـە خـۆی لەوکاتانـەدا ژیـاوە و کتێبێکی لەسـەر شـاری سـلێمانی نووسیوە و وەك بیرەوەری باسی گەڕەك و پیشە و گەلێ بابەتی تری شارەکە دەکات لـە سـاڵانی سـی سـەدەی ڕابـردوودا. بڕوانـە (سـلێمانی لـە بیرەوەریەکانـدا، عـەباس مـەلا ئیـبراهیم حـافظ "وەستا عەباسی دارتاش" ؟ ، 1999، ل127)

(2) مجلة کاروان، العدد 54، السلیمانیة دراسة في جغرافیتها التأریخیة، فؤاد حمة خورشـید/ شـاری سـلێمانی 1918-1932، ئـاکۆ عەبدولکـەریم شـوانی، چ1، سلێمانی، 2002، ل276

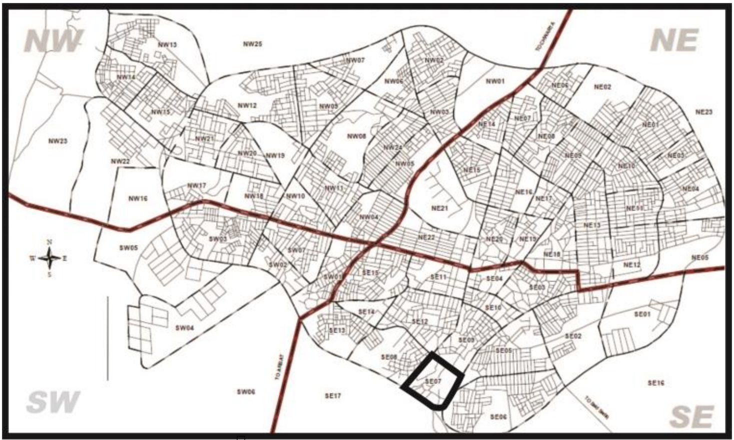

نەخشەی نوێی شاری سلێمانی [1]

گەڕەکی جوولەکان – 2013

---

(1) iraqmap.org/kurdistan-sulaymaniyah-map

ڕووکاری دەرەوەی ماڵێکی جوولەکە– 2013

مزگەوتی جوولەکان (شێخ عەباسی یەکەم)– 2013

گەڕەکی جوولەکان بەشێوەیەك لە شارەکە دابڕاو بووە کە بە دەرەوەی شار ئاماژەی بۆ کراوە، لەم بارەیەوە (ڕەشید شەوقی)[1] وەك یەکەم یادداشتنووسی کورد کە بەزمانی کوردی یادداشتی نووسیبێت[2] دەنووسێت: ڕۆژێك لەگەڵ ژنە خزمێکی نەخۆشم چووم بۆ گەڕەکی جوولەکان بۆ لای ژنە دکتۆرێك کە ناوی (فەرحە)بوو. جا ئەو فەرحەیە دوو کچی بە ناوەکانی (خانم)و (ڕەیحان)ەوە هەبوو. هەردووکیان تەمیز و جوانکەلە بوون. هەتا لەوێ بووین، کچە گەورەکەی کە بەقەد من بوو،[3] چاوی تێ بڕیبووم و نەیدەتروکاند، منیش هەروا سەیرم ئەکرد. ئیتر هاتینەوە بۆ ماڵەوە بۆ ناوشار.[4]

---

(1) ڕەشید شەوقی کوڕی سەعید شەوقیی کوڕی قادر ئەفەندییە. لە سلێمانیی و لە ساڵی 1903 لەدایك بووە. ئەفسەری عوسمانیی و سەردەمی حکومەتی شێخ مەحموود و دواتریش سوپای ئێراق بووە. لە 1967/10/18 کۆچی دوایی کردووە. (بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ئامادەکردنی: سدیق ساڵح، بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، چ1، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، 2003، ل65)

(2) چەند کەسێکی تریش بە زمانی کوردی بیرەوەری خۆیان نووسیوەتەوە، وەك: مەلا محەممەدی چروستانی، ڕەفیق حیلمی، ئەحمەد تەقی، ئەحمەد خواجە و زێوەر جگە لەوەی کە لە ڕووی مێژوو و کاتی نووسینەوە، بیرەوەرییەکانی ڕەشید شەوقی لە هەموویان لە پێشترە، لە ڕووی ناوەرۆکیشەوە بیرەوەرییەکانی ڕەشید شەوقی تایبەتن بە کەسێتی خۆیی و هی ئەوان، تایبەتن بە شۆڕشەکانی کورد. مستەفا سائیب توانیوێتی لە 1929/4/10دا یەکەم یادداشتی خۆی بنووسێتەوە، بەڵام لە باسی چەند ڕۆژێك بەولاوە، تێنەپەڕیوە. بڕوانە (بەسەرهاتووی، ل9-13)

(3) وەك لە پێشتری یادداشتەکەدا هاتووە، ڕشید شەوقی لەم کاتانەدا لەتەمەنێکی لاویدا بووە و لە پۆلی دووی مەکتەبی عەسکەری بووە.

(4) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل139

(نالی)[1] شاعیریش لەو چامە شیعرییەی کە گوایە بۆ سالمی نووسیوە و مێژووەکەی بۆ دوای دەسەڵاتداریێتی میرنشینی بابان (1850) دەگەڕێتەوە، هەواڵی چەند جێگە و شوێنێکی شارەکە دەپرسێت، بەڵام دوور و نزیك ناوی ئەم گەڕەکە نابات و تەنها دەنووسێت:

ئێستەش بە بەرگ و بارە عەلەم داری (شێخ هەباس)
یا بێ نەواو و بەرگە گەڕاوە بە شەخسی عوور؟[2]

لە لێکدانەوەی ئەم دێڕەشدا وا هاتووە (شێخ هەباس، یەکێك بووە لە سەیدەکانی بەرزنجە، گۆڕەکەی زیارەتگای خەڵکە و کەوتووەتە داوێنی سلێمانییەوە، جاران بەو دەوروپشتەیان دەوت گەڕەکی جوولەکان، ئێستا پێی دەڵێن گەڕەکی شێخەباس.)[3]

---

(1) لە کتێبی (نزهة الفكر)ی (ئەحمەد محەممەد حەزراوی)یە کە لەباسی نالیدا وا هاتووە (قدم مكة سنة نيف و ثمانين و مئتين و ألف... الرجل صاحب فضل و علم مع انكسار و شيبة بهية و خمول.) نزهة الفكر، تأليف: أحمد محمد الحضراوي المكي الهاشمي، حققه: محمد المصري، القسم الأول، دمشق، 1996، ص 257 واتە (لە ساڵی هەزار و دوو سەد و هەشتا و ئەوەندە "3-9" -کە دەکاتە 1865-1874 زایینی- هاتووەتە مەککە...

(2) دیوانی نالی، ل185

(3) هەمان سەرچاوە، ل185

گەڕەکی جوولەکان 1983[1]

گەڕەکی جوولەکان 1983

---

(1) ئەم وێنانە لە ئەرشیڤ و کامێرای (ئەکرەمی مەحموودی ساڵحی ڕەشە)وە وەرگیراوە کە لە وێنەگرتنی (جەمال کابان)ی برای هونەرمەندان (کەریم کابان) و (قادر کابان)ی هونەرمەندن.

گەڕەکی جوولەکان 1983

گەڕەکی جوولەکان 1983

گەڕەکی جوولەکان 1983

گەڕەکی جوولەکان 1983

گەڕەکی جوولەکان 1983

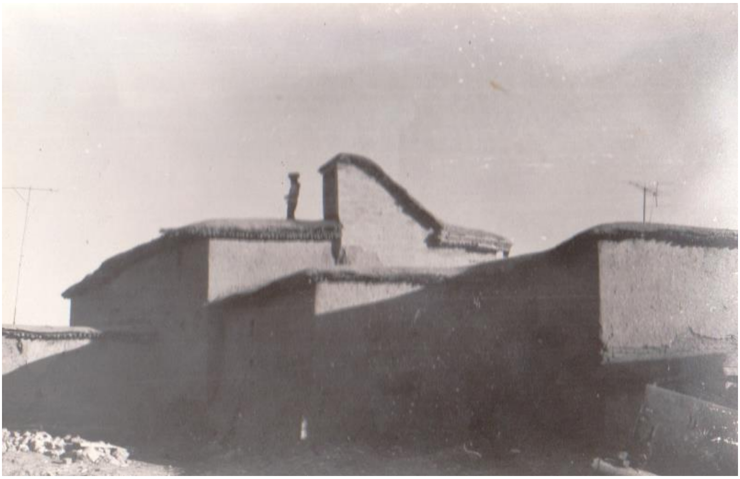

گەڕەکی جوولەکان 1983

گەڕەکی جوولەکان 1983

گەڕەکی جوولەکان 1983

گەڕەکی جوولەکان 1983

گەڕەکی جوولەکان 1983

گەڕەکی جوولەکان 1983

گەڕەکی جوولەکان 1983

بەشی سێیەم

پێگەی فەرهەنگی جوولەکەکانی شاری سلێمانی

پێگەی فەرهەنگیی جوولەکەکانی ناو شاری سلێمانی

سەبارەت بە ناسین و شوێنەواری ژیان و مێژووی جوولەکەکانی کوردستان (اریك براور)(1) دەنووسێت: ئەوان هیچ گرنگییان بە مێژووی خۆیان نەداوە و هیچ تۆمارێکی مێژوویان بۆ بەجێ نەهێشتوین.(2) بەڵام لەڕوانگەی پێکەوەژیان و تێکەڵاوییان لەگەڵ موسوڵمان و مەسیحییەکانی ناو شاری سلێمانییدا، دەتوانیین تیشك بخەینە سەر چەند لایەنێکی کەلتووریی و فەرهەنگییان کە تا ڕادەیەکی زۆر بووە بە خاڵی ناسینەوەی تایبەتمەندییان:

یەکەم: لایەنی ئابووریی و بازرگانی:

بەشێوەیەکی گشتی ژمارەیەکی زۆرکەم لە جوولەکەکان لە لادێکاندا ژیاون و زۆربەیان لە شارەکاندا بوون، هەر لەبەر ئەوەشی کە کەمتر موڵکیان هەبووە، کەمتر کاری کشتوکاڵیان کردووە و زۆرتر

---

(1) اریك براور: زانای ئەنسرۆپۆلۆژی لە ساڵی 1895 لە بەرلین لەدایك بووە. پێش ساڵی مردنی لە 1942 دا چەند چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ جوولەکەکانی کوردستاندا کردووە و دواتریش رافائیل پاتای وەك ئەنسرۆپۆژییەك و مێژوونووسێك کارەکەی تەواو کردووە و لە ساڵی 1947دا (یهود کردستان) ی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی عیبریی و بڵاوی کردووەتەوە. (یهود کردستان، اریك براور و رافائیل پاتای، ترجمة: شاخوان کرکوکي و عبدالرزاق بوتاني، دار ئاراس للطباعة و النشر، اربیل، 2002، ص60ص27،26،25)

(2) یهود کردستان، اریك براور و رافائیل پاتای، ترجمة: شاخوان کرکوکي و عبدالرزاق بوتاني، دار ئاراس للطباعة و النشر، اربیل، 2002، ص60

خەریکی کاری بازرگانیی و دوکانداریی و دەستگێڕیی بوون، هەروەك کەمتریش ڕوویان لە کاری فەرمانبەریی و پۆلیسی کردووە. دوور نییە ئەمەش لە باوەڕ و نەریتی ئایینییانەوە هاتبێ؟ چونکە ئەوان بەپێی ئایینەکەیان بەڵێنیان پێ دراوە کە ڕۆژێك لە ڕۆژان بۆ خاکی بەڵێن پێ دراو دەگەڕێنەوە.(1) بۆیە هەر لەگەڵ دروستکردنی شاری سلێمانییدا و بەپێچەوانەی هۆکاری سەرەکی کۆچکردنی کوردە موسوڵمانەکان لە قەلاچوالان و شوێنەکانی ترەوە بۆ ناو شارەکە کە هۆکاری ڕامیاریی و بازرگانی و کۆمەڵایەتی بووە، بەتەنها و لەبەر هۆکاری ئابووریی و بازرگانی جوولەکەکان ڕوویان لە شارە نوێیەکە کردووە، بەتایبەت ئەو جوولەکانەی کە دەستڕەنگیین بوون و توانایەکی تاڕادەیەك باشتریان لە چاو جوولەکەکانی تردا هەبووە. هەر لەبەر ئەمەشە کە لەشاری سلێمانیدا، جوولەکەکان بە بەشێکی دیار لە دەوڵەمەندەکانی شار ژمێردراون و لەباری بازرگانییدا زۆر چالاك و وریابوون و لە بازاڕی شارەکەدا دەستڕۆیشتووبوون.

تا ئەوان لەسلێمانیدا بوون و نەگەڕابوونەوە بۆ وڵاتی خۆیان، پیشەی زەڕنگەری کە پیشەیەکی دیارە و پێویستی بە سەرمایەیەکی گەورە هەیە، بەشێوەیەکی ڕەها لەدەست جوولەکەکاندا بووە.(2) بەناوبانگترین زەڕنگەر و زیوگەری شارەکە لەناوجوولەکەکاندا بووە کە ناوی (ڕوفائیل) بووە و دوکانەکەی لە جادەی (تازە) واتە

---

(1) مێژووی ئارامیەکان لە کوردستان دا، شاسوار.خ.هەرشەمی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چ2، سلێمانی، 1999، ل198

(2) جولەکەکانی شاری سلێمانی، بەرزان ئەحمەد کوردە، چاپخانەی ڕوون، لە بڵاوکراوەکانی بەشی ڕوناکبیری مەکتەبی ڕێکخستنی ی ن ك، سلێمانی، 2007، ل53

(مەولـەوی) ئێسـتا بـووە، چـەند کەسـێکی تریشـیان هـەبووە کـە دوکانەکانیان لای کۆڵانی (ئەحمەدی)یەوە بوون، واتە بەرامبەر حەوزە وشکەکەی ئێستا.(١)

بەپێچەوانەی ئەو پەند و باوانەی لەسەر چروکیی و دەستنوقاویی دەوڵەمەنـدە جوولەکەکانـەوە دەوترێـت، ئـەوان بەشـدارییان لـە یارمەتیـدانی دارایـی و بـاربۆی ڕووداو و کارەسـاتانەدا کـردووە کـە بەسەر شارەکە و کورددا هاتووە...

بەشێکی زۆری کاروباری بازرگانی شار و شارۆچکەکانی تریشیان لە سلێمانییەوە بەڕێ کردووە. لەم بارەوە (مێجەرسۆن) ئەو هۆکارە دەخاتـە ڕوو کـە توانـا و هێـزی بازرگانییـانی بـۆ هێناونەتـە دیـی و دەنووسێت: سـەلیقەی بازرگـانی کوردەکـان بـۆ کـار و پیشـەیەك کـە ئارامیی بوێت گونجاو نییە، هـەر ئەمـەش وایکردووە کە ڕازی بن بە بـوونی مەسـیحیی و جوولەکـە لەناویانـدا، بـۆ نموونـە هـەموو جـۆرە بازرگانییـەکی تاکفرۆشـی لـە کـەرکووك و هەڵەبجـە و پێنجـوێن و سلێمانیش لەژێر دەستی جوولەکەکاندایە.(٢) بۆ ئەم مەبەستەش زۆر بەباشـی خۆیـان گونجانـدووە و تایبەتمەنـدی کارەکـەیانیان ڕەچـاو کردووە، بـۆ نموونـە لـەناو ماڵ و پەرستگاکاندا بـەجۆرە ئارامییـەکی کۆن کـە پێـی دەوترێت سریانی (واتـە: ئاشووری) قسـەیان کردووە،

---

(1) گۆڤاری سلێمانی، ژمارە 11-12، مایس و حوزەیرانی 2001، نووسینێکی ئـەکرەم سـاڵح ڕەشـە، ل40/ گۆڤـاری سـلێمانی، ژمـارە 7، 2000، ئەوسـای جولەکەکان لە سلێمانی و ئێستایان لە ئیسرائیل لەگەڵ ئەکرەمی ساڵحی ڕەشە.

(2) رحلة متنكر الى بلاد مابين النهرين وكوردستان، تأليف: ميجرسون، ترجمة: فؤاد جميل، الطبعة1، ج1، بغداد، 1970

بـەڵام لـە کۆمەڵـە فراوانەکانـدا، بەتایبـەتی سـەبارەت بـە کاروبـاری بازرگانی، بەکوردی دوواون.[1] و مامەڵەیان کردووە.

بەوپێیەی کە خواردنەوەی بێهۆشکەر لـە ئایینی جوولەکەدا حەرام نییە، بەشێك لە جوولەکەکانی شاری سلێمانی لـە ماڵـەکانی خۆیاندا شـەراب و مـەییان دروسـت کـردووە و فرۆشـتویانە. (د. بێسـتون) دەگێڕێتـەوە کـە چـەند مـاڵێکی جوولەکـە لەماڵـەوە شـەراب و خواردنـەوەیان دروسـت کـردووە و لێیـان فرۆشـتووە.[2] بـاجی (ڕەحمە)یـەك هـەبووە کـە ئـارەقی فرۆشـتووە و گەنجـە کوردەکـانیش ڕۆشتوون بۆ گەڕەکی جوولەکان بۆ لایـی و لـەوێ ئارەقیان لا کڕیوە و هەر لە گەڕەکی جوولەکانیش ئارەقەکەیان خواردووەتـەوە؟ چونکە لـە گەڕەکەکانی خۆیاندا ئارەقفرۆش نەبووە.[3]

یـەکێکی تـر لـەو بنەمایانـەی کـە جوولەکـەکان لـە کـاری بازرگانیـدا پێڕەوییان کردووە، پارەدان بووە بە (سوو) و شت فرۆشتن بووە بە قەرز. (مەلا نووری عەلی ماستاو) ئەوە دەگێڕێتـەوە: خۆم و باوکیشم

---

(1) **جوولەکەکانی کوردستان ناوی هەندێ شوێن و شـاری کوردسـتانیان بـەناوی عیبریی و شوێن و شاری ئیسرائیلی هێناوە، وەك: أربیل=الیخوش، اکرێ=أیکرون، موصل=اشـور، کرکـوك=کیلاه، تەنانـەت لـە هەنـدێك سەرچـاوەی عیبریـدا، زاخۆ=أورشلیمی کوردستان هاتووە. بڕوانە** yona sabar, The folk p16-17 literature of kurdistani jew,

(2) **بەرنامـەی دیرۆکـی کـەناڵی ئاسمـانی گـەلی کوردسـتان، لـە سـێ بەشـدا بەرنامەکی سەبارەت بە جوولەکەکانی کوردستان تۆمار کردووە و چەند کەسێك چاوپێکەوتنی لەگەڵدا کراوە کە یەکێکیان (د.بێستون)یە.**

(3) **چـاوپێکەوتن لەگـەڵ (مـەلا نـووری عـەلی ماسـتاو) ڕۆژی پێنجشـەممە** 2013/6/20 **ناوبراو ساڵی** 1930 **لەگەڕەکی سەرشەقام لە سلێمانی لەدایك بووە.**

مامەڵـەی بازرگانیمـان لەگـەڵ جوولەکـەکانی شـاردا هـەبوو. هـەموو جوولەکەکان لە بازرگانییدا وریا بوون و شتیان بە قەرز پێمان دەدا. لەوانـەی کـە لـەبیرم بێت: (خواجـە وسـوو)ی بازرگـان هـەبوو کـە ئێمـە بـەزۆری لەگـەڵ ئـەودا مامەڵـەمان دەکـرد. (خواجـە لاوە)ی دەسـتگێڕ هـەبوو کـە بـە گـەڕەکی (سەرشـەقام)دا دەهـات و شـتی دەفرۆشـت. زەڕنگەرێکی کارامەش هەبوو بەناوی (مەردەخای)یەوە.[1]

لـە تۆمـارێکی شـارەوانی سـلێمانیدا کـە مێـژووی بـۆ 1919-1922 دەگەڕێتەوە، زانیاری لەسەر ئاماری خانووەکان و ناوی خاوەن و کرێچی و بـەهای هەریەکـە و کرێـی مانگانەیانـە و نـاوی ژنـان و پیـاوان و کـوڕان و کچانی تەمەن ژوور و خوار 16 ساڵیان بە کرێچی و خاوەن ماڵ و پیشەی گەورەکانەوە هاتووە. لەم تۆمارەدا چەند ئەنجامێك بۆ ئێمە گرنگە:

ژمـارەی ژنـان: 160 لەوانـە 11یـان بێـوەژن. ژمـارەی پیـاون: 249 لەوانە 65یان سەڵتی تەمەن ژوور 16 ساڵ و 4یان بێوە پیاو. ژمارەی ئـافرەتی شـوو نـەکردووی تەمـەن ژوور 16 سـاڵ 24 کـەس. ژمـارەی کوڕی تەمەن خوار 16 ساڵ 104. ژمارەی کچی تەمەن خوار 16 ساڵ 75. ژمـارەی جوولەکـەی خـاوەن مـاڵ و کرێچـی کـە ناویـان هـەر لـە لیسـتی خانووەکانـدا هەیـە 54. ژمـارەی ئـەو جوولەکانـەی کـە ناویـان هـەر لـە سـێیەم بەشـی تۆمارەکـەدا هەیـە 6. کـۆی جوولەکـەکانی نـاو شاری سلێمانی 672 کەس بووە.[2]

---

(1) چاوپێکەوتن لەگەڵ (مەلا نووری عەلی ماستاو)

(2) تۆمارێکی شارەوانی ی سلێمانی 1919-1922، ل20

لەناو ئەم ژمارە جوولەکەیەی ناو شاری سلێمانیدا و هەر لەم تۆمارەدا، 19 پیشەی جۆراوجۆری کاری پیاو و کوڕانی سەڵتی تەمەن ژوور 19 ساڵ بەم شێوەیە هاتووە:

31 عەتار، 3 ڕەنجبەر، 4 خەیات، 8 قەزاز، 1 مەیخانەچی، 2 موعەلیمی میللەتی مووسەوی، 33 چەرچی، 9 توجار، 6 قۆڵچی ڕسوومات، 1 مەئموور، 40 بەزاز، 1 شاگرد بەزاز، 5 خومخانەچی، 2 سەڕڕاف، 1 قۆنتەراتچیی عەرەق، 1 چاوشی پۆلیس، 37 زەڕنگەر، 3 شاگرد زەڕنگەر، 2 قەساب، 63 ئیشی نەزانراوە.[1]

جۆری پیشەکان و ژمارەی جوولەکەی سەرقاڵی هەر پیشەیەکیان وای پیشان دەدەن کە ئەوانە لەو ڕۆژگارەدا چەند ئیشێکی هەرە گرنگی وەك زەڕنگەری، بەزازی، عەتاریی و توجارییان هەبووە و لەچاو ژمارەی کەمی خۆیاندا چمکێکی دیاری بازاڕیان بەدەستەوە بووە و بەگشتی گوزەرانیان بە بەراورد لەگەڵ هی گەڕەکێکی تری وەك (چوارباخ)دا باشتر و دامەزراوەتر بووە. لەبەر ئەوەشی کە مەئمورێك و چاوەشێکی پۆلیس زیاتریان لەو ئامارەدا نەبووە. دیارە خۆیان لە قەرەی وەزیفەی حکوومی نەداوە و بەکاری ئازادەوە خەریك بوون.[2]

بەم پێیەش ئەو بۆچوونەی (اریك براور) دەسەلمێت کە: جوولەکەکانی کوردستان لەیەك شەریحەی دیاریکراوی ئابووری وڵاتدا دەرنەکەوتوون و زۆرترین جوولەکە لە شارەکاندا بوون و هەندێکیشیان لە گوندەکاندا ژیاون. بازرگان و خاوەن زەویی و

(1) تۆمارێکی شارەوانی ی سلێمانی 1919-1922، ل20-21
(2) هەمان سەرچاوە، ل21

جوتیاریشیان هەبووە، بەڵام ئەوەندە هەیە کە لە کوردستاندا و بەپێی یاسای ئیسلام ڕێگە نادرێت جگە لە موسوڵمان خاوەنداریێتی زەویی هەبێت و بینا لەسەر زەوی دروست بکات...[1]

بەگشتی جوولەکەکانی شار، خەریکی کاری بازرگانیی و کاسپی بوون. زۆربەی دووکانی جوولەکەکان کەوتبووە قەیسەریی و بازاڕی گەورەی شارەوە، تاك و تەراش لەشوێنی تردا دووکانیان هەبووە. (سیمانە و یاقوب) ناوێك دووکانی کوتاڵی ژنانەی هەبووە. یەکێکی تر لەو جوولەکانەی شار (خواجە نەسیمی عەتتار) بووە کە دووکانەکەی لە قەیسەری نەقیب بووە و بایی هەزاران دیناری ئەو ڕۆژگارە شتی تێدابوو. هەموویان گوزەرانیان باش بووە. تەنها یەك هەژار و دەستکورتیان هەبووە بە ناوی (ڕەحیمە جوو)ەوە کە سواڵی کردووە و تەنانەت منداڵەکانیشیان خەریکی کاسپی بوون و ئیتر کەم دەرامەتەکانیان لە نیمچە سندوقێکی تەختەدا کە بە قایشێکی ڕاست و چەپدا لەملیان کردبوو، وردەواڵەی جۆراوجۆریان بە نرخێکی کەمتر لەوەی کە لەبازاڕ هەبوو دەفرۆشت.[2]

لەئەوسای شاری سلێمانییدا، نەدەبوو ژنی موسوڵمان بچنە بازاڕ بۆ شت کڕین، مەگەر بە دەگمەن، بۆیە چەند جوولەکەیەك لە خام چارەکەیەکی گەورە بە قەبارەی مەتر و نیو دروست دەکرد و پڕیان

(1) یهود کردستان، اریك براور و رافائیل پاتای، ترجمة: شاخوان کرکوکي و عبدالرزاق بوتاني، دار ئاراس للطباعة و النشر، اربیل، 2002، ص243

(2) ئەم بیروبۆچوونانە، لە وەڵامی چەندپرسیارێکدا هاتووە کە بەشێوەی نووسراو لەلایەن لێکۆڵەرەوە ئاراستەی (جەمال بابان) کراوە و ناوبراویش لە ڕۆژی 2013/3/10 بە نووسین وەڵامی داوەتەوە.

دەکرد لە چەند تۆپێك چیت و بلوریی و خام و سرکەیی و قوماشی کەتان، گرێیان دەدات و دەیان دا بە کۆڵیاندا و کۆڵانە و کۆڵان دەسوڕانەوە و هاواریان دەکرد (کوتااااڵ) ئینجا ژنانیش ئەوەی بیویستایە دەهاتە ناو دەرگەی دەرەوەی ماڵەکەیان و کابرای جووش کۆڵەکەکەی دادەنا و دەیکردەوە پیشانی دەدان، ئیتر چی جۆرە قوماشێك پێویست بوایە لێیان دەکڕی ئیتر نەدەبوو بچن بۆ بازاڕ، هەندێك جار مێردەکانیان یاخود پیاوەکانیان لەسەر زەوقی خۆیان و لەسەر وەسفی ژنەکان بۆ دەسماڵ و کراس خۆیان قوماشیان بۆیان دەکڕی و بۆیان دەهێنایە ماڵەوە.... هەندێك جوولەکەی تریش سندوقی سەرنەگیراوی زۆر قووڵ بە ئەندازەی 10سم، 75سم پان و یەك مەتر درێژ، ناوەی خانەخانەکراو بوو بە تەختەی تەنك و پڕیان دەکرد لە بازن و ئەموستیلە و دەرزیی و شانە و شقارتە و بنێشت و شتی تری ژنانە و بە کۆڵانەکاندا دەسوڕایەوە. سندوقەکەی بە قایشێکی قایم ئەملاوئەولای بە بزمار قایم دەکرد و دەیکردە شانییێکیی و ملی پێدا دەکرد هەڵی دەکرد و دەگەڕا وهاواری دەکرد: کبریت (شقارتە) ئیتر ژنان دەردەپەڕان و چییان بویستایە لێیان دەکڕین.(1)

---

(1) ڕاو و شکار، عەبدولغەفوور مەلا عەلی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیریی، هەولێر، 2008، ل65

وردەواڵە فرۆشێکی جوولەکە[1]

(ئەکرەمی مەحموودی ساڵحی ڕەشە) ئاماژەی بە ناو و پیشەی چەند جوولەکەیەك کردووە کە لە شارەکەدا بوون:

کۆڵگێڕەکان (دەستگێڕەکان):

1- ئوسو: دەگەڕا بە کۆڵاناندا، تەختەیەك بەبەر کۆشەوە، زەمیلەیەك بەدەستەوە بازنی شووشەی ڕەنگاوڕەنگی دەفرۆشت.

---

(1) ئەم وێنەیە لەسەر بنەمای گێڕانەوە و لەلایەن هونەرمەند (جەباری لۆڤەر)ەوە کێشراوە و پێشکەش بە کاری ئەم کتێبە کراوە.

2- **ویسەی کوتاڵفرۆش:** بە خویی و مقەستێکەوە، کۆتاڵی دەدا بە شانیدا. هەرچی دەست بکەوتایە، دەیدا بە ئارەق و دەیخواردەوە و جرتی لێدەدا بەقەد تۆپێك دەنگی دەهات.

3- **جریوە:** کوتاڵفرۆش بوو، بە خۆیی و مقەستێکەوە، بە کۆڵاناندا دەگەڕا. منداڵان دوای دەکەوتن و پێیان دەوت (هۆ جریوە جریوە جریوە... لایەکی گونت تەقیوە) ئەویش پێی دەوتن: لاکەی تری بە هینی دایکت...

4- **عەزە جوو:** کوتاڵفرۆش بوو، بە خویی و مقەستێکەوە، بە کۆڵاناندا دەگەڕا.

5- **سێوە:** کوتاڵفرۆش بوو، بە خویی و مقەستێکەوە، بە کۆڵاناندا دەگەڕا.(1)

وێنەگرەکان:

1- **یەهودا:** دوکانەکەی کەوتبووە تەنیشت مزگەوتی موفتی، بەرامبەر قوتابخانەی (فەیصەلیە)

2- **نووری:** بەرامبەر حەوشی سەرا بوو، لەماڵی حەسەنی دەوڵەت، هەر لەو حەوشەیدا وێنەی دەگرت. ڕۆژێك لەو شوێنەی خۆیدا خنکاندیان؟ چونکە پارەیان پێ شك دەبرد.(2)

---

(1) شاری سلێمانی، بەرگی1، ئەکرەمی مەحموودی ساڵحی ڕەشە، دار الحرية للطباعة، 1987، ل374/ چاوپێکەوتنی (محەممەد مەردان) لەگەڵ (ئەکرەمی ساڵحی ڕەشە) ڕۆژی 2014/7/20 لە سلێمانی.

(2) شاری سلێمانی، بەرگی1، ل497

مەیخانەکان:

1- **عەبدی بچووك:** لەخوار (سینەما سیروان)، بەرامبەر (چێشتخانەی تارا) بوو.

2- **ئادەم:** لەخوار (سینەما سیروان)، بەرامبەر (چێشتخانەی تارا) بوو.

2- **عەبدی گەورە:** لەخوار (سینەما سیروان)، بەرامبەر (چێشتخانەی تارا) بوو.(1)

---

(1)شاری سلێمانی، بەرگی1، ل499

دووەم: هونەر و دەسترەنگینی:

وەك پێشتر ئاماژەی بۆ كرا، دەسترەنگینیی و كاری زێڕنگەریی و زیوگەریی جوولەكەكان لە پلەیەكی هونەریی بەرزدا بووە و بەشی هەرە زۆری ئەو خشڵ و ئامرازانەی كە بۆ خۆڕازاندنەوە دروستكراون، لەلایەن جوولەكەكانی شارەوە دروست كراون و ئەگەر سەیری ئەو كارە دەستییانە بكەین، كە تا ئێستا ماونەتەوە و جوانترین نەخشی كۆنی لەسەرە، لە ئیشی جوولەكەكان بووە.(١)

هۆی ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە كە موسوڵمانەكان ئەم كارەیان بەپێی ئایەتی ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّ كَثِيراً مِّنَ الأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾(٢) وا لێكداوەتەوە كە گوناحەی لەدوایە. بۆیە لەكۆتایی سەدەی نۆزدە و دەستپێكی سەدەی بیستەمدا لەبازاڕی شاری سلێمانیدا، جوولەكەكان دەستیانگرتبوو بەسەر پیشەی زەڕنگەریی و زیوگەریدا، كە لە هەموو بازاڕە تایبەتەكەدا 8 دووكانی پیشەوەری هەبوون

(1) گۆڤاری سلێمانی، ژمارە 11-12، مایس و حوزەیرانی 2001، نووسینێكی ئەكرەم ساڵح ڕەشە، ل40/ گۆڤاری سلێمانی، ژمارە 7، 2000، ئەوسای جولەكەكان لە سلێمانی و ئێستایان لە ئیسرائیل لەگەڵ ئەكرەمی ساڵحی ڕەشە.
(2) سورەتی (التوبه) ئایەتی 34

و 7 یان جوو بوون. کوردێکی موسوڵمان دوکانێکی زێڕنگەری کردەوە و پاش مانگێك ناچاربوو دایبخات؟ چونکە کەس بەلای ئەودا نەدەهات.[تر]

تەنانەت ئەو جوولەکانەشی کە لە نزیك شارەکە بوون و نەهاتوونەتە شارەکەوە، هەمان کاری زەڕنگەریی و زیوگەرییان کردووە و خەڵکی شارەکەش ڕوویان لەمانیش کردووە. لەمبارەیەوە (زەکیە ڕەشید محەمەد) دەنووسێت: لە سەرەتای پەنجاکاندا هەندێ جوولەکە لە قەرەداغ و پێنجوێن مابوون و زیاتر ئیشی زیویان دەکرد، چوومە لایان و گۆبەرۆکێکی زیویان بە دینار و ڕوبعێك بۆ دروست کردم.[یر]

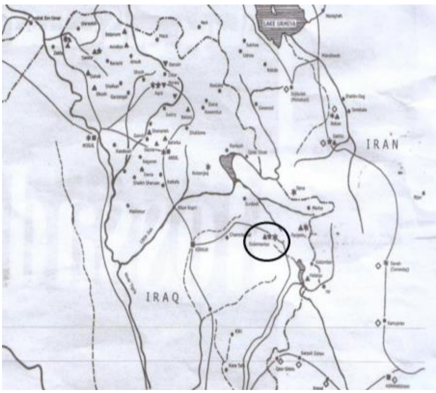

زێڕ و زیوگەریی و مافوورچنینی جوولەکەکان لە سلێمانی[سم]

---

(1) The Jewish Encyclopedia New York 1902 Artikel, Gold- und Silberschmiede, Kurdistan ئەم بەشەم لە کتێبی (شاری سلێمانی ململانێی گروپە کۆمەڵایەتییەکان، ل168) وەرگرتووە.

(2) نەریت و کلتووری کوردی، زەکیە ڕەشید محەمەد، بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، 2012، ل150

(3) (ئۆرا شڤارتس بێئێری) ساڵی 1974–1977 چاوپێکەوتنی لەگەڵ 350 خێزان لەو کوردە جوولەکانەدا کردووە کە لە ئێراقەوە بۆ ئیسرائیل ڕۆیشتوون و

نموونەی خشڵی شاری سلێمانی لە ساڵی 1920دا[1]

دەربارەی ژیانی ڕۆژانە و دابونەریت و هونەر و پیشەیان پرسیاری لێ کردوون و زانیاری کۆکردووەتەوە و ئەم بەرهەمەی ساڵی 1981 پێشکەش بە مۆزەخانەی ئیسرائیل کردووە و لە جوولەکە نیشتەجێبووەکانی کوردستان. بڕوانە:

The Jews of Kurdistan, Ora Schwartz Beeri, 2003, England, p12-13

(1) لە کتێبی (Rudolf berliner & paul borchardt silberschmiedearbeiten aus Kurdistan Berlin1922) ەوە وەرگیراوە کە منیش لە کتێبی (شاری سلێمانی ململانێی گروپەکۆمەڵایەتییەکان، ل169) م وەرگرتووە.

نموونەی خشڵی شاری سلێمانی [1]

(زەکیە ڕەشید محەمەد) سەبارەت بە خشڵی کوردی دەنووسێت (لەسەرەتای دروستکردنیەوە جوولەکە بە زیوو دوایی بە ئاڵتون دەستیان پێکردووە و لەژێر هیچ ناونیشانێکی خۆیاندا دروستیان نەکردووە، بە ڵکو بە ناوی کوردییەوە ناو دەبرا وەك : گەردانە، پەروانە، سەپەرچەم، حێل و مێخەك، گۆبەرۆك...)[2]

هەروەك چۆن لەبواری بیناسازیی و هونەری ڕازاندنەوەی خانووەکانیشیاندا ئەمە دیارە و دەستڕەنگینترین وەستایان هێناوە و خانووەکانیان پێ دروستکردوون و ئەمەش زەوق و ئارەزووی ئەوان

(1) ئەم پارچە خشڵە لەلایەن (حاجی نەجمەدین)ی دانیشتووی شاری سلێمانییەوە لە گۆڕێکی جوولەکە لە (کانی خان) دۆزراوەتەوە و ڕۆژی یەکشەممە 2014/1/19 پێشکەشی لێکۆڵەری کردووە.

(2) نەریت و کلتووری کوردی، ل73

نیشـان دەدا بەرامبـەر بـە هونەرەکـە و شـوێنەواری چـەند خانوویـەك ماونەتەوە کە شوێنەواری ئەم دەستڕەنگینییەیان پێوە دیارە.

تەنانـەت دەگێڕنـەوە کـە نەخشـەی (سـینەما ڕەشـید)ی سـلێمانی لەلایەن جوولەکەیەکی بەغدادیەوە و لەسەر بنەمای بیناسازی مۆسکۆ نەخشەی کێشراوە.(1)

هـەر لـەبواری دەسـتڕەنگینیدا، ژمارەیـەك جوولەکـە خـەریکی کـاری جـۆلایی بـوون و ئامـاژە بـە کـاری جـوانی دوو وەسـتا دەکرێـت بـە ناوەکانی (ڕەحیمە جوو) و (شەومیر) لە مەیانی ماستەکە.

نموونەیەك لەکاری بیناسازی ماڵە جوولەکە

(1) چـاوپێکەوتنی (محەممـەد مـەردان) لەگـەڵ (ئـەکرەمی سـاڵحی ڕەشـە) ڕۆژی 2014/7/20 لە سلێمانی.

نموونەیەك لەكاری بیناسازی ماڵە جوولەكە

نموونەیەك لەكاری بیناسازی ماڵە جوولەكە

نموونەیەك لەکاری بیناسازی ماڵە جوولەکە

نموونەیەك لەکاری بیناسازی ماڵە جوولەکە

سێیەم: هونەری گۆرانی:

جوولەکەکان بەگشتی لە ئێراق و کوردستاندا، ئەگەر دامەزرێنەر و دەستپێشخەری بواری هونەری نەبووبن، ئەوا لەڕیزی پێشەوەی ئەو کەسانەبوون کە بەهرە و خولیای هونەرییان هەبووە، بەتایبەت هونەری گۆرانیی و موزیك. هەر بۆ نموونە، پاش کردنەوەی بەشی کوردی لە ئێزگەی ڕادیۆی بەغدا، سەرنج دەدەین کە زۆربەی ئەندامانی تیپی مۆسیقای ئێزگەکە، لە کەسانی جوولەکە بوون. هەروەکو (باکووری) هونەرمەند دەنووسێت: تیپی مۆسیقای ئێزگەکە هەموویان جوو (یەهودی)بوون! هێشتا مۆسیقاژەنی عێراقیی و ئیسلام پەیدانەبووبوون، تا ئەوکاتانەی کە پەیمانگای هونەرە جوانەکان دامەزرا، ئینجا ژمارەیەك لە موزیکژەن پەیدابوون.[1]

سەبارەت بە هونەری گۆرانیی و موزیك لە شاری سلێمانییدا، هونەرمەندی خوالێخۆشبوو (عوسمانی خاڵە حسە) بەم شێوەیە باس لەو گۆرانییە باوانە دەکات کە لەو ڕۆژگارانەدا باو بووە:

بەشێوەیەکی گشتی دوو گۆرانی لە ڕۆژگاری ئێمەدا باو بووە و لەلایەن زۆربەی خەڵکەکەوە دەوترانەوە، یەکێکیان گۆرانی (ڕەعنا بووکی گوڵ بووی لەباخم کەنی) و ئەوی تریان گۆرانی (چەلەبان) بوو. بەپێی ئەوە بێت کە خوالێخۆشبوو (مچە حاجی) بۆی گێڕاوەمەتەوە، تەمەنی ئەم گۆرانییانە دەگاتە سەد ساڵێك. گۆرانی

---

(1) مێژووی دامەزراندنی ئێزگە، باکووری، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، 2009، ل63

(چەلەبان) زۆرتر باو بووە، کە گۆرانییەکی فۆلکلۆریی کوردییە و هێنی جوولەکەکانە و ناوەرۆکەکەی لە چیرۆکی دڵداری کچ و کوڕێکی جوولەکەوە هاتووە. سەبارەت بە چیرۆکەکە وا دەگێڕنەوە کە:

ماڵی کوڕەکە، هەژار دەبن و ماڵی کچەکەش، کە ناوی (چەلەبان)ـە، زۆر دەوڵەمەند دەبن. کوڕەکە دەچێتە داوی کچەکە و لەبەر ئەوەی کە کوڕە هەژارە، کچەکەی نادەنێ... پاش ماوەیەك کچە دەدەن بە کوڕە جوویەکی ناشرینی دەوڵەمەند بە ناوی (حایووم)ـەوە. کاتێ کوڕەی هەژار ئەم هەواڵە دەبیستێت، دەچێتە بەردەم ماڵی چەلەبان و ئەم گۆرانییە دەڵێت.

ئیتر لەو کاتەوە ئەم گۆرانییە بڵاوبووەتەوە و بووە بە گۆرانی سەرزاری خەڵکیی و لە دانیشتن و بۆنەکاندا وتراوەتەوە. من ئەم گۆرانییەم لە کەپرەشینکەی جوولەکەکاندا وتووە. کاتی خۆی من ئەم گۆرانییەم لە (قالە شەلی کاك تۆفیق) وەرگرتووە کە برای خوالێخۆشبوو کاك (مەحموودی شلك) بوو:

قۆڵ بە بازی بەن، مل بە بەر موورەوە
پارچە پارچەم کەن، دێمە ژوورەوە
– چەلەبان چەلەبان ئەو کێیە زاوا؟
+ کاکۆڵ کرژ و لوول، (حایووم)ی ناوە
خۆزگەم بە کۆترەکەی دوێنێ، لەسەر پیرەمسوور دەخوێنێ
دۆستی خۆمە، نامدوێنێ، بۆ چ ناشماندوێنێ؟
– چەلەبان چەلەبان ئەو کێیە زاوا؟
+ کاکۆڵ کرژ و لوول، (حایووم)ی ناوە

کــــــــۆتره باریکـــــــــەی دەنـــــــووک عەباســــــــی
دوێـــــــنێ یـــــــارم بـــــــووی، ئـــــــەمڕۆ نامناســــــــی؟!
− چــــــــەلەبان چــــــــەلەبان ئــــــــەو کێیــــــــە زاوا؟
+ کـــــاکۆڵ کـــــرژ و لــــــوول، (حــــــایووم)ی نـــــاوە[1]

---

(1) چاوپێکەوتنی (محەممەد مەردان) لەگەڵ هونەرمەند (عوسمانی خاڵە حسە) لە ڕۆژی 2002/2/14 لــە (کۆمەڵــەی کەلــەپوور و فۆلکلــۆری کــورد) هونەرمەنــدی ناوبراو ساڵی 1929 لە گەڕەکی دەرگەزێن لە سلێمانی لەدایک بووە و لە ساڵی 2011/6/27 کۆچی دوایی کردووە.

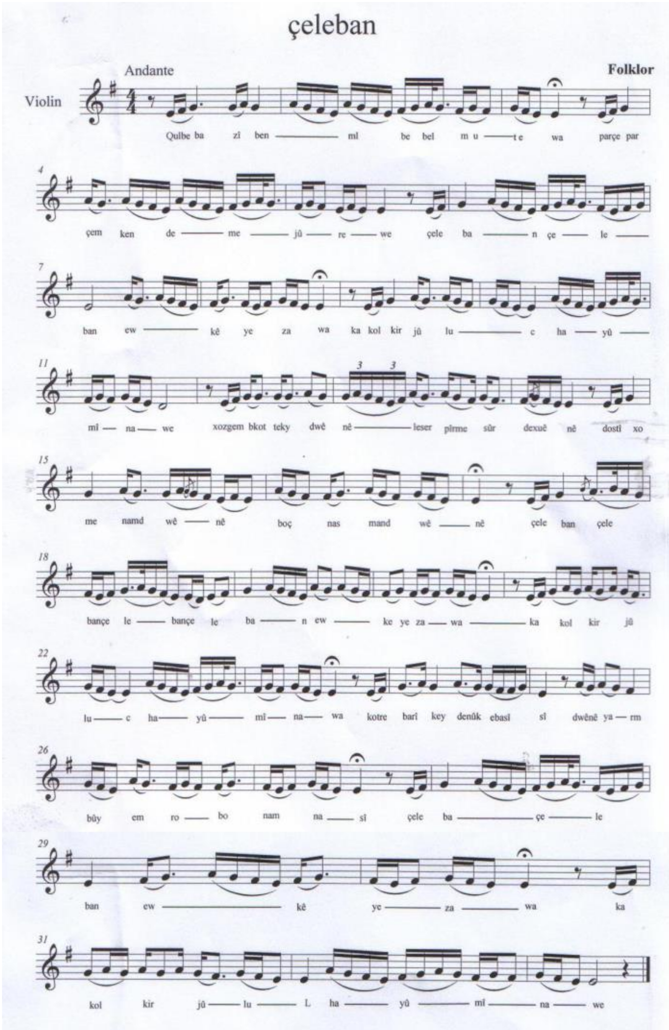

نووسینەوەی نۆتەی گۆرانی (چەلەبان) [1]

---

(1) ئەم نۆتەیە لەلایەن هونەرمەند (خالید سەرکار)ەوە نووسراوە و پێشکەش بە کاری ئەم کتێبە کراوە.

وتنـەوەی ئـەم گۆرانییـە و سـەرزار کـەوتنی، سـنووری شـارەکەی بڕیـوە و بەهـەموو لایەکـدا بڵاوبووەتـەوە و بـەجۆری جیـاواز جیـاواز لەلای جوولەکەکان و خەڵکی تریش وتراوەتەوە. بۆ نموونە: لە شاری (هەڵەبجە) جوولەکـەکان بـە زۆری لـە جـەژن و بۆنـە و ئاهەنگەکانیانـدا گۆرانی (چەلەبانیان) بەم شێوەیە وتووە:

چەلەبان، چەلەبان، ئەوە کێ بوو زاوا
بوکیـان بـۆ هێنـا، مـاڵی بـووك ئـاوا

هەروەها گۆرانی (خەنەبەندان)یشیان وتووە کە بەم شێوەیە دەست پێ دەکات:

خەنـــە... خەنـــە بەندانـــە ئەمشـــەو
بەمەرگی براکەت لێمۆ هەرزانە ئەمشەو

هەر لە هەڵەبجە ئەم گۆرانییەشیان وتووە:

لەگـەڵ تۆمـە ئـەی کانییەکـە کـە میوانـت هـات زوو بـەڕێی کـە ئەگـەر گـەرم بـوو، بـەفری تێکـە، ئەگـەر سـارد بـوو، دووبـارەی کـە.[1]
جوولەکەکانی شاری سلێمانی نەك هەر دەستپێشکەر بوون لە دانان و وتـنی گۆرانییـەکانی سـەردەمەکەدا، بـەڵکو گەڕەکەکەشـیان بـووە بـە شانۆ و شوێنی وتنی گۆرانییەکان و لەلایەن کوڕە کوردە ئاشقەکانەوە ڕوویـان تـێ کـردووە و لـەوێ گۆرانییـان وتـووە؟ چـونکە لـە گـەڕەك و کۆڵانەکانی لای خۆیاندا گۆرانیوتن عەیبە بووە و سەرزەنشت کراون.

---

(1) گۆڤاری هەڵەبجە، ژمارە، 18، ساڵی 2009، ل36 بابەتی (سەرەتای هاتنی جوولەکە بۆ کوردستان، نووسینی: عادل سدیق)

لەم بارەیەوە (ڕەشید شەوقی) دەنووسێت: کە دەچووین بەرەو گەڕەکی جوولەکان، هەندێ لە هاوڕێیان تووشمان دەهاتن و بە کۆمەڵ دەڕۆیشتین. جێگا(گردۆڵکە)یەك لە نزیك ماڵی (مەزالە) و (باشێ) و (خانم)ەوە هەبوو، پشتی قەراغ شار دەغڵ بوو. لەبن گردۆڵکەکەدا کانییەك هەبوو(١) لەوێ دادەنیشتین... ئەوان هەریەکەیان بەدەنگە ناخۆشەکەیانەوە شتێکیان بە کورتی و کوردی دەوت! ئەنجا نۆرە دەهاتە سەر من و لە پێشا (ئۆف)ێکی بە پەردەی چریکاویم دەوت و هێشتا دەسم پێ نەکردبووەوە (خانم) دەرگای دەکردەوە و بە کراسی کەتان و کەوای شاڵی گوڵدارەوە ڕادەوەستا و سەیری دەکرد (مەزالە، باشێ، ڕەحلە، سەمحە و گوڵێ ...هد) بەردەگاکانیان دەگرت و دادەنیشتن.(٢)

هەر (ڕەشید شەوقی) لە باسی هەڵپەڕکێ و ڕەشبەڵەکی جوولەکەکانی شار و چۆنێتی سازدان و دابونەریتی ئەم شادییانەدا دەنووسێت: دائیرەیەکی گەورە، لە ناوەڕاستدا دەهۆڵ و زووڕنا بە کوڵ لێی دەدا بۆ ئەو ژن و کچانەی کە دائیرەکەیان دروست کردبوو.

---

(1) شوێنی ئەو کانییەیە لە ئێستادا کەوتووەتە خوار باریگای ئیدارەی خۆجێیی سلێمانیی لە نێوان گەڕەکەکانی شارەوانی و جوولەکان.

(2) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل148-149

ڕۆژی هەینی 2012/8/3 کاتژمێر 4:30ی پاش نیوەڕۆ (کتێبفرۆشی غەزەلنووس) لە سلێمانی، دیدارێکیان بۆ ئەزموونی هونەریی هونەرمەند (مەزهەری خالقی) ڕێك خست. لەم دیدارەدا خالقیش هەمان دیاردەی لە شاری (سنە)دا گێڕایەوە کە لە لایەن ئەو هاوڕێیانەیەوە بەتەمەن لە خۆی گەورەتر بوون هاندراوە تا لەبەردەم ماڵی دۆستانیاندا گۆرانی بڵێیت.

لەوبـەرەوە دوو کـچ و ژن و لەمبـەرەوە هـەروا و بـەنۆرە گۆرانییـەکی هەڵپەڕکێی (ڕۆینە) یان بە کوردی دەوت:

بـا بـترازێ ئـەو دوگمەیـە
بـا دەرکـەوێ ئـەو لیمۆیـە
سـەر و مـاڵم هـینی تۆیـە

جا بە دەنگی خۆش و زۆر دڵگیرەوە کە دەبرایەوە، کەڕەتێك دەوترا (دەڵێـت خـەو خۆشـە لەگـەڵ یـاران) و لەگـەڵ وتـەی (یـاران) دائیرەکـە چـــەرخێکی دەخـــوارد و بـــەرز دەبوونـــەوە، کـــە دەنیشـــتنە زەوی، ملوانکـەکانی ملیـان دەیـدا بەسـەر قوبـەی هەیاسـەکانیانا، دەنگێکـی خرمە پەیدا دەبوو، خورپەی بە دڵ دەکرد. لـەو ئانـەدا کـە کەوتبوومـە دەریـای حەیرەتـەوە، سـەیرم کـرد (قـادر بـەگ) بـە دەنگێکـی بـەرزەوە وتی: ئەوا هات، چاو کاڵ و لێو ئاڵەکەی خۆمان هات و خەنجەرەکەی ڕاکێشـاو کێشـای بـە بەڕەکـەی بەردەمیـدا، بەڕەکـەی بڕیـی و هـەتا مشـتووەکەی بـە گوێسـوانەکەدا چـووە خـوارەوە. هەنـدێکی تـریش لـە عاشقە ڕووتەکان بە دەنگێکی بەرزەوە وتیان: بە قووربـانی گوارەکـەی لە گوێ بین، گیان (خانم) گیـان. هـەر ئـەو ساتە (قـادر بـەگ) ڕووی تـێ کردم، وتی: کاکە ڕەشید، سەیری ئەو کچە کە هات کـە نـاوی (خـانمی حەکیم برایم)ـە و ئەم متورفەیە ئێمەی گرفتاری دەنگ و ڕەنگـی خـۆی کردووە، کچی کافرە! (1)

خـۆ ئەگـەر شـایی و زەماوەنـدی تایبـەت بـە خۆشـیان هەبوایـە، کوردەکانیان داوەت کردووە و لەم بارەیەوە (ڕەشید شەوقی) کە خۆی

---

(1) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل143-144

بەشداری کردووە و داوەت کراوە دەنووسێت (کە چووینە ناو ماڵە شاییەکەوە، توویەکی گەورە سێبەری دابووە سەربانی حەوشەکە و لەوێ فەرش و جێگامان بۆ ڕێکخرابوو، بە پەیژە سەریان خستینە ئەو جێگایە کە بەرەو حەوشێ و هەیوانی ماڵ بوو، بە ڕیز لێی دانیشتین. مەوجوودمان بیست و یەك مەکتەبلی بوو. من لەئاخر ڕیزدا لەتەنیشت (قادر بەگ)ـەوە دانیشتبووم و کە سەیرم کرد ژنە جوولەکە هەموو خۆیان ڕازاندووەتەوە و سەیرمان دەکەن و بە پێکەنین و عیشوەوە هیچ شەرم ناکەن. لە حەوشەش دەهۆڵ و زووڕنا و ڕەشبەڵەك هەڵپەڕینە و بووکێش تارای سووری بە پوولەکە دراوە بەسەرا و لە هەیوان لەسەر کورسییەك قوت کراوەتەوە و ژن و کچ دەوریان داوە. هەر ژن یان کچێك هات و بچێ بۆ هەیوان بۆ لای بووکێ، ئەبێ بچێتە بەردەمی بووکێ ڕاوەستێ و بە دەنگ بڵێ (موبارەك بێ سەد جاران، ئای بووکێ موبارەکت بێ) وە هەر کە لێبووەوە، دانیشتوانیش بە چەپڵە و بە جارێك بۆیان ئەسەندەوە... زۆرم لاسەیر بوو، حەپەسابووشم! چونکە هێشتا سەربەستیی و شایی وام نەدیبوو. لەو دەمەدا (عەبدولعەزیز)ی پوورزام بەقایم قیژەیەکی کرد، وتی: ئای بەخێربێیت و بەساقەی هەیاسەکەی سەرناوکت بم! توومەز ئەو کچەی کە تازە هات، یارە (مەعشووق)ـەکەی (خاتوون) ناو بوو. عەلی ئەستێرە لەگەڵ پیاوێکی جوولەکەی خزمی بەفراو و عارەق و ئەنواعی مەزەیان هێنایە سەرێ و هەندێ لە عاشقە ڕووتەکان پێکیان درایە. لەو ئانەدا (فایەق مەعرووف بەگ) بە قایم وتی: ئەوا شابەڵشای پەریان مەزالە گیان تەشریفیان هێنا و هەڵیکێشایە دەمانچە و سێ تەقەی کرد. من

چونکە ئەمە یەکەم جارمە، لەم بابەتەوە ئەم حەرەکات و کردەوانەم لەلا ستەم بوو. لە پاش دەمێك (عەلی ئەفەندی) وتی: هەی بە قووربانی ڕۆیشتنە پۆڕپێت بم (باشیٚ) گیان و دوانی کەش لە گرووهەکە بە قایم وتیان: بە قووربانی چاوە بازەکە بین، هات. بەڵام من هەروەك ئەم کردەوانەم لا باش نەبوو، بە چاوێکی موسوڵمانانەوە سەیری ژن و کچە جوولەکانەم دەکرد، هیچیان لام ئێسك سووك نەبوون، بەڵکو ئێسك قوورس بوون.(1) خانم وەك کچە جوولەکەیەك و کچی دکتۆرەیەکی دەوڵەمەند لە شاییەکەدا سەرنجی هەمووان بەلای خۆیدا ڕادەکێشێت و چووە بەردەمی بووکیٚ و بەچریکەوە پەردەپەردە (ئۆف)ی وت. ئەنجا هەر بەو چریکەیە گۆرانییەکەی موبارەکبایی بووکێی وت چووە جێگای خۆی دانیشت و لەسەربان و خوارەوە چەپڵەڕێزان دەستی پێکرد.(2)

سەربەستیی و کراوەیی کچان و ژنانی جوولەکە لەبواری هونەری گۆرانی وتندا زۆربووە و لای ئەوان گۆران تەنها بۆ کوڕان و پیاوان نەبووە، بەڵکو ئەمانیش لەم هونەرە بێبەش نەبوون و چەند کەسێکیان تێدا بووە ڕێچکە شکێن بووە. هەر پاش کردنەوەی بەشی کوردی ئێزگەی ڕادیۆی بەغدا لە ساڵی 1939 و بەمەبەستی دۆزینەوەی دەنگخۆش گۆرانیبێژ بۆ ئێزگە، مامۆستای خوالێخۆشبوو (کامیل کاکەمین) وەك یەکەم سەرپەرشتیاری ئێزگە، سەردانی ناوچە جیاجیاکانی کوردستانی کردووە و لە سەفەرێکیدا بۆ ناوچەی

---

(1) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل143-144

(2) هەمان سەرچاوە، ل145

(ئاکریێ)، چاوی بە دوو خوشکی جوولەکەی دەنگخۆش کەوتووە و پاش گوێگرتن لێیان، هانی داون و بانگهێشتی ئێزگەی کردوون کە ئەوانیش (خۆخێ موشێ) و (ماری موشێ)بوون کە لە چلەکانی سەدەی بیستەمدا، چوونەتە ئێزگە و لەلایەن مامۆستای نەمر(عەلی مەردان)ەوە چەند گۆرانییەکی فۆلکلۆرییان فێرکراوە و دواتر بۆیان تۆمار کراوە و هەر لەوێش نازناوی هونەری نازدار بۆ (خۆخێ)ی خوشکە گەورە و ئەسمەر فەرهاد بۆ (ماری) دانراوە.[1] هەروەها (بەهێ ئیبراهیم)هەبووە کە دواتر موسوڵمان بووە و یەکێك بووە لەو ژنە دەنگخۆشانەی جوولەکە و گۆرانییەکانی لە کۆمپانیای بەیزافۆن و ئۆدیۆن لەسەر قەوان تۆمار کراوە.[2]

---

(1) گۆرانیبێژە نەمرەکان، باکووری، بەشی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2007، 157و158

(2) گۆڤاری سلێمانی، ژمارە 11-12، مایس و حوزەیرانی 2001، نووسینێکی ئەکرەم ساڵح ڕەشە، ل40 گۆرانییەکانی (نەجیبە، ئامینێ نازەنینێ، هەلاوهەلاو واگوڵێ، ئەی مەگری مەگری، کزەی جەرگانم، گەردوون) لە نموونەی گۆرانییەکانی ئەم دوو خوشکەن و ڕۆژگارێك گۆرانی بەزم و دانیشتن و سەیرانی خەڵکی زۆربەی ناوچە و شارەکانی کوردستان بووە.

نازدار و ئەسمەر فەرهاد[1]

لێرەدا تەنها ئاماژە بۆ (دایکی جەمال) دەکرێت کە یەکەم ژنی هونەرمەندی کورد و جوولەکەی شارەکەیە کە بەشێوەی سۆرانی لە کۆتایی بیستەکانی سەدەی بیستدا گۆرانی لەسەر قەوان تۆمار کردبێت.

(1) ئەم وێنەیە لە ئەرشیفی (ئنستیتیوتی کەلەپووری کورد)ەوە وەرگیراوە.

دایکی جەماڵ (1908- 1979):

دایکی جەماڵ یاخود شیرین خانم ناوی (بهیجە ئیبراهیم یەعقوب)ـە لە ڕەسەندا (بن جوو) بووە و پاشان بووە بە موسڵمان. شووی بە پیاوێکی خەڵکی سلێمانی کە ئەفسەر بوو ناوی (ح. س) کردبووە، ئەم ئافرەتە، دەورێکی دەوڵەمەند و دیاری هەیە لە گۆرانییە کوردییە تۆمارکراوەکاندا، لەکاتی خۆیدا لە کۆمپانیایەکی (بەیزا فۆن) و (ئۆریۆن) چەند بەستە و بەرهەمێکی باش و بەهاداری لەسەر قەوان تۆمارکردووە لەوانە (هەی بەللار) و (هەی گوڵ) و (هەی ئاغاو ئاغا ئاغا) (هەی خان) و (هەی ڕوحی شیرینم) و (خانمی سلێمانی) و (ئەسڵی وەسڵت سلێمانی) و (هەی بێنن بێنن) و (ئامین و ئامین) و سروودی (وەتەنی من کوردستانە) و زۆری تر.(1)

لە دوادوای ساڵانی بیستەکاندا، کە بە دیالێکتی یان لەهجەی سۆرانی قەوانی پڕ کردووەتەوە بە ناوی (دایکی جەماڵ)ـەوە کە ئەمەش ناوی خۆی نەبووە، ناوی تەواوی خۆی (فەرحە ئیبراهیم یەعقوب)ـە و لە ساڵی 1908 -کە گومان لەم مێژووە دەکرێت- هاتووەتە دنیاوە. جارێکیان خۆی وتوویەتی کە خەڵکی هەڵەبجەیە و ناسنامەی بە ناوی (بەهیجە ئیبراهیم)ـەوە بۆ دەرکراوە. لە شەوی میعراجی ساڵی 1979 لە نەخۆشخانەی بەغدا (مدينە الطب) بە نەخۆشی شێرپەنجەی مەمك کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی

---

(1) سلێمانی شارە گەشاوەکەم, جەمال بابان، بەرگی3, دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم, سلێمانی, 2000, ل150

شێخ مارف نێژراوه.[1] یەکێك بووه لەو ئافرەتە دەنگخۆشانەی کە لە بیستەکانی سەدەی ڕابردوودا گۆرانی وتوە و لەو گۆرانییە خۆشانەی کە لەسەر قەوانی کۆمپانیای بەیزافۆن لەسالأنی 1925-1926 وتوونی (ئامینێ و ئامین، ئای بێنن بێنن، هەی ئاغا و ئاغا، هەی بەلار و بەلار و خانمی سلێمانی) بووه.[2] بەڵام لەساڵی 1930 بەولاوە لە گۆرانی وتن وەستاوه، بۆیە کە ڕادیۆی بەغدا لە کۆتایی ساڵی 1939دا دامەزراوه، گۆرانی تێدا نەوتووه.[3] ئەمە لە کاتێکدایە کە (فوئاد عارف) لە یادداشتەکانی خۆیدا ئەوە دەنووسێت: لەبیرمە جارێکیان یەکێك هات و پرسی: غازی[4] دوێنێ شەو لە کوێ بوو؟

وتم: لە کۆشك (قصر) بوو.

وتی: نەخێر، دوێنێ شەو لە (ساڵحیە) لە ماڵی ئافرەتێك ڕایەبوارد کە ناوی فەرحەیە.[5] هونەرمەند (باکووری)ش ئەو دەرئەنجانە دەهێنێتەوە کە ئەو فەرحەیەی فوئاد عارف لە بەغداد باسی دەکات، هەر ئەو دایکی جەمالەیە کە لە سییەکانەوە لە سلێمانی ون بووه.[6]

---

(1) گۆرانیبێژە نەمرەکان، باکووری، بەشی 1، چ1، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، بلأوکراوەی ئاراس، هەولێر، 2001، ل39

(2) هەمان سەرچاوە، ل41-44

(3) هەمان سەرچاوە، ل40

(4) مەبەست لە مەلیك غازی مەلیکی ئێراقە.

(5) مذكرات فؤاد عارف، تقديم وتعليق: الدكتور كمال مظهر احمد، الجزء الاول، 2009، ص98

(6) گۆرانیبێژە نەمرەکان، ل231-239

سەبارەت بە ژمارەی گۆرانییەکانی دایکی جەمال، (کەمال ڕەئوف محەممەد) ئەوە دەنووسێت: کە هەشت گۆرانی لەلای کۆمپانیاکانی قەوانی ئۆدیۆن و بەیزافۆن تۆمار کردووە کە ئەمانەن: [1]

1- **بەستەی ئامین و ئامین: هۆنراوەی (فۆلکلۆر)، مەقامی (سێگا)، قەوانی کۆمپانیای (بەیزافۆن)**

ئامینێ و ئامین هەر تۆی دنیا و دینم
قۆڵەکەت بێنە، بیکە بەسەرینم
ئەو چاوە ڕەشەت، بوون بە جەللابم
پێیان بفەرموون نەدەن عەزابم
دایەیم و دەرهەم چەفتە لە دەستە
چاوی شێخ مەحموود...... [2]
ئامینێ و ئامین دەردم تاو تاوە
شەو لە ناڵەی من سیروان بێ ئاوە
ئەمڕۆ دوو ڕۆژە کراسم شینە
(کێ منی کوشتووە، کراسی ئامینە)

---

(1) ڕۆژنامەی هاوکاری، ژمارە 508 و 509ی ساڵی 1980

(2) ئەم بەشەی دێڕە هۆنراوەکە دیار نییە و پێناچێت ئەم دێڕە هۆنراوەیە فۆلکلۆر بێت.

2- **بەستەی ئای بێنن بێنن:** هۆنراوەی (فۆلکلۆر)، قەوانی کۆمپانیای (بەیزافۆن)[1]

ئـــای بێـــنن بێـــنن، گالێســـکان بێـــنن
یـــــارم منداڵــــــە، دڵــــــی مەشـــــکێنن
یـــاخوا هـــەر شـــەو بـــێ، ڕۆژ نەبێتـــەوە
دەســـــتم لــــە یەخــــەی یــــار نەبێتــــەوە
کاغــــەز ئەنووســـم، بـــۆ و بـــەر چـــۆمی
حـــــەزت لـــــێ ناکـــــەم، جیرانـــــی خـــــۆمی
یـــاخوا هـــەر شـــەو بـــێ، لـــە ڕۆژ بێـــزارم
بــــەدکارمان زۆرە، پــــەك ئــــەخا کــــارم
دەچــــی بــــۆ بــــازاڕ، زۆر دامەنیشــــــە
لــــەجیاتی تــــووتن، عــــەتر بکێشــــە
عــــەتر بکێشــــە، نۆشــــی گیانــــت بــــێ
گیـــانی شــــیرینم، بـــــەقوربانت بــــێ)[2]

3- **بەستەی سەوزە مەڕۆ** (فۆلکلۆر)

4- **بەســـتەی دەردێکـــم گرتـــووە:** هـــۆنراوەی (فۆلکلـــۆر)، قـــەوانی کۆمپانیای (بەیزافۆن)

---

(1) لە چەند شوێنێکدا بە (ئای بێنن، بێنن) هاتووە، بڕوانە کتێبی (گەنجینەی گـۆرانی کـوردی، کۆکردنـەوە و ئامـادەکردنی، عثمـان شـارباژێڕی، دەزگـای ڕۆشنبیریی و بڵاوکردنەوەی کوردی، مطبعة الزمان، بغداد، 1985، ل179) کە تەواوی تێکستەکەی لێ وە وەرگیراوە.

(2) پێناچێت دوو دێڕی کۆتایی هۆنراوەکە فۆلکلۆر بێت.

دەردێکـــم گرتـــووە، نییـــە دەرمـــانی
کـــاول بـــێ ..... خۆشـــە ســـلێمانی
ســـوخمەکەی ســـەوزە، پولەکـــە ڕێـــزە
کراســـەکەی ئـــامین کـــاری تـــەورێزە
باڵاکـــەت بـــەرزە لـــە حـــەد دەرچـــووە
وەك داری لیمـــــۆ نـــــارنجی پێـــــوە
دەنگـــم دەرنایـــە هـــەر هەناســـەمە
لـــە دووری بـــاڵات خـــەیلی تاســـەمە (1)

5- بەستەی ئەسڵی وەسڵت سلێمانی

6- بەستەی گوێگرن ڕەفیقان

7- بەستەی ڕۆحی شیرینم

8- سروودی وەتەنی من کوردستانە (هۆنراوەی زێوەر)

وەتـــەنی مـن کوردستـــانە، یـــادگاری ئەجـدادمـــانـــە
بەهەشتی ڕووی سەر زەمینە، خاکی پاکی کوردستانە
بـا هەموومـــان وەك بـرا بـین، ڕەفیقـی دیـن و دنیـــابین
با لـە وەحشـەت تـەوەللابین، نۆبـەتی عیلم و عیرفانـــە
کـورد میللـەتێکی ناسـراوە، لـە مـەعاریف بەجێمـاوە
ڕۆژی سەعی و تێکۆشینە، بۆ ئەو کەسەی کورد زمانە
کـــورد میللـەتێکی قەدیمـە، خـاوەنی تـەبعی سەلیـمە

(1) گەنجینـەی گۆرانی کـوردی، کۆکردنـەوە و ئامـادەکردنی، عثمـان شـاربازێڕی، دەزگـای ڕۆشـنبیریی و بڵاوکردنـەوەی کـوردی، مطبعـة الزمـان، بغـداد، 1985، ل182

شاهیدی ئەم موددەعایە، سەلاحەدینی سوڵتانە[1]

ئەم گۆرانییانەشی لەلای ڕادیۆی کوردی بەغدا (جاران) لەدوای ساڵی 1939ەوە لێدراوە:

1- بەستەی (هەی بەللار و بەللار): هۆنراوەی (فۆلکلۆر)، مەقامی (سێگا)

هەی بەللار و بەللار و بەللارت بم
بەفیدای مەمکۆڵەی گوڵ هەنارت بم
ماڵمان ماڵ هاوسێ، چیغمان دوولایی
حەیفە بۆ باڵات شەو بە تەنیایی
ماڵ لە مەریوان، دڵ لە دوو جێگا
خۆ من خەریک مام، لەم سەرە ڕێگا
هەر تۆ بنێری جوابی حەقیقی
سەروماڵ پێشکەش ئەمن سەرباقی
نە خوا ئەمکوژێ نە بۆ خۆم ئەمرم
چونکە غەریبم کەس ناگرێ قەدرم
هەی بەللار و بەللار و هەی بەللارە
تو سەری باوکت وەرە ماڵەوە[2]

(1) دیوانی زێوەر، مەحموود زێوەر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چ1، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2003
(2) گەنجینەی گۆرانی کوردی، ل183

2- بەستەی (ئاغا و ئاغا): هۆنراوەی (فۆلكلۆر)، ئاوازی نەغمەی (ڕاست)

هـــەی ئاغـــا و ئاغـــا و ئاغـــە
بـــۆم تێكـــە جـــەرگم داغـــە(1)
مانگــت لــە ئاسمــان ڕاوەســتاوە
ئەســـــتێرە دەوری لـــــێ داوە
یـــاری خۆمـــە و لـــێم تـــۆراوە
هـــەی ئاغـــا و ئاغـــا و ئاغـــە
چـــاوت پیاڵـــەی قۆنیاغـــە
بـــۆم تێكـــە جـــەرگم داغـــە
قوربانـــت بم، چـــاوی چـــاوم
لەســـەر تـــۆ زۆریـــان لـــێ داوم
لـــەمن وایـــە خـــەڵات كـــراوم
لەگـــەڵ تۆمـــە ئـــەی حـــەبیبم
تـــۆ بریـــندار و مـــن تـــەبیبم
خـــودا بتكـــا بـــە نســـیبم
بـــۆم تێكـــە جـــەرگم داغـــە
مـــانگ لـــە ئاسمـــان ڕادەمـــاڵێ
میوانـــت حەوشـــێ دەمـــاڵێ
هـــێ مـــن بوایـــە بـــە حـــەڵاڵی

(1) پێناچێت ئەم نیوە دێڕە فۆلكلۆر بێت.

بـــۆم تێکـــە جـــەرگم داغـــە[1]

3- بەستەی:

هـــەی گـــوڵ هـــەی گـــوڵ گـــوڵم کـــووانیٚ؟
ئاغام شێخ مەحموود، شێخ سەعید کوانیٚ؟

هەر لە درێژەی نووسینەکەیدا کەمال ڕەئوف محەممەد دەنووسێت:
لـە دوکـانی عـەلی شـێخ فـەرەج دوو گـۆرانی تـرم دەسـتکەوت بـە ناوەکانی:

1- خانمی سلێمانی (فۆلکلۆر)

چـــاو دەگێـــڕم نـــابینم کـــەس
گریـــانم دیٚ هـــەر بـــە هـــەوەس
وەفـــا نـــەماوە لـــەلای کـــەس
باریکی، تەنکی، بخوا زۆر جوانی
ئـەمان ڕۆحـم خـانمی سـلێمانی[2]
هـــــەر وا دەڕوا دەڵێـــــی پـــــۆڕە
گـوارەی ئـاڵتوون لـە گـوێی شـۆڕە
ئـــەمان چـــاو کـــاڵ دڵ مـــەگۆڕە
باریکی...
چـــاوت ئەســـــتێرەی بـــــەیانی
هەڵـــــدیٚ لەســـــەر ســـــلێمانی

---

(1) گەنجینەی گۆرانی کوردی، ل180و 181
(2) پێناچێت ئەم سەر بەندە فۆلکلۆر بێت.

یـار عـاقڵ بـوو زوو پێـی زانـی
باریکی...
ئـەڕوا دەڕوا چـاوم لێـت بـێ
برژۆڵـەی چاو گەسکی ڕێـت بێ
نـەوەك بـەردت لـەژێر پێـت بێ[1]

2- شارستۆن:

دەخیلم ئـەمان، پێم بکـە ڕەحمێ
بـارم شـێوەی شـیریینە
دایـم لـە گوڵـە بـە قینـە
پێـی وتمـان توڕەبـە تـۆ
باوەڕتـان بـێ خەڵقینـە
جـار جـاو ئـەمان مـردم
بـۆ چ لـەتت نـەکردم
سـووتام دەخیلـە ئـەمان
پـێم بکـە ڕەحمـێ
چـونکە یـارم بێمەیلـە
بۆیـە دەروونم کەیلـە
سـووتای جووتـە سـێوە
جێگـای سـەر قـژی لەیلـە
چـاوی یـارم جوانـە

(1) گەنجینەی گۆرانی کوردی، ل251

دەڵێن ئەم گۆرانییانەشی هەبووە:

1- لەو ماڵە هاتە دەر

2- ئەی ئاوێنەی دولبەر: هۆنراوەی (وەفایی)

ئـەی ئاوێنـەی دولبـەری، زارت گـوڵ، زڵفـت زەڕی
بـا هەناسـەم نـەدگریٚ، ڕووی خـۆت بێنـە بـەملاوە
زڵفـت جێـی بێقـەراران، ڕووت ڕۆژی شـەو بێـداران
ئـەمان ئـەی شـای گـوڵزاران ڕوحمێك، تـاڕوحم مـاوە
بـەس عـومری مـن بـەبادە، ڕووت بێـت، زڵفـت لادە
دڵ بۆیـــە نـــامورادە، بـــەو شـــەوە ڕۆژ گـــیراوە!
باشـەو بـڕوا سـەحەر بـیٚ، بـاغی گـوڵان وەبـەر بـیٚ
گـەر تـۆ مـەیلت لەسـەر بـیٚ، کـافر ئیسـلامی نـاوە
دەســتم لـــەتای زوڵفـــت دا، بـــەم باڵایـــە نـــەمزانی
بـــۆ چ دەمکـــوژی خـــۆ قوربـــان، پـــردی قیامـــەت
نەپســــــــــــــــــــــــــاوە(1)

3- نەسرینە گوڵ نەسرینە

4- نابیە بچینی نابیە

5- ئەمن دەکەم مەدحی شێری جیهانمان

---

(1) دەڵێن گوایە دایکی جەمالیش بەسەر (حەپسەخانی نەقیب)دا خوێندویەتی. بـۆ تـەواوی هۆنراوەکـە، بڕوانـە (دیـوانی وەفـایی، لێکۆڵینـەوەی: محمـد علـی قەرەداغی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، 1978، ل152)

6- وەسێت بێ ئەگەر مردم:

(وەرە سەر قەبرەکەم قالە

بڵێ ئاواتەکەت پێکهات

هەڵستە بێرە دەر خاڵە

خۆت و عەسکەر قتعەکەت لەسەر قەبرم بکەن تەعلیم)

7- چاو مەست، چاو مەست

(چاو مەست و چاو مەست، چاو مەست وا نایێ، مەستووری گیان

بەم دەم و دەستە یار پەیدا نابێ، مەستووری گیان)

8- ئامینێ تاقانەی دایە

وێنەی فەرحە (دایکی جەماڵ)[1]

(1) ڕۆژنامەی هاوکاری، ژمارە 508، ساڵی 1980

وێنەی فەرحە (دایکی جەمال)(1)

بەشێکی زۆری ئەو گۆرانییانەی کە دایکی جەمال وتوونی، چووەتە ناو خەڵکییەوە و نەك بۆ ئەو سەردەمانە، تەنانەت لە ئێستاشدا بەشێوەی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لە بۆنە و ئاهەنگەکاندا دەوترێنەوە و گیانە هونەرییەکەی تێکەڵاوی هەستی نەمریی هەمووان بووە.

بەشێوەیەکی گشتی ئارەزوویان لە گۆرانی کوردی بووە و وتوویانەتەوە، تەنانەت پاش ڕۆیشتنیشیان بۆ ئیسرائیل هەر ئەم هەستەیان هەبووە. (د. عیزەدین مستەفا ڕەسول) دەگێڕێتەوە کە:

---

(1) **گۆرانیبێژە نەمرەکان، ل39 کە ئەمیش لە ژمارە 509-510ی ڕۆژنامەی هاوکاری ساڵی 1980 وەری گرتووە و لەگەڵ وێنەیەکی تر و وتارێکی (کەمال ڕەئوف محەممەد)دا بڵاوکراوەتەوە.**

لە ئەمەریکابووم و سەردانی عومەر دزەییم کردبوو کە ئەوکات بەڕێوەبەری ڕادیۆی کوردی دەنگی ئەمەریکا بوو، لە ناو بەرنامەی داواکردنی گۆرانی داواکراوی کوردیدا، کەسێك بەناوی ئیسحاقەوە لە شاری ناتالیا لە ئیسرائیلەوە پەیوەندی بە بەرنامەکەوە کرد و داوای گۆرانییەکی کوردی لە عومەر دزەیی کرد. من ناسیمەوە و وتم: من ئەم کەسە دەناسم، هۆمەر دزەیی وتی: ئەوە دکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ لەتەنیشتمەوەیە و دەتناسێ، قسەی لەگەڵ بکە. قسەم لەگەڵ کرد، ئەو منی نەناسییەوە، بەڵام من پێم وت: ئەی لەبیرتە کە لە پۆلی چواری سانەوی لە ناوەندی هەڵەبجەوە نەهاتی بۆ لامان و تۆ شیوعی نەبووی. وتی: با، نۆ مانگیشیان سجن کردم. وتم دە من کوڕی مەلا مستەفام، ئیتر ناسیمیەوە و وتی با هەردووکمان شیوعی بووین و هاوسنف بووین. وتم: ئەی دکتۆر کەمال فوئادی ئەندامی مەکتەبی سیاسی یەکێتیشی دەناسیتەوە؟ وتی: نا! وتم: چۆن کەمالی کەریم بەگ ناناسیت! ئەنجا ئەویشی ناسییەوە... منیش هەواڵی چەند کەسێکم لێ پرسی، وەك: مینە شێخ سەبیلە ماوە؟ وتی: ئا ماوە. وتم: ئەی یەعقوب ماوە کە کەنیشتەیان هەبوو؟ وتی: هەر بە شیوعێتی مابوویەوە تا پار مرد! وتیشی لێرە (ناتالیا) گەڕەکێك هەیە هەموو جوولەکەکانی سلێمانی لەو گەڕەکە کۆبووینەتەوە و لەناو خۆماندا بە کوردی قسە دەکەین.(1)

---

(1) چاوپێکەوتنی (محەممەد مەردان) لەگەڵ (د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ) ڕۆژی 2014/8/11 لە سلێمانی.

چوارەم: چالاکیی ڕامیاریی و مەدەنی:

ڕەنگدانـەوەی جیـاوازی هەسـتی ئـایینی لەسـەر کەسـایەتییەکان، بەدرێــژایی مێــژوو هۆکــاری ناچــونیەکی مــاف و نــاکۆکیی و بریندارکردنی هەستی یەکتری بووە. بەدرخان پاشا (1802–1867) بە شایەتی سیۆنارە دیانـەکان، دەیویسـت لـەنیوەی یەکـەمی سـەدەی نـۆزدەدا، واتـا (1843–1847) دەوڵـەتێکی کوردسـتانی وا دروسـت بکات کە موسڵمان و دیان و جوو و لایـەنگرانی ئایینـەکانی تر مافی وەك یــەکیان هــەبێ[1] و لەمیرنشــینەکەیدا هــەموو ئــەو نیشــانە ڕیســواکردنانەی لابــرد، کــە دەوڵــەتی عوسمــانی بەســەر دیــان و جوولەکەکانیدا سەپاندبوو، وەك هەستان لەبەر موسڵمانێك کە بەلادا تێپــەڕببێت و لەبــەرکردنی جلکێکــی تایبــەتیی و... هــد.[2] گەرچــی جیاوازی نێوان ئایینەکان لە کوردستاندا تاڕادەیەك هێورتر و ئارامتر بووە لە چاو شوێنەکانی تردا، بەڵام لە شوێنێك بۆ شوێنێکی تر و لەســەردەمێکەوە بــۆ ســەردەمێکی تــر جیــاوازبووە. لەســەردەمی حکومەتی شێخ مەحمووددا، ئاشتیی و پێکەوەیی نێوان ئایینەکان لە لوتکەدا بووە لەژێر سایەی حکومەتی کوردستاندا، هەموو ئایینـەکان پایەیان بەرز بووە. بۆ وێنە (کەریمی ئەلەکە) کە لە خێزانێکی دیانی

---

(1) Kinnane, Derk: The Kurds and Kurdistan, London 1964, p. 23 کە من لە (کۆبەرهەم 11) جەمال نەبەز، چاپی2، زنجیرەی لێکۆڵینەوە زانستییەکان، هەولێر، 2010، ل50م وەرگرتووە.

(2) بلەج شێرکۆ: القضية الكردية، قاهرە 1930، ص42–43 کە من لە (کۆبەرهەم 11) ، ل50) م وەرگرتووە.

بەنێوبانگی کوردستان بوو، وەزیری دارایی حکومەتەکە بووە و زۆر جار کە جوولەکەکان لەنێو خۆیاندا شەڕیان بووبووایە، شێخ مەحموود خۆی چووە ئاشتی کردونەتەوە.[1] بەرامبەر بەمە جوولەکەکانیش لە چالاکی سیاسیی و بەشداریکردنیان لە جولانەوەی دیموکراسیی و مەدەنیانەی شارەکەدا ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبووە. بۆ نموونە کۆمەڵێك جوولەکەی ناوداری شار بەناوی (مووسەویی مەملەکەت) کە پێکهاتبوون لە: حاخام خواجە میرە ئەفەندی، خواجە ساڵح بنۆشێ، خواجە یەعقوب حەسەنە جوو، خواجە ئیسحاق پێنجوێنی، خواجە ڕەحیم لەیلا زەڕنگەر، خواجە عەزیز لەیلا زەڕنگەر، خواجە بابا قەرەداغی بازرگان، خواجە حەسەن بنۆشێ، خواجە سەلمان سەڕڕاف و خواجە ئیسحاق موعەللیم، مەزبەتەیەکیان لەگەڵ چەند ناسراوێکی چین و توێژەکانی تری شاردا بۆ پشتیوانی سێیەم (حکومەتی کوردستان) و بەرهەڵستی حکومەتی تازە دامەزراوی ئێراق ئیمزا کردووە دژ بە دانانی پێنج ناسراوی شار (شێخ قادری حەفید و عیززەت بەگی وەسمان پاشا و ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ و میرزا فەرەجی حاجی شەریف و محەممەد بەگی فەتاح بەگی جاف) بە مەبعووسی لیوای سلێمانی بۆ ئەنجوومەنی دامەزرێن (المجلس التأسیسی) بەبێ هەڵبژاردن و وەرگرتنی ڕای خەڵکی ناوچەکە.[2]

باربۆکردنی چەند جوولەکەیەکی شارەکە بۆ (کۆمەڵەی زانستی کوردی) لەوانە: خواجە بنە، خواجە ئیسحاق ئاشیر، خواجە دانە،

---

(1) (کۆبەرهەم 11)، ل53

(2) ڕۆژنامەی امید استقلال، ژمارە 12، ساڵی 1، 1340، ل2 من لە (تۆمارێکی شارەوانی ی سلێمانی 1919-1922، ل17-18) م وەرگرتووە.

بنـەی بانی، خواجـە دودە(١) و یارمەتـدان و دەسـتگیرۆیی دارایـی بـۆ کڕینی ئامێری چاپ لە ئەڵمانیا بۆ چاپکردنی ڕۆژنامە، بەو پێیـەی کـە جوولەکـــەکانی شـــار لـــە خوێنـــەرانی ڕۆژنامـــە کوردییـــەکانی ئـــەو ســـەردەمانە بـــوون، وەك (پێشـــکەوتن) (ڕۆژی کوردســـتان) (بـــانگی کوردســـتان) (ئومێـدی ئیسـتقلال) (ژیانـەوە) و (ژیـان). شانبەشـانی خـەڵکانی دەسرۆیشـتووی شـار و لـەدووەم (حکومـەتی کوردسـتان)دا بەسـەرۆکایەتی شـێخ مـەحموودی گـەورە، لـە پیتاککردنـدا بـۆ کـڕینی ماکینـەی چـاپ (چـاپخانە) بـۆ شـاری سلێمانی تـا کـاری چـاپی وەك ڕۆژنامـــە دەرکردنـــی پـــیٚ ڕایـــی بکـــریٚ، هاوبـــەش بـــوون و پارەیـــان بەخشیوە. لەوانە: عەبدوڵلا بنوشی، حەسەن بنوشی، سیمانە حاتـان، سدیق، خواجە عەبدە، حواجە وسووی بەزاز، خواجە بابا ئەلیاو، حـی داود، شـــەمعول شـــاول کوریـــل، بـــرایم جـــۆلا، ساســـۆن کـــەرکووکی، میخائیـــل بانـــەیی، ئیســـحاق و یوســـف و یـــەعقوب و منداڵـــەکانی ساسون.(٢)

لە یارمەتیدانی لێقەوماوانی کارەساتی لافاوەکـەی 1932ی شـاری سـلێمانیدا بەشـدارییان کـردووە، کـە تێیـدا ژمارەیـەك لـە جوولەکـەکان زەرەرمەند بوون لەوانە: ئەورام یـەعقوب عـەتار، میرە موشـی، سلێمان ئیسحاق، سەبیلەی مام بنشی، عزرەیای بابا ڕەحیم، حەسقیل داود خەیات، شومیل پرخـە. بۆیـە جوولەکـەکانیش هاوشانی خـەڵکی شـار

---

(1) ڕۆژنامـەی ژیـان، بەشـی 1، ژمارەکـانی1-81، ئامـادەکردنی: سـدیق سـاڵح و ڕەفیق ساڵح، سلێمانی، ژمارە23ی1926

(2) ڕۆژی کوردستان، 1922-1923، جەمال خەزنەدار، بەغداد، 1973، ل67 من لە (تۆمارێکی شارەوانی ی سلێمانی 1919-1922، ل17)م وەرگرتووە.

یارمەتی داراییان بۆ کارەساتەکە کۆکردووەتەوە، لەوانە: شائول حەسقیل، باروخ ئیبراهیم، پاشای دەلال، قەدووری بابا، ئیسحاق بابا، سدیق بنحاس، سیوەی موشی، شەمعوون هاروون، ئیبراهیم دانیال، مووشی خزرە، ئیسحاق ساسۆن، کاکەی یەرمیا، عەبدەی ئیسحاق، خواجە میخائیل، مووشی ئەلیا، نەسیم ئیسحاق، حەسقیل بنحاس، حەسقیل مامە، ڕوبین ئیسحق، بابا قەرەداغی، شاول عەزریا و حیکەی یرمیا)[1] هەروەها لە بۆنە و گێڕانی ئاهەنگ و یاردکردنەوە و چەند بۆنەیەکی تریشدا بەشداربوون...[2]

---

(1) ڕۆژنامەی ژیان، بەشی 4، ژمارەکانی321–400، ئامادەکردنی: سدیق ساڵح و ڕەفیق ساڵح، سلێمانی، 2005، ژمارە347ی1932

(2) هەمان سەرچاوە، ژمارەکانی: 226ی 1930، 377ی 1933

پێنجەم: پزیشکی:

شارەزایی جوولەکەکان لە بواری حەکیمباشیی و پزیشکیدا زۆر بووە و سەرەتای ئەم بوارە لە شارەکەدا، بۆ جوولەکەکان دەگەڕێتەوە و چەند کەسێکیان هەبووە کە بێ جیاوازی یارمەتی پزیشکییان پێشکەش بە خەڵکی شارەکە کردووە. حەکیم برایم و عەزەی کوڕیی و فەرحەی ژنی عەزە لە نموونەی ئەو کەسانەن کە لە پزیشك و حەکیمباشیدا دەستیان هەبووە. (جەمال بابان) لە ئەوڕەحمان بەگی بابان (ئەوڕەحمان بەگی نفووس)ی بیستووە کە کاتێ گرانەتایەکی قورسی گرتووە، عەزەی حەکیم برایم بە شەربەتی گەزۆ و گوڵەوەنەوشە چاکی کردووەتەوە. هەروەها گەلایەکی پێداوە و سکچوونەکەی تەواو پێ چاك بووەتەوە.[1] هەر جەمال بابان دەنووسێت: ئەوەشم بیستووە کە ساڵی 1921 کاتێ خوالێخۆشبوو (شێخ محەممەدی خاڵ) بە گەنجی تووشی (ذات الجنب) بووە، فەرحەی ژنی عەزەی حەکیم برایم بە (ماجوومیەکەی ئەبوو عەلی ئیبن

---

(1) ئەم بیروبۆچوونانە، لە وەڵامی چەندپرسیارێکدا هاتووە کە بەشێوەی نووسراو لەلایەن لێکۆڵەرەوە ئاراستەی (جەمال بابان) کراوە و ناوبراویش لە ڕۆژی 2013/3/10 بە نووسین وەڵامی داوەتەوە. ئەم زانیارییەشی لە پەراوێزی کتێبی (سلێمانی شارە گەشاوەکەم، بەرگی 1-2، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ل421) نووسیوە.

سینا) چاکی کردووەتەوە.[1] (ڕەشید شەوقی)ش لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا ئاماژە بەم (فەرحە)ناوە دەکات و بە دکتۆر ناوی دەبات.[2] مامۆستا (عەلائەدین سەجادی)ش لە کتێبی (ڕەشتەی مرواری)یدا ناوی ئەم حەکیم برایمەی هێناوە، بەڵام بە گاوری لە قەڵەم داوە و ڕاستییەی هەر هەمان حەکیم برایمی جوولەکەیە و ئەو دەنووسێت: ئەحەی کوڕنوو لە سولەیمانی کوڕێکی هەبوو نەخۆش کەوتبوو، حەکیم برایمێکی گاور هەبوو چووە لای تا کوڕەکەی بۆ چاك بکاتەوە و پێنج مەجیدی بداتێ. حەکیم برایم هاتە سەر کوڕە و دەرمانی کرد و کوڕە چاك بووەوە.[3]

---

(1)وەڵامی چەندپرسیارێك... ئەم زانیارییەشی لە پەراوێزی کتێبی (سلێمانی شارە گەشاوەکەم، بەرگی 1-2، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ل421) نووسیوە.

(2) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل139

(3) ڕشتەی مرواری، عەلائەدین سەجادی، هەموو بەرگەکانی 1-8، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2005، ل591

شەشەم: خوێندن و خوێندەواری:

جوولەکەکانی ئێراق لەبواری خوێندن و پەروەردەدا ڕۆڵێکی مێژووییان بینیوە و ئەم گرنگیدانەی بۆ سەردەمی دەسەڵاتداریێتی عوسمانییەکان دەگەڕێتەوە کاتیٚ لە ساڵی 1832دا یەکەمین خوێندنگەی ئاینی خۆیان لەشاری بەغدادا بە ناوی (مدراس تلمود و توراة) بۆ کراوەتەوە و دواتریش ژمارەیەکی تر خوێندنگەیان کردووەتەوە. لە ساڵی 1893دا یەکەمین قوتابخانەی کچانیان بە ناوی (لورا خضوري) لە شاری بەغداد کردووەتەوە... و باشترین مامۆستای ناوخۆ و دەرەوەشیان هێناوە تا وانەیان تێدا بڵێتەوە.[1] لەسەردەمی ئینتدابی بریتانیی و حووکمی پاشایەتیشدا، ژمارەیەکی تر لە قوتابخانە و خوێندنگەیان کردووەتەوە و تا ساڵی 1950 تەنها لە شاری بەغدادا، نۆزدە قوتابخانەی ئەهلییان هەبووە.[2] کە بەهەردوو باری زانستیی و ئاینییدا پەروەردەیان بکات کە بێگومان ڕۆڵێکی گرنگیان لە بواریی ڕۆشنبیریی و بڵاوکردنەوەی زانیاریی و بیری جوولەکایەتیی و هەستی ئاینیدا هەبووە.

مێژوونووس (ئەمین زەکی بەگ) پاڵپشت بە (تەقویمی وەزارەتی گشتی مەعاریفی عوسمانی ساڵی 1331ی ڕۆمی) ئاماژە بە ناوی

---

(1) المدارس اليهودية و الايرانية في العراق، الدكتور فاضل البراك، مطبعة دار الرشيد، بغداد، 1984، ص27، 29، 49

(2) الاديان و المذاهب بالعراق، رشيد الخيون، منشورات الجمل، الطبعة2، بغداد، 2007، ص158

گەڕەك و مامۆستا و ژمارەی قوتابیانی ئەوخوێندنگا و قوتابخانانە دەكات كە لە سەردەمی عوسمانیدا لە شارەكەدا هەبوون و ئەوە دەخاتە ڕوو كە قوتابخانەیەك هەبووە بەناوی قوتابخانەی جوولەكەی سەرەتایی و 25 قوتابی تێیدا دەرسیان خوێندووە.(١) ئەم ژمارەیە جگە لە ژمارەی قوتابخانەی ڕوشدییەی عەسكەریی كە لەوكاتەدا 106 خوێندكاری هەبووە و لە ژمارەی نووسراوی هەریەك لەو سیی و پێنج مەكتەبە زیاتربووە كە ئەو كات لە سلێمانیدا هەبووە.

جوولەكەكانی بەگشتی، منداڵەكانیان ناردووەتە قوتابخانە. كچەكانیان لە قوتابخانەی (عێراقیە – زهراء) خوێندویانە.(٢) و كوڕەكانیشیان بە زۆری لە قوتابخانەی (ئەیوبییە)دا خوێندویانە كە نزیكترین قوتابخانەبووە لە گەڕەكەكەیانەوە. هەروەها لە ساڵانی سییەكانی سەدەی پێشودا، هەندێكیان لە قوتابخانەی (غازی) خوێندویانە(٣) مامۆستا (محەممەد باقی سەعید مستەفا) دەڵێت: یەكەمجار لەساڵی 1942 چوومە مەكتەبی غازی، مەكتەبەكە پێشتر

---

(1) تأريخ السليمانيه و انحائها، محمد أمين زكى، ت: الملا جميل بند الروزبيانى، ط1، بغداد، 1951، ص204 هەروەها (سلێمانی شارە گەشاوەكەم، جەمال بابان، بەرگی چوارەم، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2012، ل192)

(2) نەریت و كلتووری كوردی، زەكیە ڕەشید محەمەد، بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوكردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی كەمال، سلێمانی، 2012، 150 هەروەها لە دیمانەیەكمدا لەگەڵ ناوبراو ڕۆژی یەكشەممە 2013/1/20 هەمان زانیاری دووبارە كردەوە.

(3) بەرنامەی دیرۆكی كەناڵی ئاسمانی گەلی كوردستان، لە سێ بەشدا بەرنامەكی سەبارەت بە جوولەكەكانی كوردستان تۆمار كردووە و چەند كەسێك چاوپێكەوتنی لەگەڵدا كراوە كە یەكێكیان (كەریم زەند)ە.

لەگەڕەکی جوولەکان بوو، زۆربەی تەلەبەکانی ئەو مەکتەبە جوولەکە بوون، دواتریش کە مەکتەبەکە گوازرایەوە بۆ ناوشار، ئەوانیش هەر لەو مەکتەبا مانەوە و هاتن بۆ ناوشار. زۆرترین تەلەبەی جوولەکەی سلێمانی لە مەکتەبەکەی ئێمەدا بوون. پۆلەکەمان نزیکەی بیست تەلەبە بوون، نیوەمان جوولەکەبوون. تەلەبە جوولەکەکان بەشێوەیەکی تێکەڵ لەگەڵمان دادەنیشتن و هاوڕێمان بوون و لێمان جیانەبوون، بەلام بەڕاستی بڵێم بوونیان لەگەڵمان تایبەت و بە نەشازیش دادەنرا. تەلەبەمان هەبوو کە زۆریان لێ دەکردن و دەیانترساندن تا بەزۆر لە حانووت شتیان بۆ بکڕن... چەند ناوێکیانم تا ئێستا لەبیرماوە، لەوانە عەزیز چالو و قەدووری برای، حەسقێل، برایم، موشێ... تا پۆلی چوار بەیەکەوە بووین. جاری واهەبوو مەکتەبیان تەرك دەکرد و لەگەڵ باوکیاندا ئیشیان دەکرد. بە جلەکانیاندا تاڕادەیەك دەناسرانەوە، تەلەبە جوولەکەکان دسداشەیان لەبەردابوو، سیدارەشیان دەکردەسەر. ئاستی زیرەکییان باش بوو. بۆنیان لێ دەهات؟ چونکە سیر و ئەوشتانەیان دەخوارد.[1]

ژمارەیەکیشیان لە قوتابخانەی (خالیدیە)دا بوون کە لە گەڕەکی دەرگەزێن بووە و ئەومیش هەر نزیك بوو لە جوولەکانەوە، بەلام قوتابخانەی تریش هەبووە کە جوولەکەی تێدابووبێت، بۆ نموونە لە ئاگادارینامەیەکدا کە لە ڕۆژنامەی (پێشکەوتن)دا بلاوکراوەتەوە

---

(1) چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستا (محەممەد باقی سەعید مستەفا) ڕۆژی 2013/4/23. ناوبراو ساڵی 1935 لە سلێمانی لەدایك بووە.

ئامـاژە بـە خوێنـدکارێکی سـەرکەوتووی جوولەکـە دەکرێـت بـەناوی (عەبدولعەزیز عەبدوڵڵا بنەشیٚ) و وا هاتووە:

بۆ زانینی هەموو قوتابییە پێشکەوتووەکان:

ســـاڵی دەرس وتنـــەوە 1919–1920 تـــەواو بـــوو. لـــە ڕۆژی 1920/10/26 دەست کرا بە ئیمتیحانی هەموو قوتابییەکانی مەکتەبی نموونـە سـەعادەت سلێمانی و لـە 1920/6/28دا ئیمتیحان تـەواو بـوو. ئـەو قوتابییانـە لـە سـنفی خۆیـان ژمـارەی تـەواویان وەرگرتـووە و پـێش هـەموو هـاوڕێی خۆیـان کـەوتوون لـەلای حکومـەتی فەخیمـەوە هـەر یـەکێکیان بـە سـەعاتێك خـەڵات کـران. ئەوانـەی خـەڵاتیان وەرگرتـووە ئەمانەن:

لـە سنفی چوارەمی ئیبتیـدائی کـە سنفی تـەواوکردووە (محەممـەد ئەنوەر ئەفەندی کوڕی مەلا ئەحمەد ئەفەندی)[1]

لە سنفی دووەمی ئیبتیدائی (ڕەشید ئەفەندی کوڕی مەعرووف ئاغا)

لە سنفی یەکەمی ئیبتیدائی (ئەحمەد ئەفەندی کوڕی حاجی فەرەج)

لە سنفی دووەم هول (ناجی ئەفەندی کوڕی مستەفا ئەفەندی)

لـە سـنفی هـەوەڵ کـە شـوعبەی دووەم (مسـتەفا ئەفەنـدی کـوڕی ڕەشید ئەفەندی)

لە سنفی هول هەوەڵ کە شوعبەی ئەووەڵ جوولەکە (عەبدولعـەزیز عەبدوڵڵا بنەشیٚ)

بـــۆ ئەمـــە بـــەناوی هـــەموو موعـــەلیم و قوتابییـــەکان و بـــاوك و کەسوکاریانەوە شوکرانە دەنوێنم بۆ مەرحەمـەتی حکومـەتی فەخیمـە

---

(1) مەبەست لە خوالێخۆشبوو (ئەنوەر سائیب)ـە.

که بۆ منداڵەکانیشمان ئەوەندە بە شەفەقەت و مەرحەمەتە و ئەوەندە حەز بە بڵندیمان دەکات.

وەکیل مودیر مەکتەب (سەعید زەکی)

پێشکەوتن، ژمارە 10ی جولای (تەموون)ی 1920 [1]

— « بو زانین همو » —

سال درس وتنەوۂ ۱۹۱۹ — ۱۹۲۰ تواو بو لە روژ ۲٦ — ٦ — ۹۲۰ دست کرا بە امتحان همو بی قتابیەکان مکتب نمونۂ سعادت سلیمانی و لە ۲۸ — ٦ — ۹۲۰ دا امتحان تواو بو . او قتابیانۂ لە صنف خویان ژمارۂ تواویان ورگرتوە و پیش هموهاوری خوی کوتوە لەلای حکومت فخیمەوە هر یکیکیان بە ساعتیك خلات کران اوانۂ خلاتیان ورگرتوە امانەن :

لە صنف چوارم ابتدائی لە صنف تواو کراوی محمد انور افندی کوری ملا احمد افندی

لەصنف سیم ابتدائی فوأد افندی کوری رشیدافندی

« دوم « رشید « « معروف آغا

« یکم « احمد « « حاجی فرج

« دوم هولی تابجی « « مصطفی افندی

« هولی هوەلی کە شعبۂ دوم مصطفی افندی کوری رشید افندی

لەصنف هولی هوەلی کە شعبۂ اول جولکە عبدالعزیز کوری عبداللە بنەشی

بو امە بناوی همو معلم و قتابیەکان و باوك وکسو کاریانەوە شکرانیت اەنو ینم بو مرحمت حکومت فخیمە کە بو منداله کانیشمان اوندە بە شفقت و مرحمتە و اوندە حظ بە بلندیمان دکا .

وکیل مدیر مکتب سعیدزکی

---

(1) **ڕۆژنامەی پێشکەوتن، ژمارە10ی ساڵی 1920، ل4**

جەمال بابان دەنووسێت: ساڵی 1942-1945 کە لە (ناوەندی سلێمانی) بووم، دوو قوتابی جوولەکەم بیر دێ کە ئەوانیش لەوێ قوتابی بوون. یەکێکیان (میرە ئیبراهیم) بوو کە برای ڕەفائیلی زەڕنگەربوو، کەسێکی پۆشتەوپەرداخ و لێهاتوو بوو، سدارەی لەسەر دەکرد. یەکێکی تریشیان (یەعقوب عەبدوڵڵا) بوو کە لە جوولەکە هەژارەکان بوو و دواتر بەرەو کۆمۆنیستی ملی نا و دەتوانم بڵێم لەناو قوتابیانا یەکەم کۆمۆنیست بوو، هەرچەندە یەعقوب خوێندنی تەواو نەکرد، بە لاّم دواتر بوو بە (کاتبی نفوس) هەموو جارێك کە دەچوومە لای (تایەر بابان)ی خزمم، کە بەڕێوەبەری نفوس بوو، سەری لە یەعقوب دەدا.[1]

قوتابخانەی ئەیوبییە، وەك قوتابخانەکانی تری ساڵانی 1930-1952 لەژێر سەرپەرشتیارێتی و چاودێری وەزارەتی مەعاریفدا بوون. لێرەدا ئاماژە بە تۆماری چەند قوتابییەك دەکەین کە ماوەی 1939- 1944لە قوتابخانەی (ئەیوبییە)ی مەڵبەندی شاری سلێمانییدا خوێندویانە.

---

(1) ئەم بیروبۆچوونانە، لە وەڵامی چەندپرسیارێکدا هاتووە کە بەشێوەی نووسراو لەلایەن لێکۆڵەرەوە ئاراستەی (جەمال بابان) کراوە و ناوبراویش لە ڕۆژی 2013/3/10 بە نووسین وەڵامی داوەتەوە.

زنجیرەی تۆمار: 7

ناوی قوتابی: موش صالح/ ناوی بەخێوکەر: رشید موش/ مێژووی لەدایکبوون: 1917/ **مێژووی چوونە قوتابخانە:** 1925/ **پۆل: یەك**

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1926

زمانی عەرەبی: 18/ **بیرکاری:** 10/ **جوگرافیا:** 5/ **زانست (الاشیاء والصحة):** 7/ **کاری دەستی:** 5/ **سروود:** 10/ **وەرزش:** 7

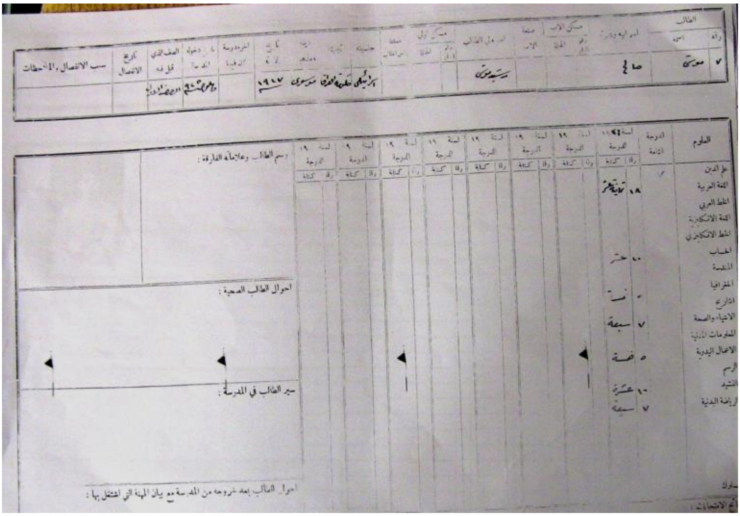

العلوم	الدرجة	كتابة
علم الدين		
اللغة العربية	١٨	ثمانية عشر
الخط العربي		
اللغة الانكليزية		
الخط الانكليزي		
الحساب	١٠	عشر
الهندسة		
الجغرافيا	٥	خمسة
التاريخ		
الاشياء والصحة	٧	سبعة
المعلومات المدنية		
الاعمال اليدوية	٥	خمسة
الرسم		
النشيد	١٠	عشرة
الرياضة البدنية	٧	سبعة

زنجیرەی تۆمار: 226

ناوی قوتابی: کمال صالح صدیق/ ژمارەی خانوو: 3–163/ گەڕەك: جوولەکان/ کاری بەخێوکەر: دەڵاڵ/ مێژووی لەدایکبوون: 1920/ مێژووی چوونە قوتابخانە: 1929/ پۆل: سێ

نمرەی وانەکانی:

ئایین: 8/ زمانی عەرەبی: 9/ ڕێنووسی عەرەبی: 8/ بیرکاری: 8/ جوگرافیا: 10/ مێژوو: 9/ زانست (الاشیاء والصحة): 8 کاری دەستی: 10/ وێنە: 7/ سروود: 7

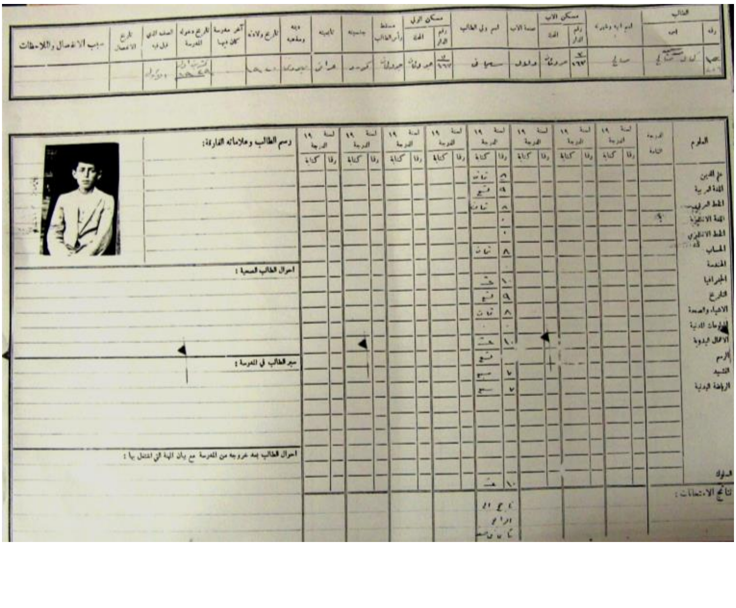

زنجیرەی تۆمار: 227

ناوی قوتابی: عزیز میرە/ ژمارەی خانوو: 14–164/ گەڕەك: جوولەکان/ مێژووی لەدایکبوون: 1922/ مێژووی چوونە قوتابخانە: 1938/ کاری بەخێوکەر: عەتار[1]/ دوا قوتابخانە کە لێی بووە: غازی/ پۆل: پێنج

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1939:

ئایین: 78/ زمانی عەرەبی: 59/ زمانی ئینگلیزی: 77/ کوردی: 67/ بیرکاری: 80/ ئەندازە (الهندسة): 67/ جوگرافیا: 74/ مێژوو: 66/ زانست (الاشیاء والصحة): 85/ زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة): 71/ کاری دەستی و وێنە: 76/ وێنە: 83/ سروود: 59/ وەرزش: 64

رسم الطالب وعلاماته الفارقة:
احوال الطالب الصحية:
سير الطالب في المدرسة:

(1) بەو کەسانە دەوترا کە بەکاری بەهارات و دەرمافرۆشییەوە خەریك بوون.

زنجیرەی تۆمار: 228

ناوی قوتابی: صدیق اسرائیل/ ژمارەی خانوو: 22-130/ مێژووی لەدایکبوون: 1925/ مێژووی چوونە قوتابخانە: 1938 دوا قوتابخانە کە لێی بووە: غازی/ پۆل: پێنج

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1939:

ئایین: 64/ زمانی عەرەبی: 60/ زمانی ئینگلیزی: 61/ کوردی: 69/ بیرکاری: 55/ ئەندازە (الهندسة): 59/ جوگرافیا: 55/ مێژوو: 54/ زانست (الاشیاء والصحة): 77/ زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة): 80/ کاری دەستی: 73/ وێنە: 70/ سروود: 63/ وەرزش: 60

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1940:

ئایین: 53/ زمانی عەرەبی: 39/ زمانی ئینگلیزی: 50/ کوردی: 71/ بیرکاری: 54/ ئەندازە (الهندسة): 55/ جوگرافیا: 50/ مێژوو: 50/ زانست (الاشیاء والصحة): 50/ زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة): 43/ کاری دەستی: 70/ وەرزش: 66

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1941:

زمانی عەرەبی: 66/ بیرکاری: 66/ مێژوو: 56/ زانست (الاشیاء والصحة): 57

الطالب: رقمه، اسمه — اسم ابيه وشهرته — مسكن الاب: رقم الدار، المحلة — صنعة الاب — اسم ولي الطالب — مسكن الولي: رقم الدار، المحلة — مسقط رأس الطالب — جنسيته — تابعيته — دينه ومذهبه — تاريخ ولادته — آخر مدرسة كان فيها — تاريخ دخوله المدرسة — الصف الذي قبل فيه — تاريخ الانفصال — سبب الانفصال والملاحظات

العلوم: علم الدين، اللغة العربية، الخط العربي، اللغة الانكليزية، الخط الانكليزي، الحساب، الهندسة، الجغرافيا، التاريخ، الاشياء والصحة، المعلومات المدنية، الاشغال اليدوية، الرسم، النشيد، الرياضة البدنية، المجموع، السلوك

الدرجة التامة — السنة 19 — الدرجة: رقما، كتابة

نتائج الامتحانات :

رسم الطالب وعلاماته الفارقة :

احوال الطالب الصحية :

سير الطالب في المدرسة :

احوال الطالب بعد خروجه من المدرسة مع بيان المهنة التي اشتغل بها :

زنجیرەی تۆمار: 230

ناوی قوتابی: نعیم دانیال/ ژمارەی خانوو: 32–163/ **مێژووی لەدایکبوون:** 1925/ **مێژووی چوونە قوتابخانە:** 1938 **دوا قوتابخانە کە لێی بووە: غازی/ پۆل: پێنج**

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1939:

ئایین: 64/ **زمانی عەرەبی:** 52/ **زمانی ئینگلیزی:** 39/ **کوردی:** 65/ **بیرکاری:** 60/ **ئەندازە (الهندسة):** 53/ **جوگرافیا:** 57/ **مێژوو:** 63/ **زانست (الاشیاء والصحة):** 79/ **زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة):** 67/ **کاری دەستی:** 76/ **وێنە:** 79/ **سروود:** 71/ **وەرزش:** 64

زنجیرەی تۆمار: 228

ناوی قوتابی: اسحاق عبدا/ ژمارەی خانوو: 2-163/ گەڕەك: جوولەکان/ مێژووی لەدایکبوون: 1923/ مێژووی چوونە قوتابخانە: 1938 دوا قوتابخانە کە لێی بووە: غازی/ پۆل: پێنج

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1939:

ئایین: 69/ زمانی عەرەبی: 56/ زمانی ئینگلیزی: 61/ کوردی: 67/ بیرکاری: 76/ ئەندازە (الهندسة): 58/ جوگرافیا: 68/ مێژوو: 54/ زانست (الاشیاء والصحة): 78/ زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة): 77/ کاری دەستی: 73/ وێنە: 70/ سروود: 73/ وەرزش: 70

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1940:

ئایین: 58/ زمانی عەرەبی: 53/ زمانی ئینگلیزی: 52/ کوردی: 71/ بیرکاری: 61/ ئەندازە (الهندسة): 54/ جوگرافیا: 52/ مێژوو: 61/ زانست (الاشیاء والصحة): 60/ زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة): 50/ کاری دەستی: 61/ وەرزش: 67

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1940:

زمانی عەرەبی: 64/ بیرکاری: 64/ مێژوو: 54/ زانست (الاشیاء والصحة): 63

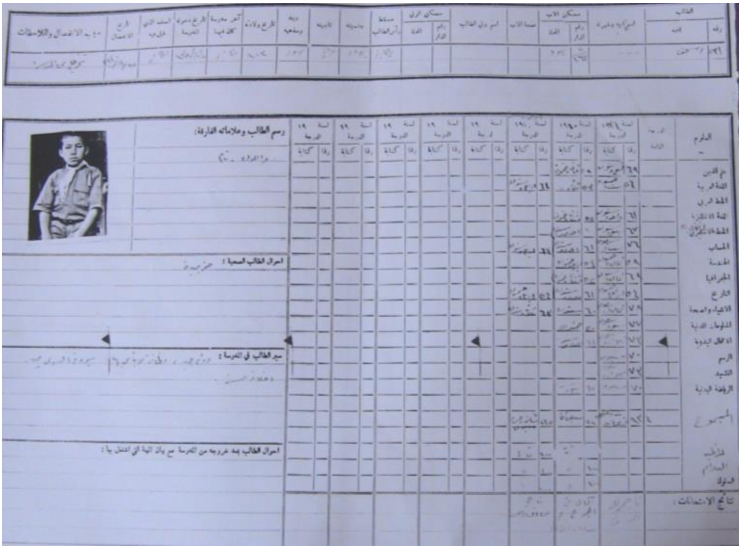

الطالب

رقمه	اسمه	اسم ابيه وشهرته	مسكن الاب: رقم الدار	مسكن الاب: المحلة	صنعة الاب	اسم ولي الطالب	مسكن الولي: رقم الدار	مسكن الولي: المحلة	مسقط رأس الطالب	جنسيته	تابعيته	دينه ومذهبه	تاريخ ولادته	آخر مدرسة كان فيها	تاريخ دخوله المدرسة	الصف الذي قبل فيه	تاريخ الانفصال	سبب الانفصال والملاحظات

رسم الطالب وعلاماته الفارقة:

احوال الطالب الصحية:

سير الطالب في المدرسة:

احوال الطالب بعد خروجه من المدرسة مع بيان المهنة التي اشتغل بها:

العلوم	الدرجة الواجبة	السنة ١٩٤٦ الدرجة: رقما	كتابة	السنة ١٩٤٠ الدرجة: رقما	كتابة	السنة ١٩٤١ الدرجة: رقما	كتابة	السنة ١٩ الدرجة: رقما	كتابة	السنة ١٩ الدرجة: رقما	كتابة	السنة ١٩ الدرجة: رقما	كتابة	السنة ١٩ الدرجة: رقما	كتابة	السنة ١٩ الدرجة: رقما	كتابة
علم الدين																	
اللغة العربية																	
الخط العربي																	
اللغة الانكليزية																	
المحفوظات الانكليزية																	
الحساب																	
الهندسة																	
الجغرافيا																	
التاريخ																	
الاشياء والصحة																	
المعلومات المدنية																	
الاشغال اليدوية																	
الرسم																	
النشيد																	
الرياضة البدنية																	
المجموع																	
المواظبة																	
السلوك																	

نتائج الامتحانات:

زنجیرەی تۆمار: 235

ناوی قوتابی: حیم حسفیل/ ژمارەی خانوو: 21-130/ گەڕەك: جوولەکان/ مێژووی لەدایکبوون: 1924/ مێژووی چوونە قوتابخانە: 1938 دوا قوتابخانە کە لێی بووە: غازی/ پۆل: پێنج

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1939:

ئایین: 65/ زمانی عەرەبی: 58/ زمانی ئینگلیزی: 40/ کوردی: 68/ بیرکاری: 61/ ئەندازە (الهندسة): 66/ جوگرافیا: 66/ مێژوو: 52/ زانست (الاشیاء والصحة): 72/ زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة): 68/ کاری دەستی: 81/ وێنە: 67/ سروود: 71/ وەرزش: 68

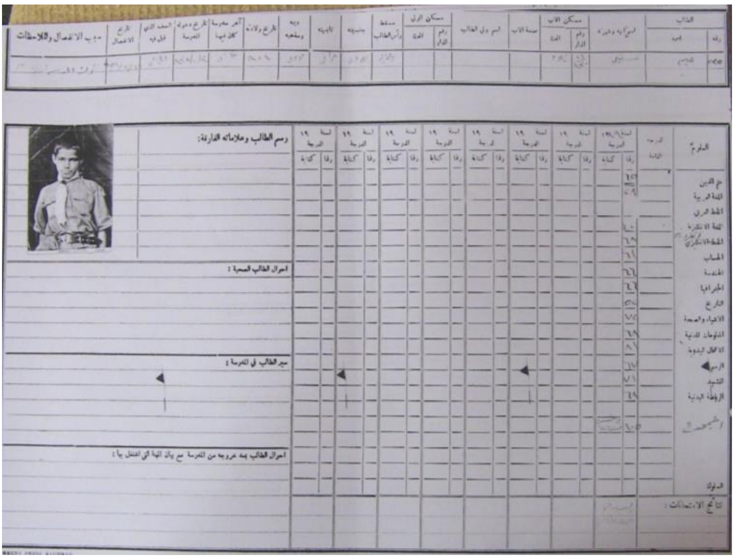

زنجیرەی تۆمار: 236

ناوی قوتابی: حیم صفر/ **ژمارەی خانوو:** 6-164/ **گەڕەك:** جوولەكان/ **مێژووی لەدایكبوون:** 1921/ **مێژووی چوونە قوتابخانە:** 1938 **دوا قوتابخانە كە لێی بووە:** غازی/ **پۆل:** پێنج

نمرەی وانەكانی لەساڵی 1939:

ئایین: 64/ **زمانی عەرەبی:** 56/ **زمانی ئینگلیزی:** 53/ **كوردی:** 62/ **بیركاری:** 57/ **ئەندازە (الهندسة):** 53/ **جوگرافیا:** 56/ **مێژوو:** 59/ **زانست (الاشیاء والصحة):** 76/ **زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة):** 67/ **كاری دەستی:** 72/ **وێنە:** 71/ **سروود:** 74/ **وەرزش:** 70

رسم الطالب وعلاماته الفارقة :
احوال الطالب الصحية :
سير الطالب في المدرسة :
نتائج الامتحانات :

زنجیرەی تۆمار: 275

ناوی قوتابی: عبدالعزیز یوسف/ **ژمارەی خانوو:** 1-164/ **گەڕەك:** جوولەكان/ **مێژووی لەدایكبوون:** 1925/ **مێژووی چوونە قوتابخانە:** 1933 **دوا قوتابخانە كە لێی بووە:** غازی/ **پۆل:** یەك

نمرەی وانەكانی:

ئایین: 10/ **زمانی عەرەبی:** 10/ **بیركاری:** 10/ **زانست (الاشیاء والصحة):** 10/ **كاری دەستی:** 10/ **وێنە:** 10/ **سروود:** 7/ **وەرزش:** 10/ **كوردی:** 10

نمرەی وانەكانی لە ساڵی 1940:

ئایین: 9/ **زمانی عەرەبی:** 10/ **بیركاری:** 10/ **زانست (الاشیاء والصحة):** 9/ **كاری دەستی:** 10/ **وێنە:** 10/ **سروود:** 8/ **وەرزش:** 7/ **كوردی:** 10

زنجیرەی تۆمار: 276

ناوی قوتابی: حسقیل حیاکە/ ژمارەی خانوو: 12-165/ گەڕەك: جوولەکان/ کاری بەخێوکەر: کاسپ/ مێژووی لەدایکبوون: 1922/ مێژووی چوونە قوتابخانە: 1931 دوا قوتابخانە کە لێی بووە: غازی/ پۆل: یەك

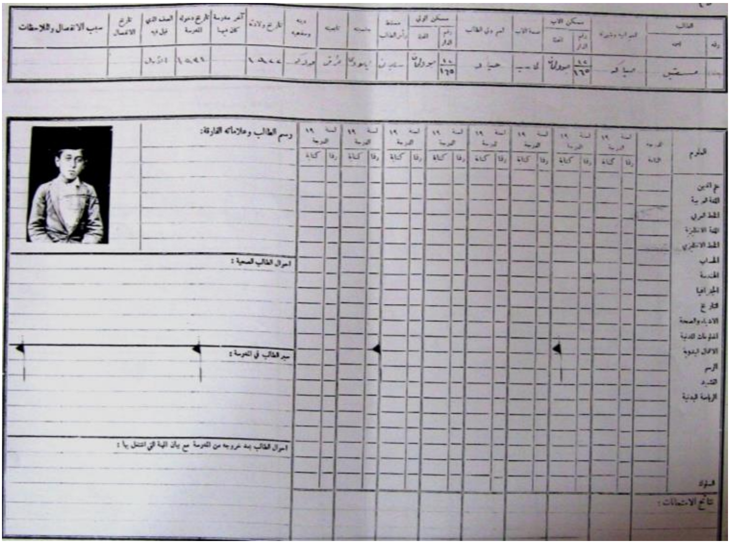

زنجیرەی تۆمار: ؟31

ناوی قوتابی: سلمان عبدە/ **ژمارەی خانوو:** 16–164/ **گەڕەك:** جوولەكان/ **مێژووی لەدایكبوون:** 1924/ **مێژووی چوونە قوتابخانە:** 1938 **دوا قوتابخانە كە لێی بووە:** غازی/ **پۆلی پێنج**

نمرەی وانەكانی لەساڵی 1940:

ئایین: 60/ **زمانی عەرەبی:** 36/ **زمانی ئینگلیزی:** 36/ **بیركاری:** 31/ **ئەندازە (الهندسة):** 39/ **جوگرافیا:** 56/ **مێژوو:** 49/ **زانست (الاشياء والصحة):** 35/ **زانیاری شارستانی (المعلومات المدنية):** 66/ **كاری دەستی:** 68/ **وەرزش:** 71/ **كوردی:** 62

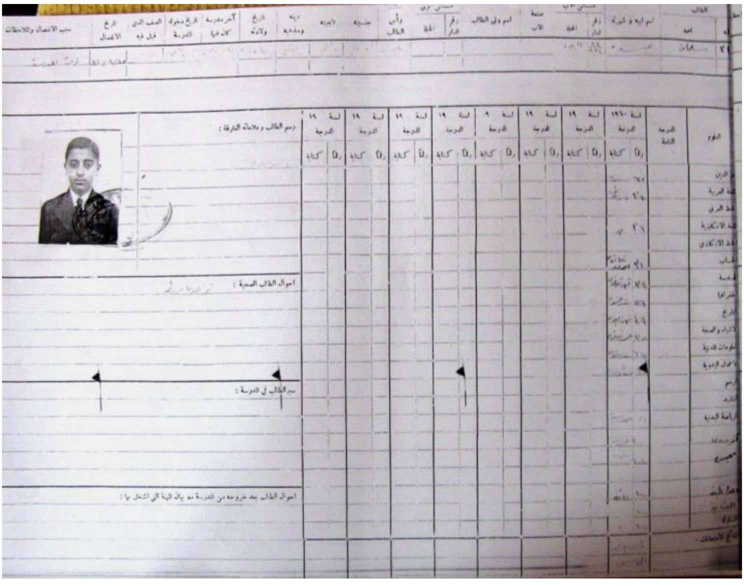

زنجیرەی تۆمار: 318

ناوی قوتابی: یوسف شومیل/ ژمارەی خانوو: 8-165/ گەڕەك: جوولەكان/ مێژووی لەدایكبوون: 1925/ **مێژووی چوونە قوتابخانە:** 1931/ **دوا قوتابخانە كە لێی بووە: غازی/ پۆل: پێنج**

نمرەی وانەكانی لەساڵی 1940:

ئایین: 70/ **زمانی عەرەبی:** 59/ **زمانی ئینگلیزی:** 68/ **كوردی:** 72/ **بیركاری:** 57/ **ئەندازە (الهندسة):** 77/ **جوگرافیا:** 60/ **مێژوو:** 65/ **زانست (الاشیاء والصحة):** 60/ **زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة):** 70/ **كاری دەستی:** 68/ **وێنە:** 80

نمرەی وانەكانی لەساڵی 1941:

زمانی عەرەبی: 57/ **بیركاری:** 81/ **جوگرافیا:** 68/ **زانست (الاشیاء والصحة):** 63

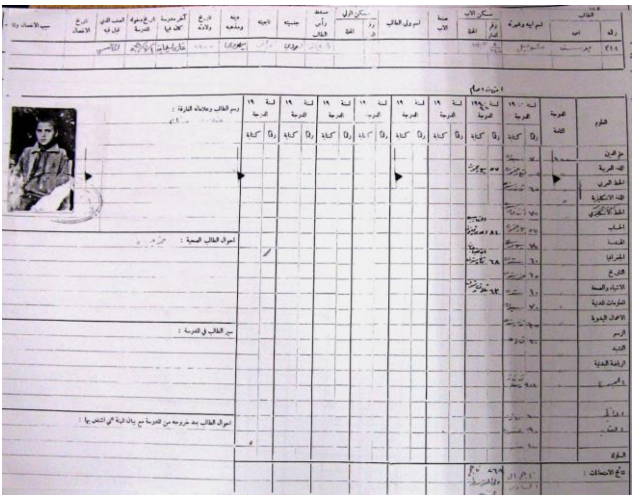

زنجیرەی تۆمار: 341

ناوی قوتابی: باروخ/ **ژمارەی خانوو:** 3-105/ **گەڕەك:** جوولەكان/ **كاری باوك:** بەزاز/ **مێژووی لەدایكبوون:** 1925/ **مێژووی چوونە قوتابخانە:** 1930/ **دوا قوتابخانە كە لێی بووە:** غازی/ **پۆل:** پێنج

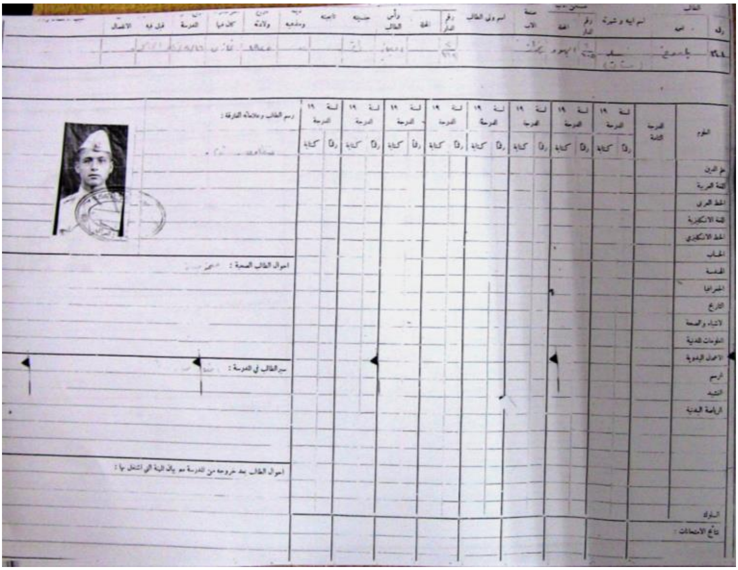
رسم الطالب وعلاماته الفارقة :
احوال الطالب الصحية :
سير الطالب في المدرسة :
احوال الطالب بعد خروجه من المدرسة مع بيان المهنة التي اشتغل بها :
العلوم
علم الدين
اللغة العربية
الخط العربي
اللغة الانكليزية
الخط الانكليزي
الحساب
الهندسة
الجغرافيا
التاريخ
الاشياء والصحة
المعلومات المدنية
الاعمال اليدوية
الرسم
النشيد
الرياضة البدنية
السلوك
نتائج الامتحانات :

زنجیرەی تۆمار: 342

نــاوی قوتــابی: بنیــامین/ ژمــارەی خــانوو: 13–130/ **گــەڕەك: جوولــەكان/ كــاری بــاوك: بــەزاز/ میــژووی لــەدایكبوون:** 1925/ **دوا قوتابخانە كە لێی بووە: غازی/ پۆل: پێنج**

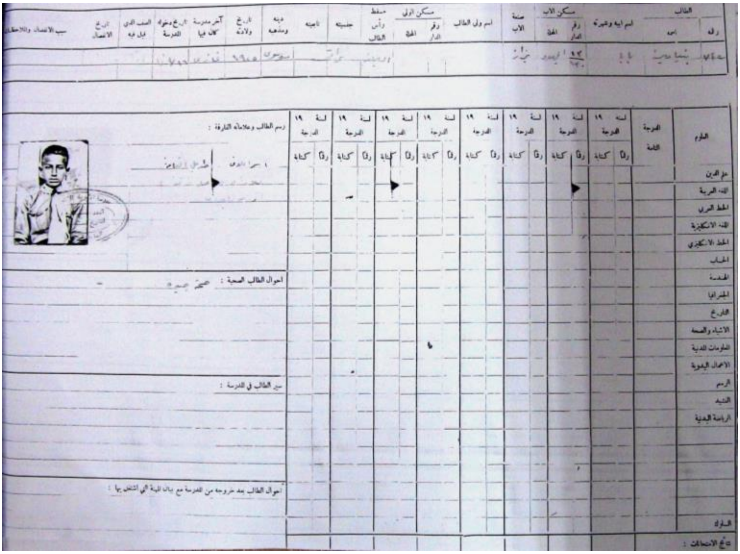
رسم الطالب وعلاماته الفارقة :
احوال الطالب الصحية :
سير الطالب في المدرسة :
احوال الطالب بعد خروجه من المدرسة مع بيان المهنة التي اشتغل بها :

العلوم	الدرجة العامة
علم الدين	
اللغة العربية	
الخط العربي	
اللغة الانكليزية	
الخط الانكليزي	
الحساب	
الهندسة	
الجغرافيا	
التاريخ	
الاشياء والصحة	
المعلومات المدنية	
الاعمال اليدوية	
الرسم	
النشيد	
الرياضة البدنية	
السلوك	
نتائج الامتحانات :	

زنجیرەی تۆمار: 346

ناوی قوتابی: میرشالوم/ ژمارەی خانوو: 24–27/ گەڕەك: جوولەكان/ مێژووی لەدایكبوون: 1926/ دوا قوتابخانە كە لێی بووە: غازی/ پۆل: پێنج

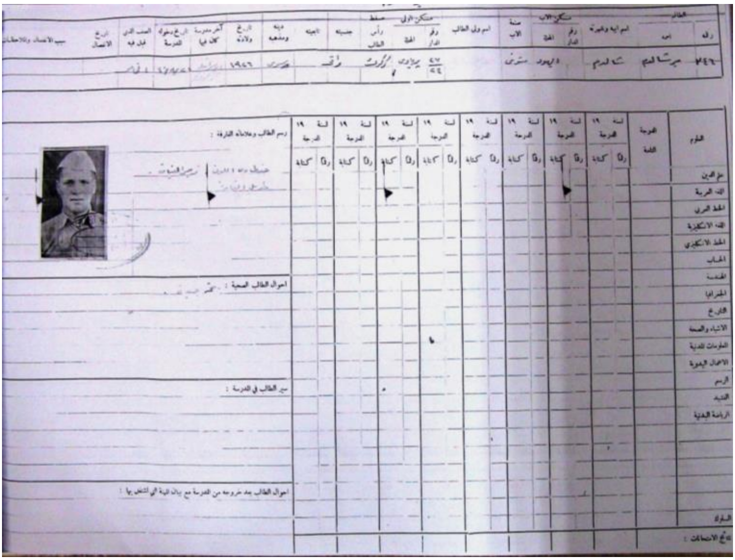

زنجیرەی تۆمار: 376

ناوی قوتابی: ناجی صدیق رحمین/ ژمارەی خانوو: 43-53/ گەڕەك: سابوونکەران/ مێژووی لەدایکبوون: 1926/ مێژووی چوونە قوتابخانە: 1941/ دوا قوتابخانە کە لێی بووە: دووزخورماتوو/ پۆل: شەش

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1940:

ئایین: 91/ زمانی عەرەبی: 70/ زمانی ئینگلیزی: 84/ بیرکاری: 69/ ئەندازە (الهندسة): 71/ جوگرافیا: 75/ مێژوو: 68/ زانست (الاشیاء والصحة): 73/ زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة): 82/ کاری دەستی و وێنە: 75/ سروود و وەرزش: 80/ کوردی: 74

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1941:

ئایین: 60/ زمانی عەرەبی: 76/ زمانی ئینگلیزی: 54/ بیرکاری: 53/ ئەندازە (الهندسة): 72/ جوگرافیا: 34/ مێژوو: 33/ زانست (الاشیاء والصحة): 48/ زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة): 55/ کاری دەستی: 65/ وێنە: 63/ سروود و وەرزش: 78/ کوردی: 54

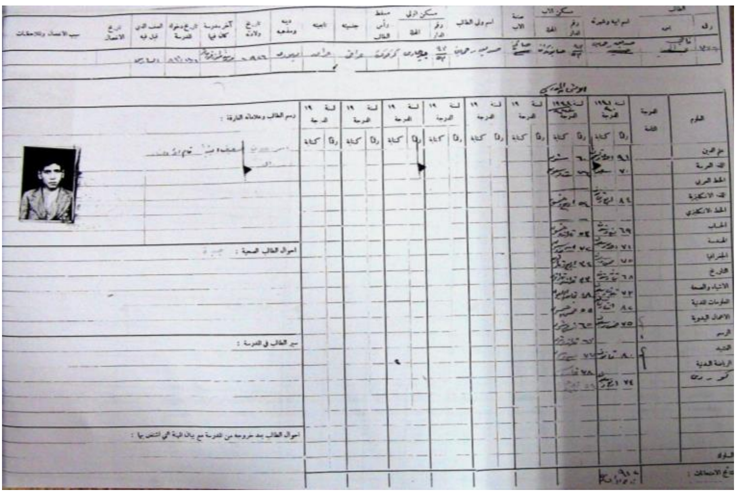

زنجیرەی تۆمار: 379

ناوی قوتابی: شومیل میخائیل شوقیل/ **ژمارەی خانوو:** 11-130/ **گەڕەك:** جوولەكان/ **كاری باوك:** عەتار/ **مێژووی لەدایكبوون:** 1926/ **دوا قوتابخانە كە لێی بووە:** غازی/ **پۆل:** پێنج

نمرەی وانەكانی لەساڵی 1941:

ئایین: 60/ **زمانی عەرەبی:** 67/ **زمانی ئینگلیزی:** 65/ **بیركاری:** 54/ **ئەندازە** (الهندسة): 53/ **جوگرافیا:** 57/ **مێژوو:** 55/ **زانست** (الاشیاء والصحة): 50/ **زانیاری شارستانی** (المعلومات المدنیة): 66/ **كاری دەستی:** 74/ **وێنە:** 70/ **سروود:** 67/ **وەرزش:** 67/ **كوردی:** 68

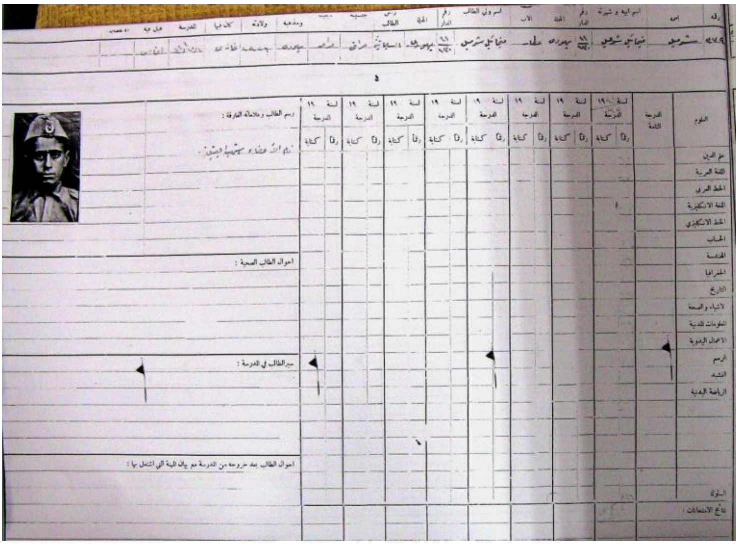

زنجیرەی تۆمار: 381

ناوی قوتابی: میون عبده اسحق/ ژمارەی خانوو: 4-163/ گەڕەك: جوولەكان/ كاری باوك: عەتار/ مێژووی لەدایكبوون: 1927/ مێژووی چوونە قوتابخانە: 1941/ دوا قوتابخانە كە لێی بووە: غازی/ پۆل: پێنج

نمرەی وانەكانی لەساڵی 1941:

ئایین: 63/ زمانی عەرەبی: 62/ زمانی ئینگلیزی: 45/ بیركاری: 58/ ئەندازە (الهندسة): 63/ جوگرافیا: 52/ مێژوو: 53/ زانست (الاشياء والصحة): 55/ زانیاری شارستانی (المعلومات المدنية): 57/ كاری دەستی: 62/ وێنە: 64/ سروود: 86/ وەرزش: 87/ كوردی: 69

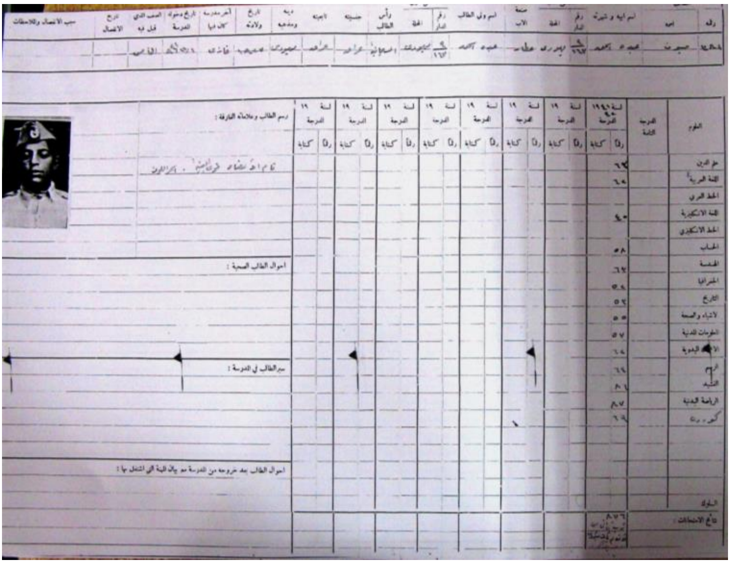

زنجیرەی تۆمار: 383

ناوی قوتابی: زکی صدیق رحمین/ **ژمارەی خانوو:** 43-53/ **گەڕەك:** سابوونكەران/ **مێژووی لەدایكبوون:** 1928/ **مێژووی چوونە قوتابخانە:** 1941/ **دوا قوتابخانە كە لێی بووە:** ؟/ **پۆل:** سێ

نمرەی وانەكانی لەساڵی 1941:

ئایین: 7/ **زمانی عەرەبی:** 9/ **ڕێنووسی عەرەبی:** 6/ **بیركاری:** 9/ **جوگرافیا:** 9/ **مێژوو:** 8/ **زانست (الاشیاء والصحة):** 9/ **كاری دەستی:** 6/ **وێنە:** 6/ **سروود:** 6/ **وەرزش:** 5/ **كوردی:** 5

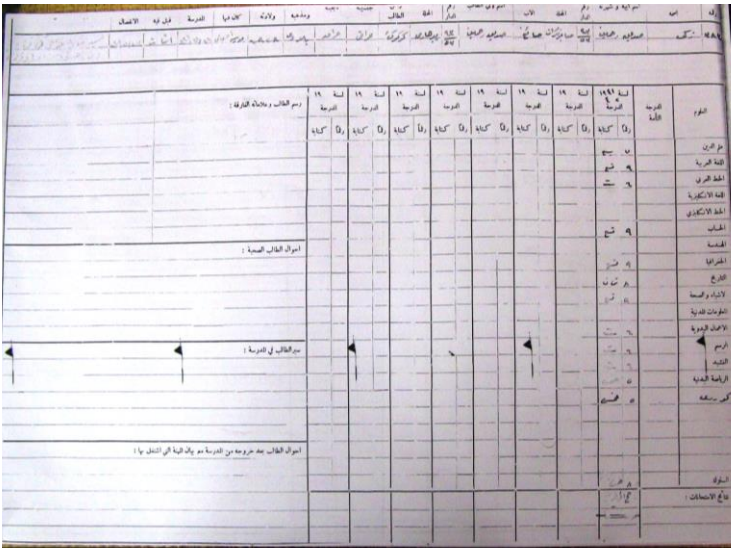

زنجیرەی تۆمار: 416

ناوی قوتابی: موش بابا موش/ **ژمارەی خانوو:** 30–163/ **گەڕەك:** جوولەكان/ **كاری باوك:** دەلالْ/ **مێژووی لەدایكبوون:** 1932/ **مێژووی چوونە قوتابخانە:** 1942/ **دوا قوتابخانە كە لێی بووە:** غازی/ **پۆل:** پێنج

نمرەی وانەكانی لەساڵی 1942:

ئایین: 68/ **زمانی عەرەبی:** 71/ **زمانی ئینگلیزی:** 77/ **ئەندازە (الهندسة):** 63/ **جوگرافیا:** 78/ **مێژوو:** 81/ **زانست (الاشیاء والصحة):** 68/ **زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة):** 70/ **كاری دەستی:** 70/ **وێنە:** 71/ **سروود:** 62/ **وەرزش:** 61/ **كوردی:** 72

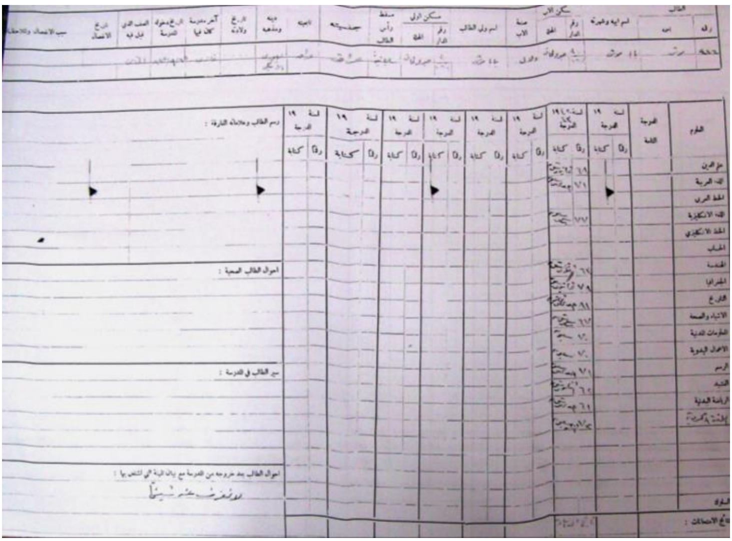

زنجیرەی تۆمار: 417

ناوی قوتابی: منش سبیله منش/ **گەڕەك**: جوولەکان/ **کاری باوك**: بەزاز/ **مێژووی لەدایکبوون**: 1929/ **مێژووی چوونە قوتابخانە**: 1942/ **دوا قوتابخانە کە لێی بووە**: غازی/ **پۆل**: پێنج

نمرەی وانەکانی لەساڵی 1942:

ئایین: 70/ **زمانی عەرەبی**: 68/ **زمانی ئینگلیزی**: 60/ **بیرکاری**: 58/ **ئەندازە** (الهندسة): 69/ **جوگرافیا**: 61/ **مێژوو**: 72/ **زانست** (الاشیاء والصحة): 71/ **زانیاری شارستانی** (المعلومات المدنیة): 73/ **کاری دەستی**: 77/ **وێنە**: 71/ **سروود**: 77/ **وەرزش**: 75/ **کوردی**: 78

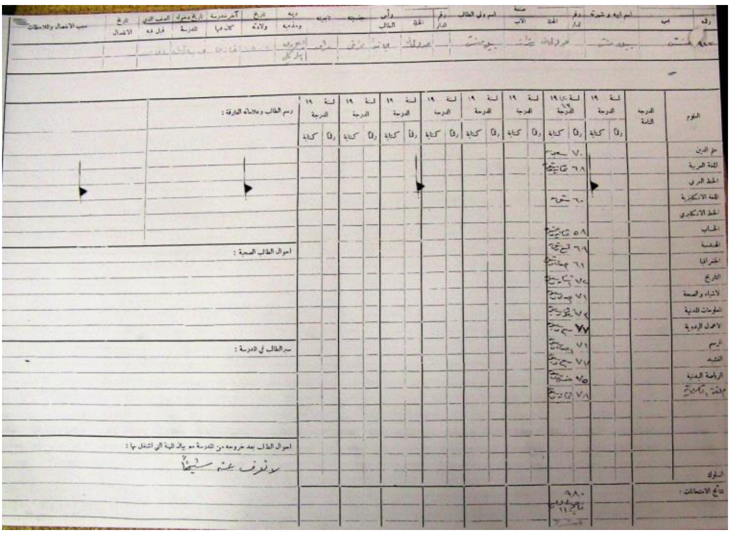

زنجیرەی تۆمار: 418

ناوی قوتابی: نعیم عبدالله عزیز/ ژمارەی خانوو: 20-163/ **گەڕەك: جوولەكان/ مێژووی لەدایكبوون:** ؟/ **مێژووی چوونە قوتابخانە:** 1942/ **دوا قوتابخانە كە لێی بووە: غازی/ پۆل: پێنج**

نمرەی وانەكانی لەساڵی 1942:

ئایین: 63/ **زمانی عەرەبی:** 60/ **زمانی ئینگلیزی:** 57/ **بیركاری:** 65/ **ئەندازە (الهندسة):** 73/ **جوگرافیا:** 56/ **زانست (الاشیاء والصحة):** 61/ **زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة):** 69/ **كاری دەستی:** 66/ **وێنە:** 68/ **سروود:** 65/ **وەرزش:** 66/ **كوردی:** 72

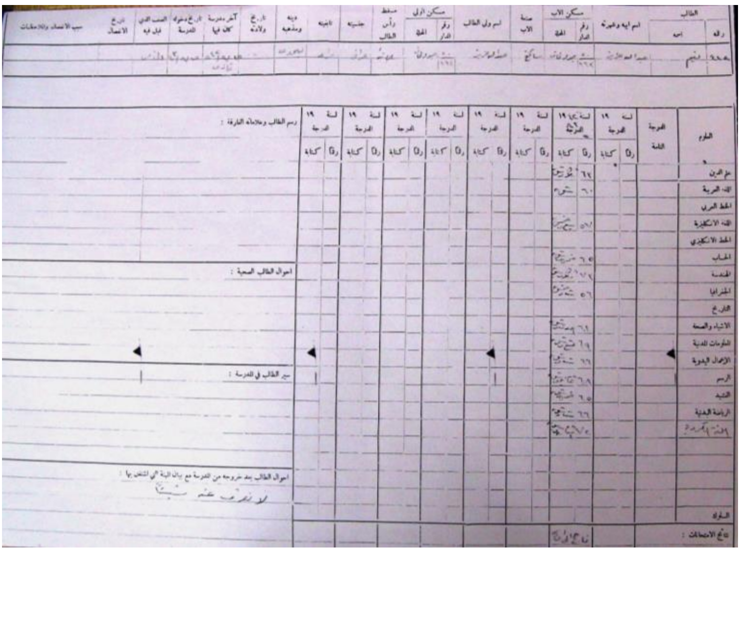

زنجیرەی تۆمار: 444

ناوی قوتابی: ساسون موش الیاهوحای/ ژمارەی خانوو: 141-42/ **گەڕەك: جوولەكان/ كاری بەخێوكەر: عەتار/ دوا قوتابخانە كە لێی بووە: غازی**

نمرەی وانەكانی لەساڵی 1943-1944:

ئایین: 76/ **زمانی عەرەبی:** 73/ **زمانی ئینگلیزی:** 63/ **بیركاری و ئەندازە:** 92/ **جوگرافیا:** 79/ **مێژوو:** 71/ **زانست (الاشیاء والصحة):** 73/ **زانیاری شارستانی (المعلومات المدنیة):** 78/ **كاری دەستی و وێنە:** 77/ **سروود:** 79/ **وەرزش:** 77/ **كودی:** 69

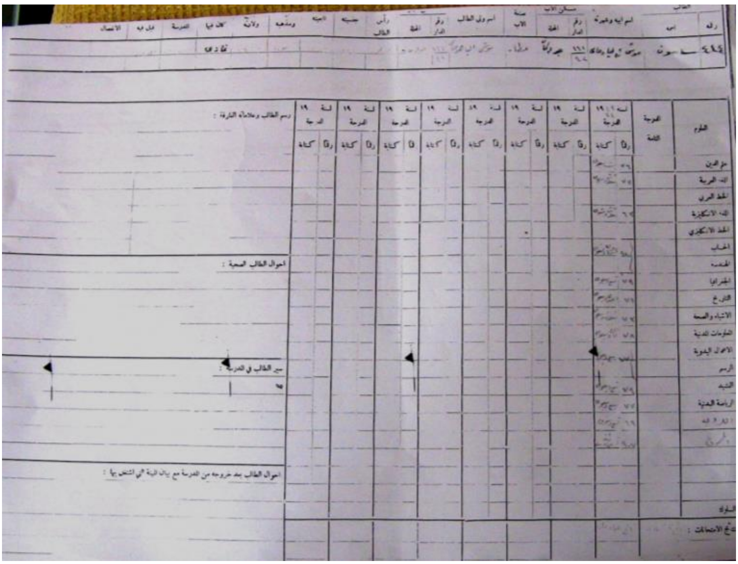

کەمال سالّح سدیق

عەزیز میرە

سدیق ئیسرائیل

نەعیم دانیال

ئیسحاق عەبدا

حەیم حسفیل

حەیم سەفر

عەبدولعەزیز یوسف

حسقيل حياكه

سەلمان عەبدە

يوسف شوميل

باروخ

بنیامین

میرشالوم

ناجی سدیق ڕەحمین

شومیل میخائیل شوقیل

میون عەبدە ئیسحاق

بەرکەوتنی کەلتووریی:

جوولەکەکانی جیهان لە هەرکوێیەك بن، کۆمەڵێك نەریت و بنەمای تایبەت بەخۆیان هەیە کە لە هەناوی باوەڕە ئایینییەکانەوە سەرچاوەی گرتووە و بەردەوام پەیڕەوی لێ دەکەن، بۆ نموونە: جوولەکە لاشەی مردوو بە ئاداب و نەریتێکی تایبەت دەشۆن و دوایی بە کفنێکی سپی دایدەپۆشن کە جیاوازە لەگەڵ مەراسیمی موسوڵمانەکان. لەتە قوڕێکی سوور دەخەنە سەر دەموچاوی مردووەکە و تورەکەیەکی بچووك پڕدەکەن لە خۆڵ و دەیخەنە ناو تابووتەکەوە، ئەمەش نیشانەیە بۆ زەوی پیرۆز لایان و هەتا کاتی پڕکردنەوەی گۆڕەکە، تابووتەکە نابەستن. هاوسەری مردووەکە هەتا حەوت ڕۆژ ماتەمینی تەواو جێبەجێ دەکات کە بەو حەوت ڕۆژە دەڵێن شیوە shivah تاکو سی ڕۆژیش ریش ناتاشن و کورتکردنەوەی مووی سەر و جلی نوێ لەبەرکردن لەلایان ناڕەوایە[(1)] شاردنەوەی تەرمەکە بەشێوەیەك لە گۆڕدا ئاراستە دەکرێت، کە ڕووی لە (ئۆرشەلیم)بێت. هەر لەم بارەیەوە و لە زاری هەریەك لە (ڕەسوڵ مام خدر بێتواتی و ئیسماعیل حاجی ڕەسوڵ ئاندێکی و فاتیمە عەبدوڵڵا حەمەد دواوەیی)وە، (بەختیار محەممەد ئەمین عوسمان)ی نووسەری کتێبی (جوولەکەکانی کوردستان) تایبەت بە چۆنێتی مردوو ناشتنی جوولەکەکانی سنووری (بێتواتە) و دەوروبەری

---

(1) مرۆۋ و ئایینەکان، میشێل مالرۆب، وەرگێڕانی: هیوا مەلا عەلی سورەدێیی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی1، هەولێر، 2006، ل125و126

دەنووسـێت: گـۆڕی جوولەکـەکان ڕووی لـە قـودس بـووە. بـەهیچ شێوەیەك ڕێگـەیان نـەدەدا کـە موسـوڵمانەکان چاویان لـە مەراسـیمی مردووناشـتنیان بێـت. دوای ئـەوەی کـە گۆڕەکـەیان بـە شـێوەی لاکێشەیی هەڵدەکەند، بە بەرد کورسییەکیان دروست دەکرد، هەندێ جـاریش کورسـییەکی داریـان لـە گۆڕەکـەدا دادەنـا و مردووەکـەیان لەسـەر دادەنـا، دوو لیرەیـان دەخسـتە دەسـتییەوە، یـەکێك لـە دەستەچەپ و یەکێك لەدەستە ڕاست و جووتە (کارەکە گا)یەکیشیان لـەپێ دەکـردن و ئینجـا نیومـەتر لەسـەر سـەری مردووەکـەوە، بـەردی تەخت و درێژیان لەسەر دیواری گۆڕەکە دادەنا.(١)

هەر سەبارەت بە پەیڕەوکردن لە نەریتی ئایینی، چەند مەراسیم و جـەژنێکی ئایینییـان هەیـە، لەوانـە: جـەژنی (هامـان) کـە هێناویانـە پێستە گایەکیان پڕ کردووە لە کا و پاشان لە جێگەیەکدا دایان ناوە و دواتـر بـەردیان تـێ گرتـووە و وتوویانـە (هامانزیبـە کەلـە کەنیشـتە شەنگەرە مبارك گولی)(٢) ئەمانە و چەندین مـەراسمی پەرستن و نوێـژ و نـزا و پاڕانـەوەی تریشـیان هەیـە کـە لـە هـەناوی ئایینەکەیانـەوە

(1) جوولەکەکانی کوردستان، بەختیار محەممەد ئەمین عوسمان دواوەیی، ل16

(2) لەسـەر ئـەم جەژنـە زانرابێ ئەوەیـە کـە دەگێڕنـەوە لەسـەردەمی فیرعەونەکانـدا پیاوێکی زۆردار هەبووە بە ناوی (هامان)ـەوە و هەرکچێ شووی بکردایە، دەبوو یەکـەم شـەو لای ئـەو بوایـە، بۆیـە هـەموو سـاڵی بـەر نـەفرەتی نەتـەوەی جوولەکـە دەکەویت. لە چەند شوێنێکی تردا وەها هاتووە کە ئەم ڕووداوە بە بڕیاری هامانی گـەورە وەزیـری ئیمپراتۆریـای فـارس بـووە و بـۆ ئـەوە دەرچـووە کـە هـەموو جوولەکـــەکانی ســـەر بـــەو ئیمپراتۆرییـــە ســـەربڕدرێن. بڕوانـــە (www.altawasul.com)/ گۆڤـاری ئیسـرائیل-کـورد، ژمـارە1ی سـاڵی 2009، ل147 بابەتی (کەمایەتی جوولەکە لە کوردستانی عێراقدا، داوود خاکی)

دەرچووە و پیرۆز کراوە... پاش بڵاوبونەوەیان و لەئەنجامی تێکەڵیی و بەرکەوتنیان لەگەڵ کەلتوور و پێکهاتەکانی تردا، نەك هەر ئەم نەریتانەیان پاراستووە، بگرە چەند نەریتێکی نوێشیان داهێناوە کە لەپێشتردا نەبووە و تایبەت بووە بەو شوێنەی کە لێی نیشتەجێ بوون. بۆ نموونە: پاش هاتنی دەوڵەتی عێراق، دوو تۆپی زەمانی عوسمانی کە وەختی خۆی لە قشڵەی عەسکەری تورك بەجێ مابوون، پاکیان کردبووەوە و هێنابوویان لەناو حەوشی سەرا لەبەردەم بیناکە لەنزیك یەکەوە دایان نابوون. منداڵان دەچوون بۆ سەیریی و هەر لەو زەمانەدا، ژنە جوولەکە دەهاتن و منداڵی ساوایان دەهێنا لەگەڵ خۆیاندا و دوو ژنە جوولەکە لەمدیووئەودیوی تۆپەکەوە ڕادەوەستان و ئەو منداڵەیان سێ جار دەدایە دەست یەکتریی و دەچوونە لای تۆپەکەی تریشەوە و سێ جار منداڵەکەیان دەدایەوە دەست یەکتریی و بەدەم دوعا کردنەوە بەم دەستوورە نیازی دڵی خۆیان دەگرتەوە.(1) سەرەڕای پاراستن و پەیڕەویکردن لەو دابو نەریتانەی کە باوەڕیان پێیان هەبووە، لەچەندین دابوریت و بۆنەیەکیشدا هاوبەشیی و بەشدارییان کردووە کە بەڵگەی هەڵکردنیانە لەگەڵ کەلتووری بەرامبەریاندا، بۆ نموونە لێرە بەدواوە ئاماژە بە چۆنێتی بەرکەوتنی چەند نموونەیەك دەکەین لە نێوان کەلتووری جوولەکە و کوردەکاندا:

(1) شاری سلێمانی، ئەکرەمی مەحموودیساڵحی ڕەشە، بەرگی2، دار الحرية للطباعة، 1987، ل477

1- دابونەریتی خواردن و خواردنەوە:

بەپێی ئایینی جوولەکە و سەبارەت بە حەرامیی و حەڵاڵی خواردن و خواردنـەوە، چـەند بنەمایـەك دیـاریکراوە کـە بەشـێکی زۆری ئـەم بنەمایانـە لـە ئـایینی ئیسلامیشـدا هـەن. لـە ئـایینی جوولەکـەدا تـەنها گۆشتی چوارپێیە گیاخۆرەکان بۆیان حەڵاڵە کە سمی پێیان دووپـەل بێت، کەواتە گۆشتی کەروێشك، بەراز، ئەسپ و چوارپێکانی تـر لایـان حەرامـە. گۆشـتی باڵنـدە ڕاوچییەکان حەرامـە لایـان. ئـەم چـوارپێ و باڵندە حەڵاڵانە دەبێت بەجۆرێك سەربېڕێن کە تەواوی خوێنی لاشەیان بێتـە دەرەوە و خـواردنی خوێنیشـیان حەرامـە. ماسـیی و گیانلـەوەرە ئاوییەکانی تر تەنها ئەوانەیان حەڵاڵە کە پوولەکە و باڵیان هەبێت یان شتێك کە لەمانە بچێت مەلەی پێ بکات. خشۆکەکان، بۆقەکان، لاشە نەرمۆڵەکان، قرژاڵی دەریایی گیانلەوەرە دەریاییـە پێست ڕەقەکان بە حـەرام دەزانـن. خـواردنی گۆشـت لەگـەڵ شـیر حەرامـە. حاخامـەکانی دەستەڕاستی قەشە دەڵێن: پێویستە لەنێوان خواردنی شیر و گۆشتدا شەش کاتژمێر بوار هەبێت و نابێت هەردوو ئەم خواردنەش لـە هـەمان قاپدا بخورێن.(1)

تەنانـــەت بـــۆ ئامـــادەکردنی خـــواردنی گۆشـــت لـــە بـــازاڕدا، جوولەکـەکانی سلێمانی کەبابخانەیـەکی تایبـەت بـەخۆیانیان هـەبووە نزیـك قەیسـەری نـەقیب. لەمبارەیـەوە (د. عیـزەدین مسـتەفا ڕەسـوڵ) دەڵێـت: مـن جارێکیـان لای مـامم (مـەلا مەحموود)دانیشـتبووم کـە

(1) مرۆڤ و ئایینەکان، ل29و30

دووکانەکەی لەو ناوا بوو، دووجوولەکە هاتن و لەلای دانیشتن و لەو کەبابەیان داوا کرد؟ چونکە ئەوان گۆشتی تایبەتیان دەخوارد و نەدەبوو گۆشتەکەش چەور بێت.(1)

وەك دەبینین لە کەلتووری کوردەواریشدا کە بنەماکەی زۆرتر لە ئایینی ئیسلامە سەرچاوەی گرتووە، سەبارەت بەم خواردن و خواردنەوانە، بەشێوەیەکی گشتی خاڵی هاوبەش زۆرە و هەردوولا پەیڕەوییان لێ کردووە و قوڵیان نەکردووەتەوە بۆ شێوەیەك کە جیاوازییەکی ئاشکرا لەنێوانیاندا.

2- کەپرەشینکە:

یەکێك لە جەژنانەکانی جوولەکە بریتی بووە لە (جەژنی کەپرەشینکە) و بە بەشداری دانیشتوانی تری شارەکە کردوویانە. لە سەر زاری خەڵکی شارەکەوە ئەم جەژنە بە (کەپرە شینکە sukot) ناو هێنراوە؟ کە ڕەنگە هۆکارەکەشی بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە بۆ مەبەستی شینکردنی زەویی و زار بە سەوزایی و بەرهەمی کشتوکاڵی ئەم کەپرەیان دروست کردووە یان لەبەر ئەوە بووە بوویێ کە بە گەڵای دارودرەخت سەری کەپەرەکەیان گرتووە. ئەگەرنا چەند ناوێکی ترشی هەیە وەك: چەپەر و لە ئێرانیشدا پێ وتراوە میوەبەندانی.

---

(1) چاوپێکەوتنی (محەممەد مەردان) لەگەڵ (د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ) ڕۆژی 2014/8/11 لە سلێمانی.

(خەنی ڕەشید نانەوا) دەگێڕێتەوە: یەکێك لە جەژنەکانی جوولەکە بریتی بوو لە جەژنی (فەتیرە) کە بە چەقالەش ناوبرابوو. دەهاتن چەقالە و گوێز و چەندشتێکی لەم شێوەیەیان سوێر دەکرد و لەسەر سینییەکیان دادەنا و جامێ ماستیشیان لەگەڵی دادەنا و بەشی موسوڵمانەکانیشیان لێ دەنارد.[1]

(مەلا نووری عەلی ماستاو) ئەوە دەگێڕێتەوە: (کەپرەشینکە) یەکێك بوو لەجەژنەکانیان و هەموو ساڵێك لە مانگی نۆدا کەپرێکیان لە گەڵای دارخورما دروست دەکرد و دوعای ئەوەیان دەکرد کە باران ببارێت و ئەو ساڵە ساڵێکی بە پیت و بەرەکەت بێت. هەر بۆ ئەم جەژنە خێریان دەکرد و سەمەنیی و گەنمەکوتاویان دەیانبەخشییەوە.[2] هەروەها (عوسمانی خاڵە حسە)ش ئەوە دەگێڕێتەوە کە: کوڕێکی جوولەکە هاوڕێم بوو، لەگەڵیدا چوومەتە ژێر ئەم کەپریانەوە. ئەم کارەیان بۆ ئەوە دەکرد تا مەرازیان حاسڵ بێت باران ببارێت، بەڕاستیش وابوو باران دەباری! لە سەرەتای پایزدا کەپرەکانیان دروست دەکرد و پیاوان دەچوونە ژێریی و ژنانیش لە دەرەوە دادەنیشتن. خواردنی چەقالە و گوێز و بەیامی سوێریان لەگەڵ زەڵاتە و کفتە و شەرابی خۆماڵیی دادەنا و دەست دەکرا بە خواردن و خواردنەوە و گۆرانی وتن. بەبیرمە جارێکیان من گۆرانی

---

(1) بەرنامەی دیرۆکی کەناڵی ئاسمانی گەلی کوردستان، لە سێ بەشدا بەرنامەکی سەبارەت بە جوولەکەکانی کوردستان تۆمار کردووە و چەند کەسێك چاوپێکەوتنی لەگەڵدا کراوە کە یەکێکیان (خەنی ڕەشید نانەوا) یە.

(2) چاوپێکەوتن لەگەڵ (مەلا نووری عەلی ماستاو) ڕۆژی پێنجشەممە 2013/6/20 ناوبراو ساڵی 1930 لەگەڕەکی سەرشەقام لە سلێمانی لەدایك بووە.

(چەلەبان) لە ژێر ئەم کەپرە شینکەیاندا وتووە و پیاوانیان لەگەڵمان و ژنانیشیان لە دەرەوە و لە حەوشە لەگەڵم دەیانوتەوە.[1]

بەیادی سەرگەردانبوونی نەتەوەی یەهوود لە بیاباندا دوای دەرچوون لە میسر و بەسوپاسکردنی خواوەند کە ڕزگاریکردن لە برسێتیی و تینوێتی، ئەگەر کەشوهەوا گونجاو بێت، دەبێت جووەکان حەوت ڕۆژ لە هەوای ئازاددا لە ژێر ئەو چەپەر و کەپرانەی کە بەشی سەرەوەی بە پووش و پەلاشدا گیرابێت بەسەر بەرن ئەم جەژنە لە نیوەی مانگی ئۆکتۆبەردا ساز دەکرێت.[2]

لە سلێمانیدا و لەم کاتەدا، موسوڵمانەکان بۆ ئەم جەژنە داوەت کراون و خواردن و خواردنەوەیان پێشکەش کراوە و گۆرانییان پێکەوە وتووە.

---

(1) چاوپێکەوتنی هونەریی (محەممەد مەردان) لەگەڵ هونەرمەند (عوسمانی خاڵە حسە)

(2) مرۆڤ و ئایینەکان، ل110

مەراسیم و خوانی کەپرەشینکە[1]

نەك هەر لە بۆنە ئایینییەکاندا، تەنانەت لە سەیران و بۆنە کۆمەڵایەتییەکانیشدا جوولەکەکان و کوردەکانی شارەکە پێکەوە کۆبوونەتەوە (مەلا نووری عەلی ماستاو) ئەوە دەگێڕێتەوە: بۆ سەیرانکردن بەزۆری ڕوویان لە (شێخ عەباس) دەکرد کە ئێستا گەڕەکی (وڵووبە)یە. هەر بۆ سەیران لەگەڵ ئێمەدا دەهاتنە (کانی با). ئەوان خۆیان لە ئێمە جیا نەدەکردەوە و زۆر تێکەڵمان بوون.[2]

---

(1) ئەم وێنەیە لەسەر بنەمای گێڕانەوە و لەلایەن هونەرمەند (جەباری لۆڤەر)ەوە وێنە کێشراوە و پێشکەش بە کاری ئەم کتێبە کراوە.

(2) چاوپێکەوتن لەگەڵ (مەلا نووری عەلی ماستاو) ڕۆژی پێنج شەممە 2013/6/20 ناوبراو ساڵی 1930 لەگەڕەکی سەرشەقام لە سلێمانی لەدایک بووە.

(عوسمانی خاڵە حسە)ش ئەوە دەگێڕێتەوە کە لەگەڵیان بۆ سەیران چووەتە (شێخ عەباس) کە وەك سەیرانگای ئەوان وابووە و لەوێ ژنە جوولەکەی بینیوە کە جۆلانەی گوریسیان کردووە و گۆرانییان وتووە و تاساڵی 1947 بەمجۆرە بووە و(شێخ عەباس) نەماوە و خەڵکەکە ڕووی کردووەتە(کانی با).(1)

3- ڕۆژانی شەممان وەك جەژن و نەریتێك وابووە لایان و چەند کارێکیان کردووە و خۆیانیان لە چەند کارێکی تریش گرتووەتەوە. لە تەورات و سەفەری (التکوین)دا واهاتووە کە: خودا لە ڕۆژی حەوتەمدا لە هەموو ئەو کارانە بوویەوە کە سەرقاڵی بوو و ئەم ڕۆژەی کردە پشوو و پیرۆزی کرد. بۆیە ڕۆژی شەممان وەك حەوتەم ڕۆژی هەفتە وایە و لەم ڕۆژەدا خۆیان لەم کارانە دەگرنەوە: کارکردن، ئاگرکردنەوە، نووسینی گرێبەستی هاوسەری، سەفەرکردن... و هەرکەسێکیش ئەم کارانەی کردبێت، بەپێی سەفەری (الخروج) سزای کوشتنی هەبووە.

بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت، خواوەند لە ڕۆژی حەوتەمدا دەستی لە کار هەڵنەگرتووە، بەڵکو گیانی ئەفراندووە کە سەرەنجامی دروستکردنە.(2) بۆیە دەبێت حەوتەمین ڕۆژ بۆ ژیانی ڕۆح و گیان

---

(1) چاوپێکەوتنی (محەممەد مەردان) لەگەڵ هونەرمەند (عوسمانی خاڵە حسە)

(2) لە قورئانیشدا هاتووە کە ﴿ان ربکم الله الذي خلق السماوات والارض في ستة ايام ثم استوى على العرش يغشي الليل النهار يطلبه حثيثا والشمس والقمر والنجوم مسخرات بامره الا له الخلق والامر تبارك الله رب العالمين﴾ سورەتی (الأعراف) ئایەتی54، هەروەها لە چەند شوێنێکی تریشدا ئەمە هاتووە، بڕوانە (سورەتی یونس- ئایەتی 3، سورەتی

تەخان بكرێت و لەم ڕۆژەدا تەواوی كارەكان ڕابوەستن و هەركارێك كە بۆ بەرهـەمهێنان یـان بـۆ ئـاڵوگۆڕكردن بێـت بـە حـەرام دەزانرێـت. بـۆ نموونـە هـیچ كەسـێك نابێـت لـە ماڵـەوە شـتێك بەرێتـە دەرەوە یـان بیهێنێتـە ماڵـەوە؟ چـونكە ئـەمجۆرە كـارە لەوانەیـە ببێتـە سـەرەتای ئـاڵوگۆڕێكی بازرگـانی. هـەروەها لـەم ڕۆژەدا نابێـت كـەڵك لـە هـیچ سەرچاوەیەكی وزە وەربگیرێت، تەنانەت ئەگەر بۆ كارەكانی ماڵـەوەش بێت.[تر] بۆ دابینكردنی ئەو پێداویستییانەشی كە لـەم بارەیـەوە لێیـان قەدەغەكراوە، جوولەكەكان شاری سلێمانی چراكانیان بـە موسـوڵمان داگیرساندووە و پیاوەكانیشیان لەبازاڕ نانیان خواردووە.[یر]

4- سەبڕین:

لـە خـوار ماڵـە جوولەكانـەوە، نزیـك ئاشـە گـەورە، جوولەكـەكان ژوورێكـی بچووكیان دروست كردبوو، ڕیزێك قولاپی ئاسنیان بەدارێكەوە هەڵواسیوە و مـەڕ و ماڵتیـان پێـدا هەڵواسـیوە و دوای سـەربڕینیان لەلایـەن (مالوم)ـەوە كەوڵیان كردووە؟ چونكە هـەر دەبـوو مـالوم سـەری ببڕێت، ئینجا ئـەوانیش كەوڵی بكەن و بۆ فرۆشتن ئامادەی بكەن.

(عەبدولغـەفوور مـەلا عـەلی) لـە گێڕانـەوەی بـیرەوەری خۆیـدا، لـەم بارەیەوە دەنووسێت: لەبیرمـە كـە منـداڵ بـووم و دارلاسـتیكم پـیٚ بـوو،

هود- ئایەتی 7، سورەتی الفرقان - ئایـەتی 59، سـورەتی السـجدة - ئایـەتی 4، سورەتی ق - ئایەتی 38، سورەتی الحدید- ئایەتی 4)

(1) مرۆڤ و ئایینەكان، ل107

(2) شـەجەرەی بنەماڵـە دێرینـەكانی سلێمانی (بنەماڵـە دێرینـەكانی سـلێمانی لـە نێوان سالانی 1784-1914) ، ل1488

ڕۆژێکیان باوکم ڕایسپاردبووم تا بچمە ئاشەگەورە، کە گەیشتمە ماڵە جوولەکەکان، نواڕیم چۆلەکەکانی ئەوێ هیچ سڵم لێ ناکەنەوە و هیچ ناترسن! خەریك بوو دەستیان بۆ بەرم ئینجا فڕکەیەکیان دەکرد و دەچونە ئەولاتر، بەبێ ئەوەی بترسن. منیش بەهەلم زانی هەندێکم لێ کوشتن، بەڵام ئەم کارە سەرنجی ڕاکێشام، هەردەڕۆیشتم و تا گەیشتمە قەسابخانەکەی جوولەکەکان، کە سەیرم کرد چەند ژن و منداڵێکی گەورە وەستابوون و هەریەکەی مریشکێکیان پێ بوو، چاوەڕوانی ئەوەیان دەکرد کە مالوم بۆیان سەربیڕێت. مالومیش لەلای قەسابخانەکەی خۆیان بوو، دوایی هاتم و سەیرم کرد مالوم مریشکەکەی لە یەکێکیان وەرگرت و بە دەستی چەپی پەنجە تووتەی دەکرد بە ژێر ڕانی ڕاستی مریشکەکەدا و هەردوو باڵی دەشکاندنەوە بە پشتدا و دەیخستە بەینی هەردوو باڵەکەی کە گرتویەتی ئینجا دەستی ڕاستی دەکرد بە باخەڵیدا و گوێزانێکی سەرتاشینی تیژی قەدیمەکانی دەردەهێنا و دەینا بە ملی مریشکەکە و تەنیا قورتومی دەبڕی و فڕێی دەدایە سەر زەویی، ئینجا مریشکەکە گێژ و وێژ هەتا تۆزێك جاری وا هەبوو یەك دوو هەنگاوی خواروخێچی دەناو دەکەوت بەلادا ولنگە فرتێی دەکرد و گیانی دەردەچوو، ئەوسا خاوەنەکەی هەڵیدەگرت و دەیبردەوە بۆ ماڵەوە. ئەوسا زانیم کە بۆچی چۆلەکەکان ناترسن لەکەس و وەکو چۆلەکەکانی گەڕەکی موسوڵمانەکان سرك نین و نافڕن؟ چونکە هیچ جوولەکەیەك دەستیان بۆ نابات و ڕاویان ناکات و نایانکوژێت؟ چونکە خۆ مالوم ئامادەنییە لەو کاتەدا تاوەکو

بۆیان سەربڕێت.[1] هەرچی ئەوانەشیان هەیە کە لەبەر هەر هۆکارێك بوایە دەستیان بە گۆشتی ئەو ئاژەڵ یان پەلەوەرە نەگەیشتووە کە لەلایەن مالومەوە سەربڕدراوە، ئاسایی بووە لایان کە لە دەرەوە و لە چێشتخانەی موسوڵمانەکاندا نان بخۆن.

وەنەبێت هەموو جوولەکەکانیش ئەوەیان پێ پەسەند بووبێت کە تەنها مالووم هەستێت بە سەربڕینی ئاژەڵ و پەلەوەر، بۆ نموونە لە ڕۆژنامەی پێشکەوتندا و لە هەواڵێکدا ئاماژە بە ناکۆکی نێوان مالووم و کەسێکی تری جوولەکە دەکات بەناوی (میرە موشی) و وا هاتووە:

میرە موشی لەم ڕۆژانەدا لەگەڵ مالووم شەڕ و دەمەقاڵەیان دەبێت و جنێو بە دین و ئایین و ئەو کێردەی کە گۆشتی پێ دەبڕن و داهێنەری ئەو قانوونە دەدات و لەسەر ئەمە بە سێ مانگ لە بەندیخانە حوکم درا.[2]

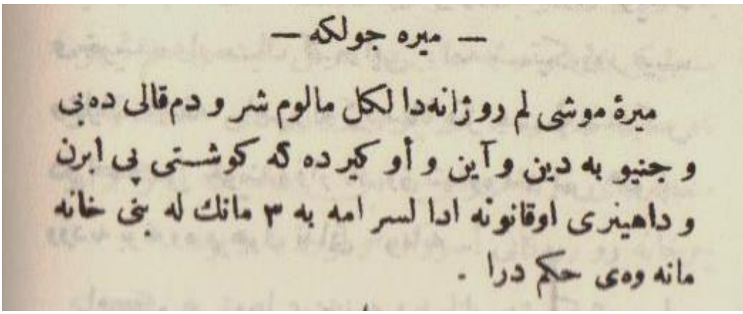
— میره جولکه —
میرهٔ موشی لم روژانەدا لکل مالوم شر و دمقالی دەبی
و جنیو به دین و آین و أو کیرده که کوشتی پی ابرن
و داهینری اوقانونه ادا لسر امه به ٣ مانك له بنی خانه
مانه وەی حکم درا .

---

(1) ڕاو و شکار، عەبدولغەفوور مەلا عەلی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیریی، هەولێر، 2008، ل65-66

(2) ڕۆژنامەی پێشکەوتن، ژمارە 14ی ساڵی 1920، ل4

5- ژن و ژنخوازی:

پێش ئەوەی باسی ژن و ژنخوازی بکەین، دەبێت ئەوە ڕوون بێت کە کچانی جوولەکە ڕوو دیارتر و کراوەتربوون بوون لەچاو کچانی کوردەکاندا. ئافرەت و کچی جوولەکە زۆر کراوەبوون... مامۆستا محەممەد باقی سەعید باس لەوەدەکات کە لەگەڵ هاوڕێیەکیدا بە گەڕەکی جوولەکاندا دەڕوات لەلایەن دوو کچی جوولەکەوە تەعلیق لە برادەرەکەی دەدرێت و پێی دەوترێت (گرمە و چکمە قەلوولیٚ) دواتریش چووین لە جوولەکەیەکمان پرسی کە ئەمە واتای چییە، ئەویش پێی وتین مانای ئەوەیە کە ئەو کوڕە چەند قۆز و جوانە.(1) هەر ئەمەش هۆکاربووە بۆ ئەوەی کە کوڕانی هەرزە و لاو ڕوو بکەنە گەڕەکی جوولەکان و حەز و حەزخوازی بێتە ئاراوە. تەنانەت ڕێککەوتووە کە چەند لاوێك حەز لە یەك کچ بکەن و لەم بارەیەوە (ڕەشید شەوقی) لە یادداشتەکانی خۆیدا و بەشێوەی چیرۆك باس لە ڕازی دڵی دەدرکێنێت نووسیوێتی:

فێرکردنم بە گەڕەکی جوولەکان سەبەبی دەنگخۆشیی و ڕووخۆشیی و هەڵکەوتوویيم لەناو تەلەبە و ڕەفیقانا بوو بە سەبەبی تووشبوونم بە عەشقی (خانم) مادامێکی دکتۆرزادەی جوولەکە. قەدەر لەپێشا بۆم چاکی هێنا، بەڵام خۆم لەقەم لیٚ دا بە مەغرووری. نەکردن بە قسەی خانم و خواردنەوەم و خەنجەر وەشاندنم و دەمانچە بە

---

(1) چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستا (محەممەد باقی سەعید مستەفا) ڕۆژی 2013/4/23. ناوبراو ساڵی 1935 لە سلێمانی لەدایك بووە.

جوولەکـەوە نـانم و سەرخسـتنم و بـەو هۆیـەوە قەدەغـە لێکـردنم بـۆ جوولەکان و مانیعی موسوڵمان بوونی مادام.[1] قادر بەگ و هەردوو مەجید و کاکـە و خـۆم و دوو هـاوڕێی تـر کـە ئەکاتـە حـەوت کـەس، بەحـەزلێکردنی (خـانم) نـاوی جوولەکـە تـووش ببـووین؟ چـونکە هـەر حـەوتمان وەك یـەك لەگـەڵی (خـانم) دووراودووری بـوو، ڕقمـان لەیـەك نەبوو، چوونیشمان هەر بەیەکەوەبوو، بەڵام عەبدولعەزیز و مەحموود و ئەحمەد هەرسێکیان حـەزیان لـە (خـاتوون) نـاو کردبـوو. فایـەق و یـەحیان ئـەم دووانـەش حـەزیان لـە (مەزالـە) نـاو کردبـوو و (عـەلی ئەستێرە) و دووانی تریش حەزیان لە (باشێ) ناو کردبوو.[2]

لـە گـەڕەکی جوولـەکان ژنـە جوولەکەیـەك بـەرەوپیرم دێـت، هـەر کەچاوی بە مـن کـەوت، کتـوپڕ وتـی کاکـە ڕەشـید ئـەوە ڕێگـات هەڵـە کردووە بەم نیوەڕۆیە و بەتەنیاییت، عەجایبە؟ منیش لـە وەڵامـدا وتم: تۆ من لـەکوێ ئەناسیت و ڕێ هەڵـەکردنم ئـەزانیت؟ وتـی: ئـەم کۆڵانـە دەرنەچووە، وەك ڕێگوزاری موسوڵمان و ئێوە نییە. زانیم و هـەمووش ناوی تۆ ئـەزانین، چـونکە ئـەو دەنگـە جوان و چریکەی (شـەماڵ)ـەت هـەموومانی حـەیران کـردووە. ئەمـەی وت و لـە پشـتەوە دەرگایـەك[3] هـەبوو کردییـەوە و وتـی: فـەرموو ئەمـە مـاڵی منـە. نـەختێك ئـاوی ساردی شەوێ بخۆرەوە، با ماندوێتیت بشکێت. منیش زۆر مەمنوون بـووم، چـونکە زۆر تینووبـووم. چـوومە ژوورەوە، لـە هەیوانەکـە

---

(1) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل18

(2) هەمان سەرچاوە، ل141

(3) زۆربەی ماڵە جوولەکەکان لە دیوی ناوەوە دەرگایاەك لەنێوانیاندا هـەبووە بۆ هاتوچۆکردن و پەیوەندی کردن بەیەکترییەوە.

کورسییەکی بۆ دانام، دانیشتم. چوو ئاوی بۆ هێنام. کە خواردمەوە، وتی: عافێتت بێت و ئەنجا خۆی بەرامبەرم دانیشت و لێم پرسی: بزانم لە ماڵەدا هەر خۆیەتی؟ وتی: من کچێکم هەبوو شووی کرد، مێردەکەشم زەڕەنگەرە، چووە بۆ ناو عەشیرەتی جاف زەڕەنگەرییان بۆ ئەکات هەتا ئەچنە کوێستان، ئەنجا دێتەوە لێرە ئیش ئەکات. ویستم هەڵسم بڕۆم، وتی: توخوا مەڕۆ، من شتێکت لێ ئەپرسم، بەڕاستی جوابم بدەرەوە، وتم: بڵێ، چییە؟ وتی: ئێمە هەموو مەکتەبلییەکانی ڕەفیقت دەناسین کە حەزیان لەکێ کردووە و یا چەندیان لەچەند ماڵ ئارەق ئەکرن و ئەخۆنەوە. بەڵام تۆش ئێستا لەگەڵ ئەوان دێیت و دەچی و مەکتەبلییت و جاربەجار لەگەڵ مەکتەبلییەکی لەخۆت باڵابەرزتر (قادر بەگ) ناو ئەتبینیین زۆرتر. جا ئەوە ئەبێ خزمەت بێ. ئەو ئەناسم عاشقی یەکێکە وەك ئەوانی تر، بۆیە دێتە جوولەکان و دەمێکە هاموشۆ ئەکات. خوا حەقە کوڕێکی بەئەدەبە. شووکور هەموو بەئەدەبن، خۆشمان ئەوێن. بەڵام هەر لەتۆ نەگەیشتووین کە حەزت لە کێ کردووە و لەکوێ ئەخۆیتەوە. مەراقم کردووە پێم بڵێ، با لەبەینی خۆمانا بێ. منیش وتم: نە حەزم لەکەس کردووە و نە عارەقخۆریشم. بەڵام بۆ یەك مەرامە هاتنی من کە لێم بووە بە کەڵکەڵە! ئەمەوێ تەحقیقی بکەم و بۆم ڕێ ناکەوێتز وتی: خێر بێ، ئەو کەڵکەڵەیە چی بێت کە بەهۆی ئێرەوە بێ؟! خۆزگە پێت بگوتمایە . منیش وتم: یەکێك هەیە ئەمەوێت بەتەنیا بیبینم. سوئالێکم هەیە لێی پرسم و وەڵامم بداتەوە، ئیتر هیچی تر. وتی: ئەو یەکە، پیاوە یان ژنە؟ وتم: کچێکە. وتی: کێیە و ناوی چییە ئەو کچە؟ وتم: نابێت بیڵێم هەتاکوو بە هیوا نەگەم. پرسیم: تۆ ناوت چییە؟

وتی: ناوم (وەنەوشە)یە، خزمی (فەرحە)ی حەکیم برایمم کە دایکی خانمە و زۆریش لە هاوڕێکانت بۆ ئەو خانمە سووتاو و عاشقن و ئەم خانمەش وەکی خۆم زۆر حەزی لە دەنگی تۆ کردووە. هەتا ڕۆژێك تۆ لەسەر گردەکە لەگەڵ مەکتەبلییەکان بووی، لەوێ (شەماڵ)ێکت تێچریکان، لێرە خانم لەلام بوو، من فێری چنین و نەخشی ئەکەم. کەچی گورج نەخشەکەی دانا و وتی: هەی بەقوربانی دەنگ و دەمت بم و ئاخێکی گەورەی کە هەڵکێشا لێم بوو بە مەراق. وتم: ئەبێ ئەم ئاخەتم پێ بڵێیت، مەراقم کرد. وتی: لە شایی (ڕەحلۆ)ی خزمی (عەلی ئەستێرە)دا هەووەڵ جار بوو ئەم کاکە ڕەشیدە لەگەڵ مەکتەبلییە ڕەفیقەکانی هاتبوو بۆ شاییەکە، جا من لەوێ بەدەست خۆم نەبوو بە قسەیەك دڵم شکاند.(1) وەنەوشە وەك ژنێك کە لە ڕازی دڵی هەردوو لا و هەمووان بە ئاگایە، کار بۆ بەیەکگەیشتنیان دەکات؟!! (وەنەوشە وتی:ئای ماڵم! من ئێستا تێت گەیشتم. کەوابوو ڕزگاربوویت لەم کەڵکەڵە سەختە، چونکە زۆر زەحمەت بوو تۆ و خانم بەتەنیا بگەنە یەك و ئەم قسانە گلەییە لە بەینا بکرێت و دڵنیایی ببێت. بەڵام خوا منی بۆ تۆ و خانم ڕەخساند کە خانمیش زۆر دڵبریندارى تۆیە کە دڵی شکاندووی! کەواتا من ئێستا دەچم (خانم) دێنم، لەبەردەم منا سکاڵا بکەن بەبێ شەرم و ئیتر هیچ لەدڵا نەمێنێت. ئەنجا بە (ئۆف)ێکی ئەو (شەماڵ)ێکی تۆ مژدانەم ئەوێت. ئەمەی وت و هەڵسا، بە منی وت: تۆ بچۆرە ژوورەوە خۆت بشارەوە. کە هاتین من مەرامم هەیە. ئەمەوێت سەیرێك بە خانم بکەم. ئەمەی وت و چوو

(1) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل153-154-155

پەیژەکەی دانا و وتی: بە سەربانا ئەیهێنم سەرکەوت و ڕۆی. جا من کەوتمە وەسواسە، ئەموت: تۆ بڵێیت ئەمە فێڵێك بێ لە من بکرێت بە خراپە و یا ئەمە تۆ بڵێی بیهێنێت، ڕاست بێت؟! لەم خەیاڵانا بووم، سەیرم کرد دەنگی تەپەی سەربان هات. گورج خۆم کوتایە ژوورەوە. دیم ئەوا وەنەوشە لە پێشەوە و خانم لەدوایەوە هاتنە خوارێ. خانم هات بەرەو هەیوان، سەیری کرد کەس نییە. ئەنجا بەزمانی جوولەکانە و بە تووڕەیی یەك دوو قسەی بۆ وەنەوشە هاویشت. وەنەوشە بە کوردی وتی: کچێ ئەوە بە کێ ئەڵێیت؟ وتی و پەلاماری دایە و کوتای بە زەویدا و سواری بوو، وتی: بڵێ تۆبە. ئیتر خۆم پێ ڕانەگیرا، کتوپڕ لە ژوورەکە دەرپەڕیم و باوەشم کرد بە وەنەوشەدا، لەسەرم هەڵگرت، وتم: کچێ تۆ لەچاو خانمدا، دێوێکی! ئەمەم وت و چووم لەسەر کورسییەکە دانیشتم. وەنەوشە خانمی بردە لای خۆیەوە، بەوبەرەوە دانیشتن.(1)

هەردوو خانم و ڕەشید شەوقی لەسەر ئەوە ڕێك دەکەون کە تا ساڵێکی تر عەشقەکەیان نهێنی بێت تا ڕەشید شەوقی دوا قۆناغی مەکتەبەکەی تەواو دەکات و ئەوسا خانمیش بۆ مسوڵمان دەبێت و شووی پێ دەکات و لەسەر ویستی وەنەوشە بە هێواشی سۆزەی (شەماڵ) لەلایەن منەوە و لەسەر ویستنم سۆزەی خانم بە پەردەی (ئەوا تۆ ئەڕۆی کاکە گیان من جێگام کوێ بێت، چیم کرد بە جێت هێشتم.....) دەست پێکرا و وەنەوشە بە سۆزەی من و بە (ئۆف) و

(1) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل156-157

پەردەی سووتێنەری پەردەی دڵ، سۆزەی خانم، من و دار و دیوار مەست کرا.[1]

بەقەراغی شارا، گەڕەکی جوولەکان خۆت بگرە و هاتم. یەکسەر خۆم هاویشتە ماڵی باشێ ناو کچە جوولەکە. ماڵیان لەکەنار بوو. پەیژە دانرابوو و ویستم بەوێدا سەرکەومە سەربان، چونکە سەربانەکان لەتەك ماڵی وەنەوشەدا ڕێك و یەکگیر بوو، سەربان و سەربان ویستم بچم بۆ ماڵی وەنەوشە، چونکە بەدەرگاکەیانا حەڵق ئەهات و ئەچوو. لەبەر ئەوە کە نەوەکو کەس نەمبینێت. بەڵام کە چوومە حەوشێ، سەیرم کرد ئەوا دوو کچە جوولەکە (ڕەحلۆ و سەمحە) ناو کە ئەمانەش لە کچە جوانەکانی جوولەکەن، ئەوەتە لەگەڵ باشێ دانیشتوون لە هەیوان، لەلای باشێ میوانن. باشێش وەك ڕۆژ بەرامبەر بە دوو ئەستێرە دانیشتووە و سەماوەر دەم کراوە. هەر باشێ چاوی پێم کەوت، وتی: ئۆخەی چابوو هاتی، بەخێربێیت، هەڵسایە پێیان، هات بردمی بۆ هەیوان و ئەوانیش هەڵسان تۆقەیان لەگەڵ کردم بە ڕوویەکی گەش و پێکەنینەوە. باشێ گورج گورج کورسیی بۆ هێنام و دانیشام. ئەنجا لێی پرسیم: ئەمە چۆن بوو وا بەتەنیا هاتووم و ڕێم کەوتووەتە ئێرە؟! منیش درۆیەکم ڕێکخست. وتم: قادربەگی ڕەفیقم هاتووە بۆ ئەم ناوە بخواتەوە. منیش هاتووم بەشوێنیا کە بیبەمەوە و بچین بۆ ماڵی خۆیان سەعی بکەین، چونکە ئیمتیحانمان نزیك بۆتەوە. باشێ وتی: کاری قادربەگ ڕاز[2] بێ کە

---

(1) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل160

(2) ڕاز: ڕاست

تۆی گەیاندە ماڵی ئێمە. ڕەحلۆ و سەمحە لێیان پرسیم کە بۆچی تۆ عـــارەق ناخۆیتـــەوە؟ وا ئەیبەیتـــەوە؟ وتم: قـــوت نـــەمخواردووە و نایخۆمەوە. وتیان: باشیٚ خۆ ئەڵێ عارەق ناخۆمەوە! باشیٚ وتی: نەخێر کەس لێی نەدیوە بخواتەوە. بەڵام خۆی بە دەنگە خۆشەکەی، هەروەك سەرخۆشە، زۆریشی سەرخۆش کردووە. بە پێکەونینێکی نازەوە وتیان: دیارە وایە، باشیٚ تۆ ڕاست ئەکەیت. ئەنجا لێیان پرسیم: کە تۆ لەمەوپێش لەتەك ئەم مەکتەبلییە ڕەفیقانەت نەبووی بێیت بۆ جوولەکان. ئێستا بەزۆری دێیت و ئەچیت و ناشخۆیتەوە و حەزیشت لە کەس نەکردووە، هەروەك ئەوانی ترنییت، ئەی چی بێت؟! منیش لە وەڵامدا وتم: ئێوە وەك حەزلێکراوەکانن و هی کەش هەیە کە حەزلێکراو بیٚ. بەڵام من وەك ناخۆمەوە، حەزیشم لە کەس نەکردووە. هەر حەزم لە گۆرانیی کچان و ڕۆینەی هەڵپەڕکێی کچ و ژن کردووە لە شاییدا. بۆیە دێم و ئەگەر خۆشم نەیەم، هاوڕێکانم ئەمهێنن، لەبەر ئەوەی کە دەنگم لەوان خۆشترە و لێم ئەپاڕێنەوە کە بێم لەگەڵیان و چریکەیەك بکەم. هەتا بەوهۆیەوە ئێوە کۆببنەوە و بتانبینین لە دوورەوە، (حەڵوا حەڵوا، دەم شیرین) وتم. هەرسێکیان بە زەردەخەنەیەکەوە وتیان: تەواوە. ئیتر هەڵسام کە بچم بۆ تەعقیبی هیوای خۆم، باشیٚ زۆری کرد نەڕۆم، ڕۆیشتم و بە پەیژەکەدا سەرکەوتم بەرەو ماڵی وەنەوشە. کەچووم، وەنەوشە لە هەیوانەکەیان دانیشتبوو، خەریکی دروومان بوو. هەر کە منی دی، وتی: ئۆخەی کە هاتی! فەرموو فەرموو. هەڵسا و کورسییەکەی هێناو دانام و لەپاش بەخێرهاتن، وتی: من و خانم دڵمان لێت عاجزە. وتم: بۆ؟ وتی: ئەی پێمان نەگوتی ئیتر واز لە ڕەفاقەتی هاوڕێکانت بێنە و بە

تـەنیا وەرە بـۆ مـاڵی خۆمـان کـە کـەس پێـی نـەزانیٚ، کەچـی تـۆ بـە قسەمان ناکەیت بۆ چ؟ منیش وتم: بە قسـەتانم کردووە و چۆنێتیم بـۆ گێڕایەوە، ئەنجا وتی: کەواتا بۆ سۆزەیەك ئاشتم بکـەرەوە. منـیش بـە هێواشی و بە مەقامی (گیان گیـان)ـەوە (ئەگـەر نەبوایـە بەبۆنـەی تـۆوە ئەمن چیم ئەکرد بەم کەژ و کۆوە) کـە وتم، ئافرەتی بـەجۆش هەڵسـا و باوەشی پیا کردم و گوشیمی بە خۆیەوە. پێی وتم: دەی تـۆش بمگـرە بـاوەش و ئیشـارەتی ژوورەوەی کـردم. منـیش چـونکە لـە خـانم زیـاتر هـەروەك هـەموو ژنـە جوولەکەیـەکم بـە پـیس ئـەزانی، وتم: هـەتا حـانم نەگرمـە بـاوەش، سـوێندمە کـەس نەگرمـە بـاوەش. جـا کـە زانیـی مـن لەوانـە نـیمن کەوتـە مـەکر و فێڵـی ژنانـەوە و پێـی وتم: ئەگـەر ڕاسـت ئەکەیت من شتێکی وا ئەکەم کە تۆ خـانم بگریتـە بـاوەش، بەمـەرجێك کە خۆم ئەیزانم. منیش وتم: ئەگەر وابوو مـەرج بـیٚ لەگـەڵ تـۆش (...) پرسـیم کـە خـانم هـەموو ڕۆژ دێتـە لات؟ وتـی: جـاران هـەر بـەیانیان ئەهات بۆ لام کە فێـری نـەقش و دروونـی بکـەم، لەبەر خـاتری دایکـی. ئێستا ڕۆژی دە جار دێت و من ئەزانم کە لەبەر تۆیە. هـەر ئەوەنـدەمان زانی خانم لەدەرگاوە پەیدابوو. هەر کە چاوی بەمن کەوت، گورج چـەە دەرگـای حەوشـەکەی داخسـت و هاتـەوە، بـە ڕوویـەکی خۆشـەوە لای وەنەوشە دانیشت و پێی وتم: ئەم هاتنـەت بـە دڵ بـوو، جا نازانم هـەر وا ئەکەی و یا بـە قسـەمان ناکـەیت؟! لـەو ئـانی ڕاز و گلەییـەدا، باشـیٚ لەسەربانەوە هات بۆ ماڵی وەنەوشـە و هاتـە خـوارەوە، بـە جوولەکانـە قسـەی لەگـەڵ وەنەوشـە و بـە چـاوە شەهلاکانیشـی هەڕەشـەی لـەمن ئـەکرد هەسـتم کـرد و هـیچ دانەنیشـت و ڕۆی. وتم: وەنەوشـە ئـەوە باشیٚ چی پیٚ وتـی، تـوو موسـا؟ وتـی: هـیچ شتێکی وای نـەوت. هـەر

ئەوەندە وتی سەرم ژان ئەکات، ئەچم بۆ لای فەرحەی دایکی خانم دەرمانم بداتیٚ، خانم وتی: ئەم باشێیە ڕەقیبی منە. زۆر ئەترسم بۆ دایکم بگێڕێتەوە کە من لێرە لەگەڵ تۆ دانیشتووم و شك بباتە سەرم. لەبەر ئەوە ئەڕۆمەوە. هەڵسا و ڕۆی بەجێی هێشتین، کە ڕۆی منیش لەداخانا ئەم شیعرەم خوێندەوە (دانیشە برازینەوە بەهەشتی بە دانیشتن هەڵمەسە، با هەڵنەسیٚ قیامەت بە هەڵسانت) ئیتر وەنەوشە وتی: خانم حەقیەتی بترسێت و منیش ئەزانم کە بەم هۆیە زۆر قسەم یٚتە سەر، بەڵام چی ئەبیٚ بابیێتن بەقوربانی خۆت و سۆزەیەکتز کەواتا تکایە سۆزەیەکم بۆ هەڵسە با مەست بم. منیش سۆزەیەکی گۆرانیی (ڕۆیی و بەجێی هێشتم)م بۆ وت و بە قوربانی دەمم بوو. لە پاشی وەنەوشە ڕووی تێکردم و وتی: ئەم کارەی بەینی تۆ و خانمە زۆر مەترسی تێدا ئەبینم لەبەر ئەمە شتێکت پیٚ دەڵێم وابکە، ئەگەرچی بۆ دینشم زەرەرە، بەڵام بەزەیم پیاتانا دیٚت، بۆیە دەڵێم کە پێویستە تۆ ئەم خانمە بەدەست بگری، هەتا هیچی تێدا بەستە نەمێنیٚت و هەر هی خۆت بیٚت. وتم: چۆن مومکین ئەبیٚ ئەمە؟ وتی: بۆ ئەمە، خۆم ڕیٚکی ئەخەم، ئەنجا لەمن بازبیٚ و لەتۆ گاز بیٚ. زۆر ئەم وەنەوشەیەم لا سەیر ئەهاتە پیٚش چاو کە لەبەر هەراشی خۆی مەزهەب و هەموو شتێکی واز لیٚهێنابوو و بڕیاری گەوادی دابوو. منیش لەبەر حەیا و حەزی دڵی هیچ بەلای کاری شەهوەتاوییەوە خەیاڵم نەبوو. پیٚی وتم: نەختێکی تر بچۆرە لای دایکی خانم، لەلای دانیشە و قسەی خۆشی بۆ بکە. ئەو تۆی خۆش ئەویٚ، با ئاشنایەتی بکەویٚتە بەینتان. من بە پێویستی ئەزانم و بەین بەین هەر بچۆ پێویستە. لەسەر ئەم وتەیەی وەنەوشە لە پاش سەعاتێك چاوەڕوانیی

خانم، هەڵسان چووم بۆ لای (فەرحە) دایکی خانم و کورسییان بۆ هێنام دانیشتم و هێشتا بە تەواوی قسەمان نەکرد (عەبدوڵلا لەیلی) ناو هاوڕێی مەکتەبم لەتەك خۆی و خوشکیا هاتن بۆ لای فەرحە بەناوی نەخۆشیی خوشکییەوە. کە چاوی بە من کەوت، عەبە کەوتە حەیرەتەوە! چونکە ئەویش یەکێ لە جەزلێکەرەکان بوو. ئەوجا وتی: کاکە ڕشید ئەوە لێرەیت؟! وتم: بەڵێ، وتی: ئەوە منیش خوشکم هێناوە بۆ لای فەرحە بە نەخۆشی. بەلاّم لە ئاخدا زانیم کە درۆی کردو خوشکی هێنابوو بەڵکو خانم هەڵفڕیوێنێ و شتێك جێبەجێ بکا و خانم بۆ وەنەوشەی گێڕابووەوە. ئیتر لە پاش نەختێك من هەڵسام ڕۆیشتمەوە بۆ لای وەنەوشە. وتی: باشی لەوێ بوو. وتم: نا ڕۆیشتبوو، بەلاّم هاتنی عەبە و خوشکیم بۆ گێڕایەوە. وەنەوشە وتی: وای وای نۆرەی ژنمانە! پێی وتم کە دوو سبەی جومعە بەیانی زوو، هەتاوبکەوێت و نەکەوێ، زوو وەرە بۆ ئێرە ئیشم پێتە. وتم: باشە و ئیتر چونکە خانم نەهاتەوە، هەڵسا هاتمەوە ماڵێ، خۆم گۆڕی لە ژوورەکەمدا دانیشتم، دەستم کرد بە سەعی کردن... بەیانی جومعە مەلابانگدان لە مزگەوتی شێخ عەبدوڵلای باپیرم بانگێکی جوانم دا و نوێژم کرد و چای بەیانیم خواردەوە. بەپەلە خۆم ئامادەی جوولەکان کرد و چوومە ماڵی وەنەوشە. هەووەڵ جاری بۆی گێڕامەوە کە عەبدوڵلای هاوڕێت و خوشکیی ڕاسپاردووە و بە دایکی خانمی وتووە: ئەم کاکە ڕشیدە حەزی لە کچەکەت خانم کردووە. دەنگی وایە، بیستراوە. جارێ ئەمە هەووەڵ ڕەقیبی هاوڕێی ناپاك. ئەنجا

پێی وتم: ژوورێکمان سەرشۆکی[1] هەیە و بە خانم وتووە جومعە ئاو گەرم ئەکەم، تۆش خۆت بشۆ و منیش. وتی: باشە، خەبەرم بدەرێ. جا ئێستا ئاوم گەرم کردووە، چاوەڕوانی تۆم کرد کە بچم بانگی بکەم بۆ خۆشتن. جا کە چووم، تۆ بچۆرە ژوورەکەی تر، شاراوە بە و بێدەنگ، هەتا خۆم بانگت ئەکەم و بچۆرە سەری. ڕووت و قووت حازر و دەرگاکەتان لەسەر دائەخەم، هەتا بە دەستی خۆت ئەیگری. ئەنجا وەرە دەرەوە، لە هەیوان دانیشە، وا ئەڕۆم بەشوێنیا. هە کە دەنگی دەرگای حەوشەت گوێ لێ بوو، زوو بچۆ ئەو ژوورەوە هەتا خۆم خەبەرت ئەدەمێ و هەڵسا و ڕۆی. هێشتا هیچ نەبووبوو، عارەقم ئەکردەوە لەبەر شەرم موچورك بە لەشما ئەهات کە دەنگی دەرگام بیست، ناچار چوومە ژوورەکە. سەیرم کرد خانمی هێنا و بردیە ژووری سەرشۆرکەکە و لەپاش نەختێك هات بۆ لام. وتی: ئەوا خۆی ڕووت ئەکاتەوە. بەڕەم ڕاخستووە. بچۆ باوەشی پیا بکە و لەسەر بەڕەکە پاڵی خە و ببە بە زاوا. بە هێواشی کە چوومە ژووری، سەیرم کرد پشتی لەمنە، وا خەریکە کراسەکەی دائەکەنێ بەسەرا. چاوی لەمن نەبوو. ڕاوەستام هەتا کراسەکەی داکەن و ڕووت و قووت بوو. ئەنجا چوومە پێشەوە، وتم: سەلاموعەلەیکوم. هەر کە دیمی حەپەسا و وتی: ئەی بەقوربانی دینەکەت بم، دەخیل. لەسەر بەڕەکە دانیشت و دەستی گرت بە دووردوانەکەوە و دەستی کرد بە لەرزین. ئەگەرچی زۆر بەزەییم پیا هات، بەڵام وتم با پاڵی خەم و بزانم ئەڵێ چی. کە پاڵم خست، وتی: من دەخیلتم مەکە با حەیام نەچێ، تووخوا

---

(1) سەرشۆکی: حەمام

تۆ هەر لەسەر ئەو مەرجە بە کە بەستوومانە گیانەکەم. هە کە ئەمەی وت، گورج هەڵسام و هەڵمساندە سەر قنگ و دەستم کردە ملیی و ماچم کرد. کە وتم: ببوورە چاوەکەم، فرمێسکی مرواری بەچاویا هاتە خوارەوە. وتی: ئەمە هەموو مەکری وەنەوشەیە پێمان ئەکا و ئەیەوێت بمانکات بە یەخسیر بۆ کەیفی خۆی. ئەنجام لێم پاڕایەوە کە بچمە دەرەوە و جلەکانی بکاتە بەر. منیش وتم: ئەبێ خۆت بشۆی و هیچ عاجز نەبی لە وەنەوشە مەرجم پێکرد و هاتمە دەرەوە. وەنەوشە وتی، چیت کرد؟ بۆم گێڕایەوە کە هیچم نەکرد، چونکە سوێندی دام و پاڕایەوە. وەنەوشە وتی: دەرکەوت کە تۆ لەکیس خۆتت دا و بێخێری. هەر بۆمن خەجاڵەتی مایەوە و کەیفیشم نەما. ئیتر لەبەر عاجزبوونی وەنەوشە و ئەوچۆنیەتیەی خۆم وخانم، هۆشم تێکچوو. هەر وەنەوشە چووە ژوورەوە بۆلای خانم، گورج هەڵسام و بەسەربانا بۆی دەرچووم و بە پەیژەکەدا چوومە خوارەوە. لێم تێکچوو، نەمئەزانی کە ئەم ماڵە ماڵی باشییە! هەر چوومە خوارێ، سەیرم کرد ئەوا باشی لە هەیوان ڕاوەستاوە. پێی وتم: ئەزانم لە کوێوە دێیت (دەستی خستووەتە کەمەری بە تەوریکی[1] ڕقاویەوە) ئەچیتە ماڵی وەنەوشە و خانم و دائەنیشیت و بە پەیژەی ئێمەدا دێیتە خوارەوە ئەڕۆیت! هەر ئەمەی وت، دایکی لە ژوورەوە هاتە دەرەوە و پێی وتم: فەرەموو کاکە ڕەشید وەرە نەختێکیش لای ئێمە دانیشە. منیش وتم: ناتوانم دانیشم ئیشم زۆرە. ئەنجا باشێش وتی: لێی گەڕێ ئیشی زۆرەبابڕوا و ڕۆیشتم. جا ئەوڕۆژە باشی خان ئەچێت بۆلای فەرحەی

---

(1) تەوریکی: شێوە

دایکی خانم و بەدزییەوە پێ ئەڵێ: ئاگات لەکچەکەت بێ، کاکە ڕەشید موسوڵمانی ئەکات. ئەمەش دووەم ڕەقیبە کە فەرحەی خستووەتە ترسێکی زۆرەوە، بەڵام چونکە لەمن هیچی هەست نەکردبوو، لە دڵی خۆیدا بڕیار ئەدا کە بەفیل منیش تاقی بکاتەوە و بە بۆنەیەکەوە خانم بنێرێتە ماڵی برای چەند وەختێك بیشارێتەوە.(1) ئیتر پاش چەند ڕۆژێك و بۆ دواجار سەر لە جوولەکان دەداتەوە و وەنەوشە ئەوەی بۆ دەگێرێتەوە کە ڕێگەی ماڵی وەنەوشە لە خانم گیراوە و ناحەزان هەموو شتێکیان بۆ دایکی خانم گێڕاوەتەوە، ڕەشید شەوقی ماڵئاوایی دەکات و دەنووسێت: هەڵسام و دوعا خوازیم لە وەنەوشە کرد. هەرچەند وتی: مەڕۆ. فائیدەی نەبوو، ڕۆیشتم. ئیتر بەداخەوە بەرەو ماڵ هاتمەوە و چووم بۆ ماڵی قادربەگ. کە باسەکەم تێگەیاند، هەروەك زۆری لا ناخۆش و ستەم بوو، پێشی وتم: غەم مەخۆ و ئیتر مەچۆ بۆ جوولەکان. ئەبێ خۆت بگریت و دەست بکە بەسەعی کردن لەدەرسەکانت. دوا مەکەوە هەتا بەجوانی ئیمتیحان بدەیت و شەهادە وەربگریت و تۆڵە بسێنیت و خۆشم بەسەر و ماڵ لەگەڵتم. لەسەر ئەوە بڕیاردرا، بەڵام هەتا هەفتەیەك زۆر ناڕەحەت و پەشێو و گێژ بووم...(2) سەرەنجام ڕەشید شەوقی بۆ خوێندن دەچێتە بەغدا و خانمیش بە قسەی ڕەشید شەوقی، دەدرێت بە جوویەکی ئێسك قوورس، بەڵام پارەداری ئێسك سووك.

---

(1) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل166-172

(2) هەمان سەرچاوە، ل175

خۆ ئەگەر پەیوەندی کچە جوولەکەیەك لەگەڵ کوڕە موسوڵمانێکدا لە ناو جوولەکەکاندا ئاشکرابوایە، بەکارێکی خراپ و عەیبە دانراوە و ئـەم کارەیـان بـە (گەنـەو پڕتـرس) نـاوبردووە. لـەم بارەیـەوە (ڕەشـید شەوقی) لـە یادداشـتەکانییدا ئـەوەمان بـۆ دەگێڕێتـەوە کـە وەنەوشـەی ژنـە جوولەکـە پێـی وتـووە: هـای هـای عاشـق و مەعشـوقەمان دەسـت پێکرد، بە حەزرەتی مووسا ئیش گەنەو پڕترس! منیش (واتـە ڕەشـید شەوقی) وتم : مانای چی (گەنـەو پڕتـرس)؟ وەنەوشـەش وتـی: ترسـم پـەیا کـرد کـە خـانم بـۆت موسـوڵمان بـبێ.[1] هـەروەك چـۆن لـەو شکاتەشـدا دەردەکـەوێت کـە (باشـێ) دەچێت بـە دایکـی خـانم دەڵێـت (ئاگات لەکچەکەت بێ، کاکە ڕەشید موسوڵمانی دەکات.[2]

ئەگەرچـی بـەزۆری لەناوخۆیانـدا ژن و ژنخوازییـان کـردووە، بـەڵام ژمارەیەك لە کچە جوولەکەی شارەکە بوونەتـە موسوڵمان و لەگەڵ کوردە موسوڵمانەکانی شاردا هاوسەرگیرییان کردووە. کە کچیان بەشوو داوە، شتیان بۆ ئامادەکردووە و لەگەڵیدا بردویانەتەماڵی نوێیەوە.

سـەبارەت بـە فـرەژنیش لـە ناویانـدا، ڕێگـەی پێـدراوە، بـەڵام زۆر بەکەمی پێڕەوییان لێ کردووە و لـە شـارێکی وەك (عـەمادی) لەسـاڵی 1930دا تـەنها دە پیـاو دووژنیـان لەیـەك کاتـدا هـەبووە و لـە شـارێکی وەك سنەشدا تەنها 01٪ی پیاوانیان دوو ژنی هەبووە.[3]

---

(1) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل158

(2) هەمان سەرچاوە، ل172

(3) یهود کردسـتان، اریـك بـراور و رافائیـل پاتـای، ترجمـة: شـاخوان کرکـوکي و عبدالرزاق بوتاني، دار ئاراس للطباعة و النشر، اربیل، 2002، ص210

6-ناولێنان:

ژمارەیەکی لەبەرچاو لە ژنە جوولەکەکان ناوی کوردییان لەخۆیان ناوە، وەك: ئافرەتانی جوولەکە ناوی کوردیی ڕەسەنیان تێدابووە، وەك: تانە، خانم، خاتوون، زارا، غونچە، ئاسکۆڵ، گوڵە، پەریزاد، نێرگز، نازدار، وەنەوش، مرواری، سارا... ناوە ڕەسەنەکانی جوولەکە خۆیشیان وەك: ئەلیاهوو، دانیال، حسقێل، یوسف، ئەورام، گوریل ... بەپێی وتنەوەی خەڵکی کوردەواری گۆڕدراون و کراونەتە: ئەولیا، ئسقێل، دانیار، وسوو، ئەورام، گەورێل.(1)

7- خەتەنە کردن:

(د. بێستون) دەگێڕێتەوە کە: جوولەکەکان هەروەکو مەسیحییەکان نەبوون کە کوڕەکانیان خەتەنە نەدەکرد، بەڵکو هەروەك موسوڵمانەکان کوڕەکانیان خەتەنە دەکرد.(2)

8- شێوە و جلوبەرگ:

شێوە و ڕەنگی جوولەکەکان تاڕادەیەك ناسراوەتەوە و جوولەکەکان زۆریان ڕیشیان درێژ دەکرد ودەیانهێشتەوە، بەڵام گەنجەکانیان ئەوەی ڕیشی نەتاشیایە، دەبوو زوڵفی بهێشتایەتەوە بۆ ئەوەی بزانرایە کە ئەوە جوولەکەیە و موسوڵمان نییە. واتە هەردوو لاجانی 2-3 سم وە بە پانی زوڵفی دەبوو بە درێژی بمێنێتەوە و سەر

(1) تۆمارێکی شارەوانی ی سلێمانی 1919-1922، ل19

(2) بەرنامەی دیرۆکی کەناڵی ئاسمانی گەلی کوردستان، (د.بێستون)

و خواری تاشراوبێت.[1] بەڵام بەشێوەیەکی گشتی لە جلوبەرگدا وەك هەموو خەڵکی شار وابوون و جوولەکەکانی سلێمانی جیاوازییەکی ئەوتۆیان لەگەڵ تێکڕای خەڵکی شارەکەدا نەبوو، پیاوانیان هەروەکو پیاوانی تری شار، کەواو سەڵتە و شەرواڵ و پانتۆڵیان لەبەر دەکرد، بەڵام ئافرەتیان لەچك و عابایان دەپۆشیی و کەمتر پەچەیان بەکاردەهێنا. ئەگەر کەسێك لەدەرەوە بهاتایەی جیای نەدەکردنەوە، مەگەر هەندێ لە پیاوانی بەتەمەنیان نەبێت کە بە ڕیشە درێژەکەیاندا دەناسرانەوە.[2]

تەنانەت دوای ڕۆشتنەوەشیان بۆ ئیسرائیل و تا ئێستاش ژن و پیاویان لەبەرکردنی جلی کوردییان فەرامۆش نەکردووە و لایەنی کەم لە بۆنەکاندا لەبیریان دەیپۆشن.

ئاشکرایە کە جلوبەرگی تێکڕای جوولەکەکان هەروەکو جلوبەرگی خەڵکی شارەکە وابووە بە هەردوو ڕەگەزەکەیەوە، بەڵام ژنانی جوولەکە پەچەیان نەکردووە و ڕووی خۆیان نەشاردووەتەوە، جۆرێك لە ئازادیشیان هەبووە لە چوونە دەرەوە لە ماڵەوە، بەتایبەت لە سنووری گەڕەکەکەی خۆیاندا، ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی کە سەرنج ڕابکێشن و کوڕانی هەموو شار ڕوو لە گەڕەکی جوولەکان بکەن...

---

(1) ڕاو و شکار، عەبدولغەفوور مەلا عەلی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیریی، هەولێر، 2008، ل64

(2) ئەم بیروبۆچوونانە، لە وەڵامی چەندپرسیارێکدا هاتووە کە بەشێوەی نووسراو لەلایەن لێکۆڵەرەوە ئاراستەی (جەمال بابان) کراوە و ناوبراویش لە ڕۆژی 2013/3/10 بە نووسین وەڵامی داوەتەوە.

بۆ کچە جوولەکەیەك[1]

کە من تەوراتی ڕووی تۆم دی نیگاری پەلکە خوورمایی
بە کۆڵێ عیلمەوە چارم نییە وا ئەبمە مووسایی
موحەقەقمە لە باخا سەروو عەرعەر گیانی شیرینم
لەبالاّی تۆ ئەکەن تەعلیمی ئازادی دلاّرایی
ئەگەر شەککەر دەمێکی چەشنی تۆی ببوایە ئەو عەسرە
چلۆن فەرهاد ئەبوو عاشق بە شیرین شۆخی بەغدایی
وتم ماچێك کەرەم کەی ئەتدەمێ گیانم وتی شێتیت
چلۆن ئاوی حەیاتی خۆم ئەدەم من پێت بە خۆڕایی
دوو چاوم بۆیە قوربان خۆش ئەوێ تا من ببینم ڕووت
کە ڕووی تۆی پێ نەبینم ئیکە من بۆچیمە بینایی

(1) دیوانی عەلی باپیر ئاغا (کەمالی)، ئامادەکردن و ساغکردنەوەو پێشەکی بۆنووسینی: کەمال عەلی باپیر، پێداچوونەوەی مامۆستا شوکور مستەفا، دار الشؤون الثقافة العامة

ڕیزی پێشەوە لە دەستە ڕاستەوە، سێیەم کەس (عوزێر ئەفەندی)یە
کەیەکێك بووە لە جوولەکەکانی شاری سلێمانیی و ساڵی 1925 لە خەزێنەی سلێمانی
فەرمانبەر بووە (1)

(1) لە کتێبی (شەجەرەی بنەماڵە دێرینەکانی سلێمانی "بنەماڵە دێرینەکانی سلێمانی لە نێوان ساڵانی 1784-1914") وەرگیراوە.

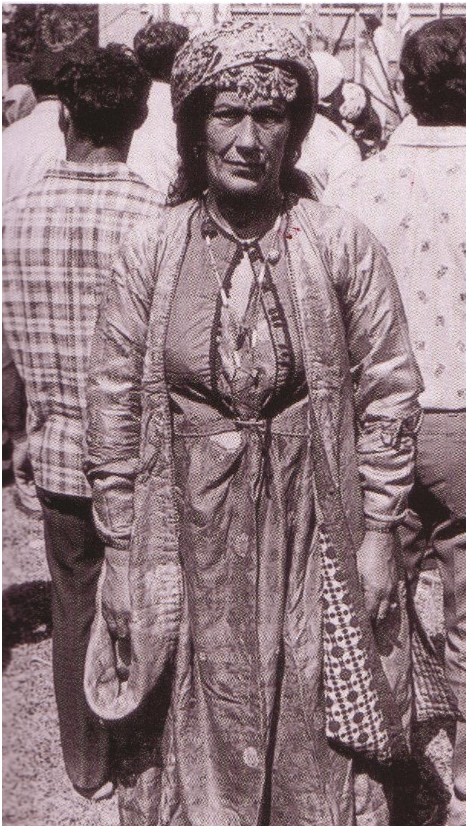

جلی کوردی ئافرەتانەی ناوچەی سلێمانی کە لە ئیسرائیل وێنەی گیراوە (1)

---

(1) جووەکانی کوردستان، ئۆراشۆرتس بێیری، و: گۆران سەباح، دەزگای ئاراس، هەولێر، 2013، ل88

جلی کوردی پیاوانەی ناوچەی سلێمانی کە لە ئیسرائیل وێنەی گیراوە [1]

(1) جووەکانی کوردستان، ئۆراشۆرتس بێری، ل88

بەشی چوارەم

کارەکتەری جوولەکە لە بابەتەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییدا

کارەکتەری جوولەکە لە بابەتەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییدا

سەبارەت بە پەیوەندی نێوان ژیانی جوولەکەکان لەگەڵ تێکڕای دانیشتوانی شاری سلێمانیی و ڕەنگدانەوەی ئەم ژیانە لە ژیانی ڕۆژانە و ڕوداوەکاندا، لەبەر نەبوونی سەرچاوەی پێویست و زانیاری تایبەت بەم بابەتەوە، ئەوا ئەدەبی فۆلکلۆر باشترین ڕێنمایکەر و ئاوێنەی ئەم مێژووی ئەم لایەنەبێت؟ چونکە ئەم ئەدەبە ڕەنگدانەوەی بارودۆخی ژیانی کۆمەڵە و شتێکی ئاساییە کە لە پشت هەر بەرهەمێکی ئەدەبی فۆلکلۆرییەوە، مێژووی ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی ببینینەوە. ئەدەبی هەر قۆناغێکی ژیانی ئادەمیزادیش، سیما گشتییەکانی ئەو قۆناغە دەنوێنێت و ئەو بارە گشتیی و تێکڕاییەی ژیانی تێدا ڕەنگ دەداتەوە کە لە هەر چەرخێکی کۆمەڵایەتیی مێژوودا بووە و تێکڕا لە چوارچێوەی دابونەریت و بیروبۆچوونی ئەو چەرخەدا دەخولێتەوە.[1]

بەمانایەکی تر، لە پشت دەقە فۆلکلۆرییەکانەوە، ئەو مێژوو و ڕووداوە ڕاستەقینانە هەن کە گوزارشت لە دەرئەنجامی کارلێکردنی ئەو ئاڵوگۆڕانە دەکەن کە لە شوێن و کاتێکی دیاریکراودا و لەناو کۆمەڵگەیەکی دیاریکراودا، ڕوویان داوە. ئەم لێکدانەوەیەش لە بابەتی وەك: داستان و بەیت و هەقایەت و گۆرانی و پەندی پێشیناندا... بە

(1) دوو بابەت لەبارەی بیر و شیعری حاجی قادری کۆییەوە، محەمەدی مەلاکەریم، بلاوکراوەی ئاراس، هەولێر، 2008، ل14

ئاشکرا ڕەنگی داوەتەوە. هەرلەم گۆشەنیگایەوەیە کە دەوترێت بەرهەمی ئەدەبی فۆلکلۆر و مێژوو، تەواوکەری یەکترین و پەیوەندییەکی باش لەنێوانیاندا هەیە. دەتوانرێت وەك ڕێبازێك و لە بەرهەمی ئەدەبی فۆلکلۆرەوە، ئاوڕ لە مێژوو بدرێتەوە و پەی بەو ڕووداو و کارەساتانە ببرێت کە لە ڕابردوودا و لەژیانی هەمەلایەنەی کۆمەڵگەیەکدا ڕوویان داوە، بەتایبەت لەو کاتانەدا کە سەرچاوەی مێژوویی و نووسراو و شایەتحاڵی زیندووی ئەو سەردەمانە لەبەردەستدا نەبێت. بۆیە کاتێك کە مێژوو بەباشی باسی سەردەمێکی ژیانی نەتەوەیەك ناکات، پیاوی ورد و تێگەیشتوو، دەتوانێت لە ڕێگای لێکۆڵینەوە لە گۆرانی، چیرۆك و هەڵبەستی ئەو سەردەمەوە، تا ڕادەیەکی باش باری ژیانی ئەو سەردەمەی ئەو نەتەوەیە شارەزا ببێت.(1)

یەکەم: پەندی پێشینان و ئیدیۆم:

پەندی پێشینان وەك بەشێك لە ئەدەبی فۆلکلۆر (تاقیکردنەوەی مێژووی گەلی کوردی و بیروباوەڕیان لە ڕووخسارێکی کورت و ناوەرۆکێکی قووڵدا دەخاتە ڕوو. ئەم ژانرە فۆلکلۆرییە، ئەنجامی ئەو تاقیکردنەوانەیە کە پشتاوپشت لە پرۆسیسی مێژوودا بە ئێمە گەیشتووە.(2)

(1) دوو بابەت لەبارەی بیر و شیعری حاجی قادری کۆییەوە، ل14

(2) پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی، د. شوکریە ڕەسووڵ، و: دکتۆر شوکریە ڕەسووڵ و جلال تەقی، چاپخانەی الادیب، بەغدا، 1984، ل9

مامۆستا (عەلائەدین سەجادی) جوانتر ڕۆچووەتە ناساندنەوەوە و سەبارەت بە چییەتی پەندی پێشینان و پەیوەندی بە خەڵکەوە دەنووسێت: چۆنێتی ژیان و ڕەوشت و بیروباوەڕیان، چ لەبارەی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و چ لەبارەی ڕەوشتی خێزانیی و کەین وبەینی ژیانی تێکڕایی، چ لەباری دەوڵەمەندیی و هەژاریی و پایەی دنیادا، پیشان دەدەن.[1] لەبەرئەمە، دەکرێت پەندی پێشینان بکرێتە ئاوێنەنمای مێژوو و تێیدا سەرنج لە بیر و ڕەفتاری خەڵك و پەیوەندییە هەمەلایەنەکانیان بدرێت و وەك بابەتێك بۆ ناساندنی ئەم پەیوەندییانە لێکدانەوەیان بۆ بکرێت. تا زۆرتریش لە چوارچێوەی بابەتەکەدا بمێنینەوە.

ئەم پەندانە بە هەموو شێوەزارەکانی زمانی کوردی وتراون، بۆ نموونە: لە شێوەی گۆران (هەورامیدا) وتراوە: نەجوو بەچە جوولەکەن.[2] واتە: ئەوەندە ترسنۆکە ئەڵێی جوولەکەیە. بەڵام لەم لێکۆڵینەوەیەدا تەنها ئاماژە بۆ ئەو پەندانە دەکەین کە تایبەتن بە شێوەی قسەپێکەرانی خەڵکی شاری سلێمانییەوە. تەنانەت خۆ لەو پەندانەش نەدراوە کە بەشێوەیەکی تری کرمانجی ناوەڕاست هاتوون، بۆ نموونە لە شێوەی (هەولێر)دا وتراوە: (جوو هەزار لیرەی دا، شەوێك منداری لە جێیان نەنوێ) چونکە تایبەتمەندی ناوچەیی خۆیی هەیە کە پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە جوولەکەی شاری

---

(1) مێژووی ئەدەبی کوردی، عەلادین سەجادی، چاپخانەی مەعاریف، چ2، بەغدا، 1971، ل126

(2) واتەو و وەڵینا، جەمال بێدار، بەرگی1، چاپخانەی ئنستیتیوتی کەلەپووری کورد، سلێمانی، 2014، ل140)

سلێمانییەوە نییە. چونکە ئەو چیرۆکەی کە لەپشت پەندەکانەوەن ڕەنگدانەوەی هەست و نەست و تێکەڵیی خەڵکەکەیە، بۆ نموونە: ئەوەی لەسەر ئەم چیرۆکە دەگێڕنەوە ئەوەیە کە:

جوولەکە ئەوەی پێ ناخۆشە کە منداڵی ئەگەر بۆ شەوێکیش بێت لێی دوورکەوێتەوە، ئەم بۆ چوونەش بووە بە ئامۆژگارییەك بۆ موسوڵمانە کوردەکانیش. چیرۆکی پەندەکەش وەها هاتووە: سەردەمانێکی زوو، پێش ئەوەی کە جوو لە کوردستان کۆچ بکەن بۆ فەلەستین، مێردمنداڵێکی جووەکی دوکانداری ئەم شاری هەولێرە، لەباوکی زویر دەبێت و دەچێتە ماڵی دۆستێکی موسوڵمانی باوکی. باوکی زۆر هەراسان دەبێت... لەناوی دوکاندارەکانی دەوروبەری خۆی ئەوە بلاودەکاتەوە کە: هەر کەس ئەمشەو کوڕەکەی بۆ بهێنێتەوە و لەجێی خۆی بێت، لەجێیان لیرەیەکی تەواوی دەداتێ. یەکێك لە دوکاندارەکانی نزیکی دەیزانی کە کوڕەکەی لەماڵی کێیە، لە دڵی خۆیدا گوتی: ئەمشەو بۆی نابەمەوە، بەڵکو بەیانی دوو لیرەم بداتێ. ڕۆژی دووەمی زویربوونەکە، کاتی چێشتەنگاو چووە لای باوکی کوڕە زیزبووەکە و گوتی: فلانی ئەرێ من ئەگەر کوڕەکەمت بۆ بهێنمەوە، چەند پارەم دەدەیتێ؟ جووەکەش گوتی: هیچ!

دووکاندارەکە گوتی: تۆ دوێنێ لیرەیەکت دەدا، ئەمڕۆ هیچ؟! ئەمە لەبەر چی؟!

جووەکە گوتی: کەمن دوێنێ لیرەیەکم دەدا بۆ ئەوەبوو کە کوڕەکەم شەو لە جێیان بێ، ئەگەر شەوێك لەجێی خۆی نەبێت، تازە هیچی تێدا نەماوە.[1]

بۆیە لێرەدا تەنها ئاماژە بە چەند پەندێك دەکەین کە لەسنووری مەڵبەندی شاری سلێمانیی و شێوەزاراوەکەیدا وتراون:

(بە جوو سەرت بخوسێنە، بە گاور بیتاشە)[2]

(جوو، لە دین ئەبێ، لە خوێن نابێ)[3]

(جوو، لە ترسا، فەقێ لە برسا، دۆم بۆ پەڕۆ خۆش خۆش ئەڕوا)[4]

---

(1) پەندی کوردی: چیرۆکەکەی، عومەر شێخەڵڵا دەشتەکی، زنجیرە کتێبی ئنستیتیوتی کەلەپوری کوردستان، بڵاوکراوەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، 2006، ل136-137) هەروەها پەندەکانی (جووە شەموویتی، ل43) و (جوو هەرات جانگی بەجێ هێشت، ل37) لە هەمان سەرچاوەدا.

(2) چونکە جوو زۆر دوژمنە، کە سەرت بخوسێنێ، زۆر چاك هەڵی ئەگلۆڤێ تا ئازارت بدات. سەریش تا باش بخوسێنرێ، تاشینی خۆشترە، بەڵام بە گاور بیتاشە، چونکە لە جوو ئەمینترە. (پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ، چ4، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2007، ل75)

(3) بە یەکێك ئەوترێ کە پارە پەرست بێ، بە جۆرێك کە دەست لە دینی هەڵبگرێ، بەڵام دەست لە شتێکی خۆی هەڵنەگرێ. (پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ، چ4، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2007، ل147)

(4) ئەم پەندە لە واتای ئەو پەندەدایە کە دەڵێت (بەرخ هەر لەناو کۆزا نابێ) (پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ، ل147) هەر لەبارەی ترسی جوولەکەوە لە شوێنانی تری کوردستاندا پەندی هاوشێوە هەیە، بۆ نموونە وتراوە (وەك جووی زرێبار وایە) کە مەبەست لە جوویەکی چەرچی ترسنۆکە و ویستوویەتی لە (قەڵای

(جوولەکەش، خوایەکی هەیە)[تر]

(جوولەکـە کـە پـارەی نـەما، بـە کۆنـە قەرزانـدا دەچـێتەوە) یـان (جوولەکەی نابووت، دەفتەری کۆن ئەخوێنێتەوە)[یر]

(خوا ماڵی داوە بە جوو، کێری داوە بە نێرەکەر)[سه]

(دوو جوو لەسەر ماڵی موسوڵمان شەڕیانە)[شه]

(زێڕ بوونە پوولەکە، مێرد بوون جوولەکە)[له]

مەریوان)ـەوە بۆ دێی (یەنگیجە) بچێت. بڕوانە (زمان، وێژە و فۆلکلۆری کوردی، ح،س،سۆران، چاپەمەنی ئێلێکترۆنیك، 2009، ل141)

(1) ستەم لێکراوێکی گوناهبار ئەیڵێ کە ستەمێکی لێ کرابێ، واتە: من گوناهباریش بم، خوایەکم هەیە تۆڵەم بسێنێ. (پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ، ل148)

(2) بە یەکێك ئەوترێ کە لەبەر نەبوونی شتی کۆن بخوێنێتەوە. (پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ، ل148)

(3) واتە: هەرکەسێك شایستەی چی بێ، دراوێتێ. (پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ، ل172)

(4) بە دووکەس، یان دوو دەستە ئەوترێ کە لەسەر ماڵی یەکێك یا دەستەیەك کەوتبنە مشتومڕ. (پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ، ل211)

(5) ئەم پەندە ئەیەوێ چارەسەری دەردێکی کوشندەمان بکات، ئەویش ئەمەیە هەر هاتە سەر شوو کردن، ئەوی داوای ئەکات لە زێڕ و ناوماڵ و پەڵپگرتن لە ماڵی مێردەکەی تا ئەیخاتە سەر ساجی عەلی و هەرچییەکی ببێ هەمووی بە هیچە پێ خەرج ئەکەن. مێردی بە سەزمانیش- وەك جوولەکەی جاران ئەبێ هەر دەستی بە سنگیەوە بێ، لە پاش چەند ڕۆژێ کابراکە تەماشا ئەکات وا هیچی بە دەستەوە نەماوە، بەڵکو قەرزدار و ماڵوێرانیش ماوەتەوە. هەر لەبەر ئەمەیە کەوا گەنجە خوێندەوارەکانمان هەموو لە دەرەوە ژن ئەهێنن و سەر بە وڵاتەکەی خۆیانا ناکەنەوە. (پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ، چ4، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2007، ل233)

(لە ماڵی جوو بخۆ و لە ماڵی گەور بنوو)[1]

(لە ناعلاجیدا بە جوولەکە ئەڵێ: بە ڕیشی مەردانت قەسەم)[2]

(جوولەکەیەکی خواناس باشترە لە هەزاری بەد خواس)[3]

(جوولەکەی پێ موسوڵمان ئەبێ)[4]

ئەم پەندە بەیەکێك دەوترێ کە بێدەسەڵاتییەکەی لە ڕادەیەکی زۆردا بێت و هیچی پێ نەکرێت.

(جوولەکەی دەست کەوەش[5] بەزەیی پیا دێتەوە)[6]

ئەم پەندە بەیەکێك دەوترێ کە بێدەسەڵاتییەکەی لە ڕادەیەکی زۆردا بێت و هیچی پێ نەکرێت.

---

(1) چونکە یەکەمیان پاکوتەمیزترە لە دووەمیان، بەڵام دووەمیان ئەمینترە لە یەکەم (پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ، چ4، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2007، ل360)

(2) جاران لە جوولەکە نامەردتر نەبوو، بەڵام ئێستا لە جوولەکە نامەردتر ئێجگار زۆرە. (پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ، چ4، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2007، ل361)

(3) پەندی پێشینانی کورد، ئامادەکردنی: زەکیە ڕەشید محمد، شوێنی چاپ: چوارچرا، چ1، وەزارەتی ڕۆشنبیریی، 2013، ل89

(4) پەندی پێشینانی کوردی، عەلی معروف شارەزووری، بەرگی2، چ1، چاپخانەی الحوادث، بەغدا،1987، ل65

(5) دەست کەوەش: مەبەست حومگەرییە، چونکە هەندێ جوولەکە جاران کە لە ئێراقدا دەژیان ئیشی خومگەریی و وردەوڵەفرۆشییان کردووە. (پەندی پێشینانی کوردی، عەلی معروف شارەزووری، بەرگی2، چ1، چاپخانەی الحوادث، بەغدا،1987، ل65)

(6) پەندی پێشینانی کوردی، عەلی معروف شارەزووری، بەرگی2، چ1، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، 1987، ل65

(پیرەمێرد)یش چەند پەندێکی داڕشتووەتەوە و ئەم نموونانەی لێ دەخەینە ڕوو:

جـــوو کـــەبازاڕی کەوتـــە کەساســـی
ســـەگ دەخەســـێنێ بـــە دوو عەباســـی
کـــە دراوی خـــۆی کـــردە هەمانـــــە
بـــە هـــەموو کەســـێك ئـــەڵێ (هامانـــە)[1]

جوولەکـــە بـــەقین هامـــان ئـــەکوژن
ئێســـتا بـــۆ خـــوێنی هیتلـــەر نامـــژن؟[2]

جـــاران جوولەکـــە خـــومی ئەشـــێوا
بـــە درۆ پیاویـــان ئـــەکرد بـــەکێوا[3]

(1) سەرجەم پەندەکانی پیرەمێرد، کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی: فائق هۆشیار، مستەفا ساڵح کەریم، مەحمود ئەحمەد محەمەد، محەمەد نووری تۆفیق، ئەحمەد زرنگ، چ2، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2007، ل232
(2) هەمان سەرچاوە، ل234
(3) هەمان سەرچاوە، ل247

ئەگینــە ئەگــەر بــە دوعــای جــوو بــێ
ئــەبێ بــۆ هیتلــەر مــەرگێکی زوو بــێ[1]

یەکشــــەموو نــــەمام بــــنێ دێتــــە بــــەر
دوو شــەموو هەڵســـە بچــۆ بــۆ ســـەفەر
سێ شـەموو نەحسـە بۆ کـورد بەجەنگـە
چـوار شـەمووان بـەهار سـەیر و ئاهەنگـە
پێـنج شـەمووان باشـە بـووکی تیـا ئەبـەن
هــەینی بــە جــەژنی مــۆمین نــاو ئەبــەن
شــــەموو تــــەعتیلی جوولەکــــەی تیایــــە
لای مــــن هــــەموویان ڕۆژی خودایــــە[2]

هــەروەها تــەواوی پارچــەی ژمــارە (896)ی کتــێبی (پەنــدەکانی پیرەمێرد) تایبەت دەکات بە شەڕی نێوان جوولەکە و موسوڵمانەکان و پێم وایە ئەم پارچەیە جیاواز لە هەموو پارچەکانی تری ناو کتێبەکە

(1) سەرجەم پەندەکانی پیرەمێرد، ل296
(2) هەمان سەرچاوە، ل324

و پەندەکانێتی؟ چونکە جۆرە یەکێتییەکی بابەت لە نێوان دێڕەکانیدا هەیە و وەك چیرۆکە شیعرێك داڕێژراوە.[١]

هەڵدەگریٚ ببمە منەتباری جوو
کە ئەم وەحدەتەی پیٚ خستینە ڕوو
عەرەب و کورد و تورك کە یەکخرا
هەروا بڕوانە جوو تێی هەڵدرا
نیفاق بەربووە سەر و گوێلاکمان
جوولەکەیش چاوی بڕیبووە لاکمان
ئێستا لاوانمان وەك شێری ژیان
بەدەنگی دلێر هاتوونە مەیدان
ئەم قەومەی کەوا خوا دەربارەی ئەوان
فەرمووی یەك بە دەن بۆ ڕۆژی مەیدان[٢]
چۆن لە ڕاستی جوو ڕوو وەرئەگێڕن
لە خەیبەرەوە بەوانە فێرن
ئێمەش نەتەوەی سەلاحەدینیین
خۆمان بەو ناوە لایق ئەبینیین
جیهادی قودس پەیڕەویمانە

---

(1) **شایەنی باسە ئەم شیعرە ساڵی** 1947 **لە ڕۆژنامەی (ژین)ی ژمارە**896–897 **دا بڵاوبووەتەوە.**

(2) **مەبەست لەو ئایەتەیە کە** ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّائَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَفْقَهُونَ﴾ **سورەتی (الانفال) ئایەتی** 65

فیـــــداکاریمان شــــــەرتی ئیمانـــــــە
ئـــای لـــە عێـــراق و جـــۆش و خرۆشـــی
وا بــۆ ســەر شــایی ئەچـین بــە خۆشــی
هێجگـــار کچـــانمان هاتوونـــە غـــیرەت
ئـــەڵێن: جیهـــادی دەوری ســـەعادەت
قەسـیدەخوان و پێشلەشـکر کـچ بـوون
عائیلـــەی نـــەبیش لەگـــەڵیان ئەچـــوون
جـووی گـەڕی گـەڕۆك لێمـان کەوتـە گـەڕ
هــــەرا ئەخاتـــە نـــاو بەشـــەر بەشـــەڕ
نــــازانن ئـــــەوەی کــــەپێی دەنــــازن
کەسـیان خـۆش نـاوێ سیاسـەت بـازن
ئـــەمڕۆ جوولەکـــە ڕاســـت ئەکەنـــەوە
هــــەر بــــۆ ئەوەیــــە گـــرەو بەرنـــەوە
ئەگینـــە کـــێ بـــێ هیـــوای بـــە جـــوو بـــێ
ئابدەســتخانەمان ئــەبێ بــۆ (......)بــێ
هـــەموو دەوڵـــەتێك بـــە خـــوو کـــردەوە
قــــــەومی جوولەکــــــەی تــــــاقیکردەوە
خاســــییەتێکی ڕاســــتی تیانـــــەدین
دەریـــان پەڕانـــدن لێیـــان کەوتنـــە قـــین
ئێمــــە ئەمــــەمان کــــە دێ بەســــەردا
خـوا ئـەیکا دەسـتمان لـەدینمان بـەردا
ئێسـتەش ئەگـەر بـێ و ڕوو بکەینـە خـوا
هــــەر لەپێشـــــەوەین ناکەوینـــــە دوا

ئەگــەر لەســەر دیــن هەڵســین بــۆ جیهــاد
ســـــەلاحەدینی کـــــورد بێنینــــــە یـــــاد
بــەگیان تێکۆشــین بــۆ دیــن وەك دوێــنیٚ
گـــەڕ و تەشـــقەڵە وازمـــان لـــیٚ دێـــنیٚ
لـــە شـــەڕی پێشـــوو هێنـــدە کـــوژراوە
هــیچ کامیــان هێــزی شــەڕیان نــەماوە (1)

وەك دەبینیین لێرە پیرەمێرد وەك نەیارێکی جوولەکە و لە ڕوانگەی دارشتنەوەی پەندی پێشینانەوە هێرش دەکاتە سەریان و قسەی ناشرینیان پیٚ دەڵێت و چوواندی وایان بۆ دەهێنێتەوە کە بۆ باسکردن ناشێن...

(1) سەرجەم پەندەکانی پیرەمێرد، کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی: فائق هۆشیار، مستەفا ساڵح کەریم، مەحمود ئەحمەد محەمەد، محەمەد نووری تۆفیق، ئەحمەد زرنگ، چ2، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2007، ل505 و 506

وێنەی چەند پۆلیسێکی کورد لە فەلەستین– 1948[1]

(1) ئەو کەسەی لە پێشەوە دانیشتووە، باپیری نووسەری ئەم کتێبەیە لە دایکییەوە کە ناوی (عەبدولڕەحمان بارچاوەش)ە.

دووەم: مەتەڵ:

لة شةممة جومعة ناكريَ!

وةلاَم طوندي (شةممة)ية: كة مةبةست لة طوندي شةممةي سةر بة قةرةداغة كة زؤرينةيان جوولةكة بوون و نويَذي جومعةيان نةكردووة.

سێیەم: هۆنراوەی فۆلکلۆریی:

بانگ کە جوولەکە بەو پەلەپەلە
کەمەرە دروست کەن بۆ پشتی سەلە [1]

تف لە مێردەکەت بن مل گەڕۆڵە
وەك کەر جوولەکە کورتان شڕۆڵە [2]

سۆڤ ساحێب ڕادوێنم
جوولەکەی تەورات خوێنم
نانی شەوێکم نەبێ
ئاهەدم کردووە ئەتهێنم [3]

---

(1) **هۆنراوە و چیرۆکی فۆلکلۆریی کوردەواری، بەرگی**1، **چاپی**1، **چاپخانەی ئەژین، سلێمانی،** 2000، **ل**135

(2) **هۆنراوە و چیرۆکی فۆلکلۆریی کوردەواری، بەرگی**1، **چاپی**1، **چاپخانەی ئەژین، سلێمانی،** 2000، **ل**110

(3) **چەپکێ لە گوڵاڵە سوورەی شارەزوور، علی شارەزووری، چاپخانەی الحوادث، بەغدا،** 1982، **ل**104

عەشـرەت هـۆ براگـەل چـاری کـارم کـەن
یـان لـە گـۆڕی جـوو سـەنگە سـارم کـەن
یان ئەو کچەم بدەنیّ و لـەدیّ بـارم کـەن(تر)

هــــــاتن، هــــــاتن دوو بــــــەدوو
کەڵەگــــــەت و خــــــاڵ لــــــە ڕوو
لەبــــــەر خــــــۆف خــــــوا نــــــەبیّ
وەك جــــوو بــــۆی ئــــەگرم شــــەموو(یر)

(1) چەپکیّ لە گوڵاڵە سوورەی شارەزوور ، ل115
(2) هەمان سەرچاوە، ل156

چوارەم: حیکایەتی فۆلکلۆری کوردیی و جوولەکە:

بەشێوەیەکی گشتی لە چیرۆکی فۆلکلۆریی کوردییدا بەشێوەیەکی خراپ باس لە کەسایەتیی و پێگەی جوولەکە هاتووە. تەنها چیرۆکێکی فۆلکلۆری هەیە بەناوی (کاروباری ماریێ ژن بەڕێوابا) دا کە کەسایەتی جوولەکەی ناو چیرۆکەکە وەك کەسێکی باش دەرکەوتووە.(1) کە ئەمیش تایبەتمەندی شێوەزار و ڕەنگدانەوەی ژیانی خەڵکی شاری سلێمانی نییە و تایبەتە بە ناوچەی خۆشناو... ئیتر چیرۆکێکی فۆلکلۆریی بەرچاو نەکەوتووە کە پێچەوانەی ئەم بۆچوونە بێت، بۆیە لێرەدا تەنها یەك چیرۆکی فۆلکلۆریی کورت بە نموونە دەهێنرێتەوە کە ڕەنگدانەوەی شێوەزاری خەڵکی شارەکەن:

جوولەکەیەکی دەوڵەمەندی ساختەچی جاڕ ئەدا و ئەڵێ: هەرکەس چل ڕۆژ بێتە لام، چل لیرەی ئەدەمێ. کوڕەکەچەڵیش ئەڵێ: من ئامادەم. کوڕەکەچەڵ ئەڕواتە لای جوولەکە و چل لیرە وەرئەگرێت و ئەیخاتە دەستی دایکییەوە. دایکیشی زۆری پێخۆش ئەبێ و دەست بە سەریا ئەهێنێ و بەقوربانی ئەبێ...

ڕۆژێك کابرای جوولەکە چەند وڵاخێك پێش خۆی ئەخات و کوڕەکەچەڵیش دوای ئەکەوێ و ئەکەونە بیابانێکی کاکی بە کاکییەوە و لائەدەنە سەر بیرێك. جوولەکەکە بە کوڕە کەچەڵ ئەڵێ: بەم گوریسەدا بچۆرە خوارەوە! منیش لەسەرەوە ئەم خورجانەت یەکە

---

(1) بڕوانە (کانی خومان- چیرۆکی فۆلکلۆری خۆشناوەتی، هێمن عومەر خۆشناو، ئنستیتیوتی کەلەپووری کورد، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، 2012، ل133)

یەکە بۆ ئەخەمە خوارەوە و پڕیانکە لە زێڕ و زیو و منیش هەڵیان ئەکێشمە سەرەوە!! کوڕەکەچەڵ ئەچێتە خوارەوە و خورجەکان پڕ ئەکا لە زێر و زیو و کابرای جوولەکەش لەسەرەوە هەڵیان ئەکێشێ و پێش ئەوەی کوڕەکەچەڵ سەرخاتە سەرەوە، بۆی دەرئەچێت!! کوڕەکەچەڵیش لە خوارەوە هەر هاوار ئەکا و کەس فریای ناکەوێ بۆی دەرئەکەوی کە کابرای جوولەکە فێڵی لیٚ کردووە. زۆر ترسا و بە تەمای خۆی نەما...

کوڕەکەچەڵ لەناو بیرەکەیا گوێی لە کڕانەوەی ئێسقان ئەبێت و لای خۆیەوە ئەڵێ: ئەبێ ئەم کابرای جوولەکەیە چەند کەسی بەم شێوەیە لەناو بردبێ؟! هەنگاوێك ئەچێتە پێشەوە و ئەبینێ وا ڕێوییەك ئێسقان ئەکرێنێتەوە!! کلکی ڕێوییەکە ئەگرێت و هەرچۆنێك بووە خۆی ڕزگار ئەکات و لە بیرەکە یەتە دەرەوە و ئەگەڕێتەوە بۆ لای دایکی؟!

دایکی ئەڵێ: کوڕم دواکەوتی.؟!

ئەویش ئەڵێ: دایکە، ئیشەکە وابوو!

بۆ بەیانی کوڕەکەچەل خۆی بەجۆرێکی تر ئەگۆڕێ و ئەچێتەوە بۆ شوێنەکەی جاران و گوێی لە جاڕی جوولەکەکە ئەبێت کە ئەڵێ: هەر کەس ئامادەبێ چل ڕۆژ و چل شەو لە گەڵم بێ، چل لیرەی ئەدەمێ. ئەویش ئەڵێ: من ئامادەم!

کابرای جوولەکە و کوڕەکەچەڵ بە یەکەوە ئەڕۆن و ڕوو ئەکەنەوە بیابانی کاکی بە کاکی و دیسانەوە جوولەکەکە بە کوڕەکەچەڵ ئەڵێ بچۆرە ناو بیرەکەوە و ئەم خورجانەم بۆ پڕکە لە زێڕ و زیو... ئەمجارەیان کوڕە کەچەڵ ئەڵێ: تۆ بچۆرە خوارەوە. جوولەکەکە ئەچێتە خوارەوە و خورج و جەواڵەکان پڕ ئەکا و کوڕەکەچەڵ هەڵیان ئەکێشێ بۆ سەرەوە و سەری بەسەر بیرەکەدا شۆڕئەکاتەوە و بە جوولەکەکە ئەڵێ: من ئەو کوڕەکەچەڵەم کە جاری پێشوو بەجێت

هێشــتم! کوڕەکەچــەڵ ئەگەڕێتــەوە و بارەکــان ئــەبا بــۆ مــاڵی کــابرای جوولەکە. ژنەکەی ئەڵێ: کوا مێردەکەم؟!

کوڕەکەچەڵیش ئەڵێ: ئەو ویستی من لـەناو بـەرێت، بـەڵام من ئـەوم لەناوبرد!

ژنەکەی ئەڵێ: دەستت خۆش بێ، ئەو چەندین کەسی لەناوبردووە!!

کوڕەکەچـــەڵ ژنـــی جوولەکـــە مـــارە ئـــەکا و لەســـەر ماڵـــەی دائەنیشێ... (1)

پێنجەم: گۆرانی فۆلکلۆریی:

بەپێی ئایینی جوولەکە، ڕۆژی شەممان بە ڕۆژێکی پیرۆز و تایبـەت دادەنرێـت؟ هـەر ئـەم بڕوایەشـە کـە لـە گـۆرانی فۆلکلـۆری کوردییـدا هاتووە:

هــــــاتن، هــــــاتن دوو بــــــە دوو
کەڵەگـــــــەت و خــــــاڵ لـــــــە ڕوو
لەبــــــەر خــــــۆف خــــــوا نــــــەبێ
وەك جـــوو بـــۆی ئـــەگرم شـــەموو (2)

(1) ژن لـە بەسـەرهات و چـیرۆکی فۆلکلـۆریی کوردییـدا، سـەلام مـەنمی، چـاپی یەکەم: چاپخانەی ئنستیتیوتی کەلەپووری کورد، سلێمانی، 2014، ل33-34

(2) ڕۆژەکانی هەفتە، محەمەد مەردان، گۆڤار کەلەپووری کورد، ژمارە 12، ل26

ڕۆژی شەممان جوولەکەکان ئاگریان نەکردووەتەوە، بۆیە لە ڕۆژی پێشتردا، واتە هەینییان (کولەکەیەکی گەورەیان دەهێنا و پڕیان دەکرد لە برنج و کشمیش و بادەم و جۆرەها کەرەستەی تر. ئینجا توند سەرەکەیان دەبەست و دەیانخستە سەر ژیلەمۆی ئاگری ناو تەنوورەوە. پاشان سەری تەنوورەکەیان جوان دەنایەوە، ئینجا بەحاڵ کونێکیان دەکردە گوڵینەکەوە و وازیان لێ دەهێنا تاوەکو بەجوانی دەپیشا. ئینجا لە ڕۆژانی شەمواندا بەکاریان دەهێنا.)[1] ئەم خواردنە لە بەیت و بالۆرەی[2] فۆلکلۆری کوردیدا ڕەنگی داوەتەوە و وتراوە:

چوومە ماڵی جوولەکە، قوڵپەقوڵپی کولەکە
چوومە ماڵی گاور، قوڵپەقوڵپی ساوەر
چوومە ماڵی ئەرمەنی، قوڵپەقوڵپی سەمەنی[3]
چوومە ماڵی موسوڵمان، دەنگی ئایەتی قورئان)[4]

(1) ڕۆژەکانی هەفتە، محەمەد مەردان، گۆڤار کەلەپووری کورد، ژمارە 12، ل26

(2) جۆرە گۆرانییەکی فۆلکلۆری کوردییە کە لەنێوان کوڕان و کچاندا دەگوترێت و شێوەی گێڕانەوەی هەیە.

(3) سەمەنی: جۆرێکە لە خواردن کە (هەڵوای لە شیرەی گەنمە فەریکە و ئارد) دروست دەکرێت. بڕوانە (فەرهەنگی هەمبانە بۆرینە، هەژار، چاپ، سوم، انتشارات سروش، تهران، 1381، ل449)

(4) ڕۆژەکانی هەفتە، محەمەد مەردان، گۆڤار کەلەپووری کورد، ژمارە 12، ل38

هـــــاتۆ هــــــاتۆ لـــــــه ژوورۆ
لــــــــەبناری شـــــــــارەزوورۆ
وەك جوولەكــــــەی فەلەســـــتین
جـــــەرگمی دا لـــــه تـــــەنوورۆ (1)

شەشەم: داستانی فۆلكلۆریی:

لە داستانی (قەڵای دمدم)دا هاتووە كە:

ئەگـــەر نـــەم ئەســـتان بـــەوان زووان
ڕەشــــم بكـــــەن هــــەردوك ڕووان
دامنــــێ لـــه جـــێ مـــاڵی جـــووان (2)

هەر لە داستانی (قەڵای دمدم)دا هاتووە كە:

كــێ بــوو، لــه حەمــەد بــەگی لێتانــه
ڕووی ڕەش بــێ دەگــەڵ جووانــه! (3)

---

(1) جولەكەكانی كوردستان، ئەحمەد باوەڕ، چ1، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، 2000، ل55 كە ئەمیش لە (حەمە عەلی تازەدێ) ناوێكی وەرگرتووە.
(2) تحفەی مظفریە، ئۆسكارمان، پێشەكی و ساخكردنەوە و هێنانە سەر ڕێنووسی كوردی: هێمن موكریانی، چ2، بڵاوكراوەی ئاراس، هەولێر، 2006، ل137
(3) تحفــەی مظفریــە، ئۆســكارمان، پێشــەكی و ســاخكردنەوە و هێنانــە ســەر ڕێنووسـی كـوردی: هـێمن موكریـانی، چ2، بڵاوكـراوەی ئـاراس، هـەولێر، 2006، ل140

حەوتەم: تانە و دەربڕینی ئاسایی:

- لەبەری بوومە جوو، کەچی هەر ڕازی نەبوو!
- هەی جوولەکە!

(واتە بۆ ئەوەندە دەترسی؟!)

- بەقەد جوولەکەیەکی هەیە!

(واتە سەروەت و سامانێکی زۆری هەیە و دەوڵەمەندە)

- دەڵێی کفتەی شەممەی جووانە

(کفتەیان لە هەینیدا کردووە و لەشەممەدا بەساری خواردویانە چونکە ڕۆژانی شەممە ئاگریان نەکردووەتەوە)[1]

- جوولەکە فرۆشی مەکە.

(واتە هەرزانفرۆشی مەکە و بە قازانجێکی زۆر کەم شتەکە مەفرۆشە.)

- هەمانە هامانە

(1) ئاشکرایە کە لە ئایینی جوولەکەدا، ڕۆژی شەممە ڕۆژێکی پیرۆزە، ڕەنگە هەر ئەم بابەتەش کاریگەری لەسەر چەند نەریت و باوەڕێکی کوردانەوە هەبێت، بۆ نموونە باوەڕبوون بە شەو شەممەکی، یان (شەمماله) کە بریتی بووە لەوەی کەسانێك یان خێزانێك ئەگەر بیویستایە کارێك بکەن، لە شەوی شەممەدا نیازی ئەو شتەیان دەخستە دڵیانەوە و لەماڵ دەچوونە دەرەوە و گوێیان دەنا بە پەنجەرەی ماڵێکەوە و ئەگەر کەسانی ماڵەکە قسەوباسی باشەیان بکردایە، ئەو کات ئەمان کارەکەیان دەکرد و بە پێچەوانەشەوە کارەکەیان جێبەجێ نەدەکرد.

سەبارەت بە دەربڕینی (هەمانە هامانە) کە پەیوەندی بە جوولەکەکانەوە هەیە، (عەباس مەلا ئیبراهیم حافظ) ناسراو بە (وەستا عەباسی دارتاش) لە کتێبی (سلێمانی لە بیرەوەریەکانمدا) دەنووسێت (هەمانە هامانە، هامانیش هامانی جوولەکە بوو. هەمانە لە زەمانی هامان لەباتی گونیٚ و توورەکە خواردەمەنی وشکەیان دەکردە ناو هەمانەوە، بەشتێکی پیرۆزیان داناوە و لە هەموو ماڵی جوولەکەکانی سلێمانی ڕسقی وشکەیان لە هەمانە هەڵئەگرت، بۆچی؟ لەبەر ئەوەی هەمانە هی هامانە. هەمانە بریتییە لە کەوڵی بزنێکی نێر، دەیانگروو سەریان ئەبڕی سەرەکەیان لیٚ ئەکردەوە لەملیەوە، گۆشتەکەیان دەهاوردە دەرەوە، ئاو مازوویان ئەکردە ناو، خۆشەیان ئەکرد دوای خۆشکردنی، ئاو مازووی کوتراویان تیٚ ئەکرد و ملەکەیان دەبەست بە دوو تاڵ بەن، ئینجا بە دەسێك هەردوو قاچی و بە دەستیٚ هەر دوو دەستیان ئەگرت و ئەیان شڵەقاند، دوای شڵەقاندن، ئەو ئاوە گزگلەیان دەڕشت ئینجا فوویان تیٚ دەکرد وەك بزنەکەی لیٚ دێتەوە، ئینجا هەڵیان دەواسی بە بنمیچی ناو ژوورەکەوە بەمانا بەدارەڕای ژوورەکەوە و بە هۆی گەرمی ژوورەکە وشك دەبووەوە ئیتر مەشکە بۆ دۆ تێکردن و یا پێی ئەڵێن کونە بۆ ئاو یا پێی ئەڵێن هیزە بۆ ڕۆن هەر ئەو کەوڵەیە سیٚ ناوی هەیە، ئەمە هەمانە. شتێکیش هەیە پێی ئەڵێن موشەدەمە، ئەمیش هەر هەمانەیە و هەموو جوولەکە زەڕنگەرەکان لەناو دوکانەکانیانا ئاگریان پیٚ گەشاندەوە بەو ئاگرە ئاڵتونیان پیٚ نەرم ئەکردەوە بە ترش و زاخ زاخاوی ئاڵتونیان ئەدایەوە مزگەر بۆ حاجەت سپیکردنەوە موشەدەمەیان بەکارهێنا لەو موشەدەمەی هەمانەوە موشەدەمەی دار

و دەمچـەرمیان دروسـت کردبـوو. زەڕنگـەر، مسـگەر، چەخماسـاز و ئاسنگەر، مووشەدەمەیان بەکار هێناوە.(تر)

سـەبارەت بـە تانـە و دەربـڕینی هەسـتی گوزارشـتکردن (دبلیـۆ ئارهـەی)(یر) لـە کتێبی (دووساڵ لـە کوردسـتان)دا دەنووسێت: ئەگـەر کوردێـك ڕقـی خـۆی لـە فەرمانبـەرێك دەربـڕێ، دەڵێـت (تەنانـەت جوولەکـەش لـەو باشـترە). ئەگـەر بیشـیەوێت ڕەوشـت چـاکی عەشـیرەتەکەی دەربڕێـت، دەڵێـت (تەنانـەت جوولەکـەش دەسـتی بەسـەریاندا دەشـکێ). جوولەکـەکان بـە زمـانی خۆیـان قسـە دەکـەن و بـەپێی دەنووسـن. لەشـارەگەورەکاندا لـە جیـاتی کـوردیی و تـورکیی، پێیان باشترە کە بە عەرەبی قسەبکەن.(سەر)

(1) سلێمانی لە بیرەوەریەکانمدا، ل17و18

(2) پـاش ئـەوەی کـە سـاڵی 1914 سـاڵی یەکـەمی خوێنـدنی لـە زانکـۆی "ئۆکسـفۆرد"تەواو دەکـات، بـەرەو هندسـتان بـەڕێ دەکـەوێت و لەساڵی 1915شـدا دەچـێتە میزۆپۆتامیـا و تـا سـاڵی 1916و پـاش ئـەوەی کـە برینـدار دەبێـت، بـۆ هندسـتان دەگەڕێتـەوە. سـاڵی 1917-1918 بـۆ ئێـراق دەگەڕێتـەوە وەك حـاکمی سیاسی "مەندەلی" دادەمەزرێت. زمانەکانی فارسیی و عـەرەبیی و تورکی و کوردی بە نیمچە ڕەوان زانیوە. ماوەیەك حاکمی سیاسی شاری هـەولێربووە و ماوەیـەکیش یاریدەدەری حامی سیاسی ڕەواندز بووە لە سـەردەمی داگیرکاری بەریتانیادا. ئەو ناوچانەی کە سەردانی کردوون و لەم کتێبەدا ناویان هـاتووە، بـریتیین لـە (مەنـدەلی، هـەولێر، ڕەوانـدز، کۆیـە، ئاڵتون کـۆپری...) و زۆرێـك لـەو ناوچـە و شـارانەی کـە بـە میزۆپۆتامیـا نـاوی هـاتووە. سـەردەمی تۆمارنامـەی زانیارییـەکانی کتێبەکـەش پەیوەندی بە ساڵانی 1918-1920ی ئەم ناوچانەوە هەیە.

(3) دوو سـاڵ لـە کوردسـتان، دبلیـۆ ئارهـەی، وەرگێڕانـی: لوقمـان بـاپیر، دەزگـای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، 2010، ل89

لێـرەدا پێویسـتە ئامـاژە بـەوەش بکرێـت کـە ئـەو زمانـەی کـە جوولەکەکانی سلێمانی قسەیان پێ کردووە، لە دوو ئاستدا بەکاریان هێنـاوە: یەکـەمیان: لـە نێـوان خۆیانـدا کـە زۆربـەی خەڵکەکـە لێـی تێنەگەیشـتوون و تەنانـەت وەك (د. عیـزەدین مسـتەفا ڕەسـول) دەگێڕێتـەوە: وامـان دەزانـی کـە عیبرییـە، بـۆ نموونـە ئـەوان ژمارەیانیـان وەهـا گـۆ دەکـرد و دەیـانوت (تلاتـە، ئـەربا، خەمشـە، ئیشـتە، شـۆیە، ئیچعە، ئیسـرە...) بـەڵام کـە چوومە سوریا و لـەوێ لـە بەشـی عـەرەبی کۆلێـژی ئاداب وانـەی عیـبریم خوێنـد، پرسـیارم لـە مامۆسـتای وانەکـە (ربعی کەمال)کرد کە بێـژەری ڕادیـۆی عیـبری شامیش بـوو، وتـی ئـەوە عیـبری نییـە و کلدانییـە، دیـاریش بـوو کـە زمانیـان لەگـەڵ زمـانی مەسیحییەکانی سلێمانیدا نزیك بوو لەیەکـەوە. ئـەوان لەگـەڵ خۆیانـدا بەو زمانە قسەیان دەکرد و لەگەڵ ئێمەشدا بە کوردی قسەیان دەکرد.(1)

ئاستی دووەمیان: ئەوەبووە کە لەگەڵ کوردەکان و تێکڕای خـەڵکی شاردا پێـی دوواون و تاڕادەیـەکی زۆر کوردییەکـەی وەك بـەکارهێنانی کوردییەکەی خەڵکی شار وابووە.

سەبارەت بە دەربڕینی (یا حەزرەتی موسا، کەری خـۆم لـێ بـووە بـە ڕمووزن) ئەوە باس دەکرێت کە ئەم باسـە لـە ڕووداوێکـەوە هـاتووە کـە پەیوەندی بە جوولەکەیەکەوە هەبووە، بەم شێوەیە:

---

(1) چاوپێکەوتنی (محەممەد مەردان) لەگەڵ (د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ) ڕۆژی 2014/8/11 لە سلێمانی.

دوو زەلام ویستوویانە چەرچییەکی[1] جوولەکە ڕووت بکەنەوە، کاتیٚ کابرای جوولەکە وردەواڵەکەی بە پشتی گوێدرێژدا داوە و گونداوگوند گێڕاوێتی و خۆی لە پێشەوە ڕۆیشتووە -تەنیاش بووە- و ڕەشۆی کەرەکەی ڕاکێشاوە ، دوو زەلامیش کەوتوونەتە دوای. یەکێکیان شێوەی خۆی گۆڕیوە و سەروچاوی خۆی قوڕاوی کردووە و ڕەشۆی کەرەکەی لەسەری کەرەکە داماڵیوە و و کردوویەتی بە سەری خۆیەوە و زەلامی دووەم کەرەکەی بە ڕێگایەکی دیکەدا بردووە و کە کەر و زەلام دوور کەوتوونەتەوە، کابرای دووەم -سەر بە ڕەشۆ- خۆی گرتووە و بە شوێن چەرچی جوولەکەدا نەڕۆیوە، وەختیٚ جوولەکە لای بە دوادا کردووەتەوە، بۆ ئەوەی برزانیٚ بۆ کەرەکەی لەدوا ناڕوات، ئەو شێوە ترسناکەی کابرای سەرچاو قوڕاوی دیوە و ئەوەی گوتووە کە لە شێوەی نیمچە پەندێکی لە خۆ گرتووە (یا حەزرەتی مووسا)[2]

---

(1) چەرچی: مەبەست ئەو کەسەیە کە وردەواڵەی فرۆشە و بابەتی وەك: دەرزیی و دەزوو و شانە و شتی لەم جۆرانەیان بە زەمیلە یان بەسوار پشتی کەرێکەوە بۆ فرۆشتن گونداوگوند بردووە.

(2) بووژانەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە- بەرگی5، چ1، 2003، ل391

هەشـتەم: لــە دێــڕە هــۆنراوەی جیاوازیشــدا ئــەم شــێوەیە دەبینرێت، وەك:

شەرتە لە داخت ببمە مووسایی[1]
کەشکۆڵ هـەڵگرم بکـەم گـەدایی[2]

ئەمانــە و لــە هــۆنراوەی کلاسـیکی کوردیشــدا بەچـاوێکی کـەم و بێبایەخــەوە ســەیری جوولەکــە کــراوە، بڕوانــە (مەلاپەرێشــان)[3] **لــە یەکەمینەکانی شاعیرانی کوردە لە ڕووی مێژووەوە چی دەنووسێت:**

مجـــوس ارمـــنی کـــرد و نصـــارا
یهــود و کــافر بــت پــرس ترســا[3]

(1) مووسایی: ئەوەی لە سەر ئاینی مووسا پێغەمبەرە، جوو، جوولەکە.

(2) چـەند مەڵۆیـەك لـە شـارای فۆلکلـۆری کـوردی، جەعفـەر شـێخ حوسـێن بـەرزنجی، دەزگـای ڕۆشـنبیری و بڵاوکردنـەوەی کـوردی، چـاپخانەی (الزمـان) ، بەغـدا، 1986، ل42

(3) ژیـانی (مـەلا پەرێشـان) هاوسـەردەمی ژیـانی (شـێخ رجب بورسـی)بووە کـە یـەکێك بووە لـە زانـا هەڵکەوتووەکانی سـەردەمی خـۆیی و نـاوی (الشـیخ الحـافظ رضـي الـدین رجب بن محمّد بن رجب البرسي الحلّي)، لەبەرئەوەی کە هـەموو قورئانی لەبـەر بووە بـە (حافز)یش ناوبانگی دەرکردووە. بـووە خـاوەنی کتێبـەکانی (مشـارق الأمـان)، وکتـاب (اللمعــة)، و(الألفـین)، و (مشــارق أنــوار الــیقین في حقــائق أســرار أمــیر المــؤمنین). وەك ئاشـکرایە بورسـی، خـەڵکی گونـدی (بـرس)ی نزیـك شـاری (کوفـە)ی وڵاتـی ئێراقـە. (ریـاض العلمـاء) بـە (الفقیـه المحـدث الصـوفي المعـروف) و (الحـر) بـە (المحـدث الشـاعر الأدیب) ناویان بردووە. بڕوانە: (الأمین، محسن .أعیان الشیعة – ج6، صفحة 465)

(1) هەمان سەرچاوە

بەشی پێنجەم

دژایەتیی و پێکەوەیی کورد و جوولەکەکانی ناو شاری سلێمانی

دژایەتیی و پێکەوەیی کورد و جوولەکەکانی ناو شاری سلێمانی

بۆ ئاشکراکردنی پەیوەندی ژیانی کۆمەڵایەتی نێوان کورد و جوولەکە پێویستە کەمێك بۆ دواوەتر و بۆ دوای بڵاوبوونەوەی ئاییینی ئیسلام بگەڕێینەوە لە ناوچەکە دا خاوەن ئاییینەکانی تر، وەك گاور و جوولەکە، دوو ڕێگەیان لەبەردەمدا بووە: یان ببنە موسوڵمان و ئاییینی ئیسلام قبووڵ بکەن و ئەگەر وایان کرد (لهم ماللمسلمین علیهم ما علی المسلمین) واتە: بێکەم و زیاد وەك موسوڵمانەکانی دیی دەبن و جیاوازی لە نێوانیاندا نابێت، یان لەسەر ئاییینەکەی خۆیان بمێننەوە و جیزیە[1] بدەن و ئەوکاتە موسوڵمانەکان سەر وماڵیان دەپارێزن و بە ئازادیی ڕێ و شوێنی ئاییینەکەی خۆیان دەکەن.

جوولەکەکانی کوردستانیش بەر هەمان یاسا کەوتوون و بەهەمان ڕێباز و شێوە ڕەفتاریان لەگەڵدا کراوە. کاتێکیش وەك -نیزام و حوکم- ئیسلام دەسەڵاتی نەماوە، موسوڵمانان ڕەفتارێکی مرۆڤدۆستانە و شیاوی ئینسان و مۆرڤیان لەگەڵدا کردوون. ئێمە ناڵێین برایان بوون و

---

(1) جیزیە: بڕێك پارە بووە کە ئەهلی کیتاب داویانە بە بەیتولمالی موسوڵمانان بەپێی ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێت ﴿قاتلوا الذين لايؤمنون بالله ولاباليوم الآخر ولايحرمون ماحرم الله ورسوله ولايدينون دين الحق من الذين أوتوا الكتاب حتى يعطوا الجزية عن يد وهم صاغرون﴾ سورەتی (التوبه) ئایەتی 9

بەمانای برایەتی ئیسلامیی، بەڵام برایان بوون بەمانای برایەتیی مرۆڤایەتیی و ئەم برایەتییەش زۆر باش پارێزراوە.(1)

پاڵپشتیکردن لە ئایدۆلۆژیای ئایینیی یان نەتەوەیی، زۆری ئەو نووسینانەی بەلادا بردووە و ڕێچکەی مێژوویی و زانستی لێ گۆڕیون کە سەبارەت بە پەیوەندی ژیانی کۆمەڵایەتی نێوان کورد و جوولەکە هەبووە و بەیەك ئاراستە ئاوڕ لە هەموو قۆناغە مێژووییەکانی پەیوەندی جوولەکە و ئەو کۆمەڵگا و گەلانە دەدەنەوە کە جوولەکە نیین و بەر ئەو دەقانەیان دەخەن کە لە قورئاندا بۆ قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراو دانراوە! لەکاتێکدا کە لە قورئاندا هاتوو:

﴿مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ ۚ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ (2)

واتە: هەندێ لە یەهودییەکان واژەکان لەجێی خۆیان لادەبەن و ئاڵوگۆڕیان پێ دەکەن و بێشەرمانە دەڵێن: بیستمان و نافەرمانیمان کرد، ببیسە، بەڵام گوێی پێ مەدە کەگوێ نادەنە قسەی تۆ. بە مەخسەرە دەڵێن: مۆڵەتمان پێ بدە کەڕمان بکە تا بەزمان بادان خۆیان لە هەقیقەت لادەن و تانەوتەشەر لە دین بدەن، بەڵام ئەگەر ئەوان بیان وتبا: بیستمان و فەرمانمان برد و قسەمان ببیستە و مۆڵەتمان بدە باشتربوو بۆیان، بەڵام خوا ئەوانی لەبەر کافربوونیان لە

---

(1) بووژانەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە- بەرگی5، چ1، دار الثقافة والنشر الكردي، بغداد، 2003، ل389و390

(2) ئامازەیە بە سورەتی (النساء) ئایەتی 46

ڕەحمــەتی خــۆی دوور خســتەوە جــا ئەوەیــە بێجگــە لــە ژمارەیــەکی کەمیان بڕواناهێنن.

لەو سەردەم و شارەی ئێمە باسی دەکەین نموونەی جیاوازمان هەیە؟!

بەداخــەوە نووســەری کتێبێکــی جوولەکــە ڕقــی موســوڵمانان لــە جوولەکە لە ئێستا و مێژوودا بەم شێوەیە باس دەکات و دەنووسێت: ئێمەی موسوڵمان تەنها لەبەر سیفەتە خراپ و دزێوەکانیان ڕەقمان لە جوولەکەیــە کــە بەدرێــژایی مێــژووی دروســتبوونیان تــا ئێســتا مومارەسەیان کردووە.(1) تەنانەت ئەم سیفەتە خراپەیان بەشێوەیەکی ئــەزەلی بــاس دەکــات و لــە جوولەکــەی شــوێنێك بــۆ شــوێنێکی تــر و ســەردەمێك بۆ ســەردەمێکی تــر جیای ناکاتــەوە و دەنووسێت: گەلی جوولەکــە هــەڵگری هــەزاران ســیفەتی گەنــدەڵ و نەخۆشــن و لەگــەڵ خوێنیان تێکەڵ بووە.(2)

ئەمە لە کاتێکدایە زەمینەی کات و شوێن هەندێ جار ئەوە دیاری دەکــات کــە چــینە کۆمەڵایــەتیی و ئاییینییــەکان چــۆن لەگــەڵ یــەکتردا هەڵدەکــەن. بــۆ نموونــە، زێــوەری شــاعیر (1875–1948) بــارودۆخی شــارەکەمان لــە ســاڵانی کۆتــایی ژێــر دەســەڵاتی حــوکمڕانێتی عوسمانییەکاندا (1850–1917) بەم شێوەیە بۆ وەسف دەکات:(3)

---

(1) جولەکــە، دانــا عوســمــان حســن، پــڕۆژەی هیــوا بــۆ چــاپ و بڵاوکردنــەوە، چ2، 2011، ل268

(2) هەمان سەرچاوە، ل271

(3) دیوانی زێوەر، مەحموود زێوەر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چ1، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2003، ل229

ئـــەوا مـــەنعی لـــە جـــادە و دز کـــرا شـــاری ســـلێمانی
لەدەستی باڕەش چ تـەدبیرێ ئەکـەن مـەئمووری عوسمـانی؟
بـە هـەر نـەوعێ هـەبوو سـەددێ کـرا بـۆ بـاڕەش و تـۆزی
لـە تـاو قـوڕ چـی ئەکـەن؟ کـە قـووت ئـەدا بـازاڕ و کـۆڵانی
بە شۆسە و وشکەسی، ئێمە ئەوا چاری قوڕیشمان کرد
عیلاجـێ چـۆن ئەکـەن؟ بـۆ کۆمـەڵێ کێچـی بـەهارانی؟
بـە تـەنزیفات و تـەرتیباتی خانـەش کـێچ ئـەوا کـەم بـوو
مەحیبـەت چـۆن ئەخرێتـە دڵـی ئەسـناف و شـێخانی؟

(خـەنی ڕەشـید نانـەوا) دەگێڕێتـەوە: وەکـو بیسـتوومە جوولەکـەکان پێشـتر لـەنێوان شـارەگەورەکاندا بازرگانییـان کـردووە. کاتێـك هاتوونەتـە سلێمانیی و شارەکەیان پێ خۆش بووە، بڕیاریانداوە کە لێـی نیشتەجێ بن، ئەم هەواڵە کە گەیشتووە بە چەند کەسێك، پێیـان نـاخۆش بـووە و لەچـەند مزگـەوتێکیش دەنگـی نـاڕەزایی بڵاوبووەتـەوە. بـۆ دەربـڕینی نـاڕەزایی خـەڵکی دەچـنە لای کـاك ئەحمـەدی شـێخ، ئـەویش دەنێرێـت بەشوێن مالووم و چەند کەسێکی دیاری جوولەکەکاندا بۆ قسەوباس لەم بابەتـــە، دواجـــار بـــۆ دەمکـــوتکردنی ناڕازییـــەکان و ڕازیکردنـــی جوولەکەکانیش بڕیار دەدات کە لە خوارووی شارەوە گەڕەکێك بۆ خۆیان دروست بکەن و لەوێ کۆببنەوە.(١)

پـاش تێپـەڕبوونی شازدەسـاڵ بەسـەر نیشـتەجێبوونی جوولەکـە لـە شـــارەکەدا، گەشـــتیاری جوولەکـــە (ئەیـــدلمان) بـــاوەڕی وەهایـــە کـــە جوولەکەکان لەشارەکەدا هەمان ئەو مافانەیان هەبووە کە خەڵکی شارەکە

---

(1) بەرنامەی دیرۆکی کەناڵی ئاسمانی گەلی کوردستان، (خەنی ڕەشید نانەوا)

هەیان بووە، ئەم مافانەش لەلایەن دەسەڵاتدارانی شارەکەوە پێیان دراوە و هەمووان پێکەوە وەك لەبەهەشتدا هەیە، بە برایەتی ژیاون. (تر)

سەبارەت بە پەیوەندی نێوان ئاغاکان و جوولەکەکانی شاری سلێمانی، (ئەریك براوەر) لە زانیاریی (بنیامینی دووەم)ەوە ئەوە دەگێڕێتەوە کە لە ساڵی 1840 ەوە تا سەرەتای سەدەی بیستەمیش جوولەکەکان لەبارێکی خراپدا ژیانیان لە شارەکەدا گوزەراندووە چونکە ئەگەرچی کە نەکراوە بە مەرج کە جوولەکەکانی شار بڕەپارەیەکی دیاریکراو بدەنە ئاغاکان، بەڵام لە جەژنەکانی موسوڵمان و جوولەکەکانیشدا دیارییان لە جوولەکەکان سەندووە کە بەزۆری بریتی بووە لە شەکر و قوماش و جلوبەرگ، یان ئەگەر یەکێك لە بەردەستەکانی ئاغا بۆ کڕینی شتێك بچووبایەتە دوکانێکی جوولەکەوە، نیوە یان یەك لە چوار، یان هەر پارەی ئەو شتەی نەدەدا بە جوولەکە دوکاندارەکە... (یر)

هەر لەم بارەیەوە (عەلائەدین سەجادی) دەنووسێت: جوولەکەیەك لە سولەیمانی هەبوو، (حاتان)ی ناوبوو. ئەم حاتانە کڕین و

---

ben-yaacob 1981; lll. Quotes hatzfira Heb 1809 year 16,issue 92 (1) news paper **کە منیش لە (یهود کردستان و رؤسائهم القبلیون، مردخاي زاکن، ترجمة: سعاد محمد، منشورات مؤسسة ژین، مطبعة شڤان، السلیمانیة، 2011، ص152) م وەرگرتووە.**

(2) **یهود کردستان، اریك براور و رافائیل پاتای، ترجمة: شاخوان کرکوکي و عبدالرزاق بوتاني، دار ئاراس للطباعة و النشر، اربیل، 2002، ص268 کە ئەمیش لە (شرق و غرب، ن.ألبالا، ترجمة: رافائیل پاتای، برلین، 1909، ص579)ی وەرگرتووە.**

فرۆشتنی زۆرتر لەگەڵ جافەکانابوو. (حەمەپاشای جاف)یش هەموو جار شتی پێویست بوایە ئەیناردە لای و پسوڵەیەکی بۆ ئەنووسی کە ئەوەندەپارەی کەوتووەتە سەر پاشا. حاتان بوو بە خاوەنی پسوڵەیەکی زۆر، بەڵام پولێکیشی لە پاشا بۆ وەرنەئەگیرایەوە، کە شکاتیشی لیٚ بکردایە، کەس لە شکاتی نەئەپرسی! ساڵێك حاکمێك هاتە سولەیمانی، دەستی کرد بە توندوتیژی، بەتایبەتی لەگەڵ بەگزادەکانی جافا چوو بە ڕقا. حاتان ئەمەی بەهەل زانی، چوو هەرچی سەنەد و پسوڵەی هەبوو، بردی بۆ حاکم و شکاتی پێوەکرد لە حەمە پاشا، ئەوەندەی نەمابوو کە حاکم هەموو هەقەکەی بۆ وەربگرێتەوە، کتوپڕ لەبەختی حاتان ئەو حاکمە لەویٚ نەماو دەورودوکان وەکو خۆی لێهاتەوە. حاتان لەترسان چوو هەچ سەنەدێکی لەدەفتەری حکومەتا هەبوو، هەمووی وەرگرتەوە! لەم کاتانا حەمە پاشا ناردی بەشوێن حاتانا و وتی: هەچ سەنەدێکی هەیە بیهێنیٚ تا پارەکەی بداتەوە. حاتان بەخۆشی خۆشی پسوڵەکانی هەڵگرت و لێی دا چوو بۆلای پاشا، دەویت باوك شکاتت لیٚ کردووم، دەسا بەگۆڕەکەی (زایەر بەگ) هەچ سەنەدێکت هەیە، ئەبیٚ ئێستە هەمووی بخۆی، هەرچی حاتان هاواری کرد کە هیچ هەقێکی ناویٚ و سەنەدەکان ئەدڕیٚ، کەڵکی نەبوو، بەزۆر هەموو سەنەدەکانی دەرخوارد داو وەکو کولێرەبەڕۆن ئەیجویی و قووتی ئەدا، وتی: دەویت باوك ئەوە دەردت ویٚ شکاتم لیٚ ئەکەی؟ حاتان دەست لەگونان و ژێرتر گەڕایەوە بۆ سلێمانی. ماوەیەکی تری پیٚ چوو، پاشا پارەی پێویست بوو، ناردییەوە بۆلای حاتان ئەندە پارەی بۆ بنێرێت و پارەکانی پێشوشی ئەدەمەوە، سەنەدێکیشی بۆ

ئەنووسم، ئەو وەختە ڕقم هەستابوو بۆیە وام کرد، حاتانیش خۆ ناتوانیٚ ملەجیڕەیەك بکا، هەستا چوو بۆ لایی و پارەکە و کولیٚرەیەکی لەگەڵ خۆی برد، پارەکەی داناو وتی: پاشا سەنەدم ناویٚ، ئەوا پارەکەم هیٚناوە! پاشاش وتی: نابیٚ وەقەورەکەی زایەر بەگ سەنەد هەر ئەوی بویٚ لەبەینا! حاتانیش دەستی برد کولیٚرەکەی دەرهیٚنا و وتی: کەواتە باشە، لەسەر ئەم کولیٚرەیە بۆم بنووسە، دواجار بەحەزرەتی موسا قەسەم، قاقەزم بۆ ناخوریٚ، بەڵام کولیٚرەم بۆ ئەخوریٚ. پاشا تەگبیر و قسەی جووەی بەلاوە سەیر بوو، لەسەر ئەمە بۆیە هەر پارەیەکی قەرزار بوو، هەمووی دایەوە.[1]

(عەتا قەرەداغی) سەبارەت بە جوولەکەکانی قەرەداغ و چۆنیٚتی مامەڵەکردنیان لەلایەن موسوڵمانانەوە دەنووسیٚت: من لە زمانی زۆریٚك لە پیر و دنیادیدەکانی قەرەداخەوە بیستوومە کە نەك هەر کورد لەکاتی ئیسلامبوونیدا خراپ مامەڵەی جوولەکەکانی کردووە، بەڵکو لە میٚژووی نویٚشدا، هەر خراپ مامەڵەیان کردوون و زەویی و زاریان لیٚ داگیرکردوون و تەنانەت هەندیٚ جاریش کوشتویانن.[2] هەر لەمبارەیەوە عەتا قەرەداخی ئاماژە بۆ نموونەیەك دەکات لەناو دەیان نموونەی تردا و چیرۆکی سەرنگەنکردنی کەسیٚکی جوولەکە دەگیٚڕیٚتەوە بەدەستی موسوڵمانیٚك و دەنووسیٚت: کەسیٚکی خەڵکی قەرەداخ نادۆزینەوە کە چیرۆکی حەندنیا و سەید سەعدوونیان

(1) ڕشتەی مرواری، عەلائەدین سەجادی، بەرگی2، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلیٚمانی، 2005، ل277و 278

(2) چۆن لە میٚژووی قەرەداخ دەدویٚین؟ عەتا قەرەداغی، کوردستانی نویٚ 27-7-2000 ژمارە 2209

نەبیستبێ کە چۆن سەید سەعدوون ئەو جوولەکەیەی سەرنگوون کردووە لەسەر موڵکەکانیی و دوایش دەستی بەسەر موڵکەکانیدا گرتووە.[1] گەرچی (محەممەد عەلی قەرەداغی) لە زمانی حەمە سەعید ناوێکەوە ڕاستی ئەم ڕووداوە بەم شێوەیە دەگێڕێتەوە و دەنووسێت: حەنەنیا جوولەکەیەکی دەوڵەمەندی نەفسبەرز بووە. تەنانەت وتوویانە: ئەگەر لیرەی لێ بکەوتایە، بۆی دانەدەوییەوە بۆ زەوی تا هەڵی بگرێتەوە. حەنەنیا لەو دوادواییەدا، لات و هەژار کەوتبوو، شەوێك پێش کوژرانی، یان ونبوونی، یەکجارەکی هاتە ماڵی ئێمە- ماڵی باوکی مامۆستا سەعید- باوکم ڕێزی زۆری لێ گرت و دوایی وتی: خواجە بۆ کوێ دەچی؟ وتی: دەچم بۆ (زەیۆمەر) باوکم زەلامێکی بەناوی عەلی مستەفاوە لەگەڵ نارد تا بردیە زەیۆمەر و گەیاندییە ماڵی حاجی سەعوون -حاجی سەعدوون- و هاتەوە و باوکم لێی تەئکید کردەوە کە بەسەلامەتیی گەیاندویەتی، ئەویش وتی: بەڵێ. بەڵام دوای ئەوە حەنەنیا ونبوو. حەنەنیا پێشتر مامەڵە و کڕین و فرۆشتنی لەگەڵ حاجی سەعدووندا بووبوو، دیاربوو لەم دواییەدا کە هەژار کەوتبوو، وەکو دەڵێن: جوو کە موفلیس بوو، قەرزی کۆن دەخوێنێتەوە. بۆیە هاتبوو بۆ لای حاجی سەعدوون، بەڵکو شتێکی لە قەرزی کۆنی دەست بکەوێتەوە. بە بۆنەی ئەوەوە کە لە ماڵی حاجی سەعدووندا ون بوو و دوای ئەوە نەبینرا، وتیان: حاجی سەعدوون کوشتوویەتی، ئیتر ئەمە

---

(1)چۆن لە مێژووی قەرەداخ دەدوێین...

نەبووە کە حاجی سەعدوون بە ئاشکرا حەنەنیای کوشتبێ، یان خۆی دانی بەو کارەدا نابێت.(1)

لەسەدەی نۆزدەدا زۆرێك لە ڕاپۆرتەکان ئاماژە بە بوونی جوولەکە دەکەن لە شاری سلێمانیدا و وەك باس کراوە، ئەم جوولەکانە پێگەیەکی باشی کۆمەڵایەتییان هەبووە. لە ڕاپۆرتێکدا ئەوە هاتووە کە ساڵی 1895 ڕووداوێك دژ بە جوولەکەکانی شاری سلێمانی ڕووی داوە و کۆمەڵێك لە کوردەکانی شارەکە هێرشێکی زۆر توند و دڕندانەیان کردووەتە سەر جوولەکەکانی شارەکە. ئەمەش کاردانەوەی لە شاری بەغدا و کەلکەتا لەسەر کەوتووەتەوە و سێ نامەش ئاراستەی کەلکەتا لە هندستان کراوە.

ماوەیەك بەر لە جەژنی (حصاد) لەساڵی 1895دا نزیکەی بیست موسوڵمان لە کوردەکانی سلێمانی هێرشێکی زۆر ناڕەوایان کردووەتە سەر ژمارەیەکی زۆر لە جوولەکەکان لە دەرەوەی شار کە لە هاتوچۆدابوون. پاش هێرشەکەش هەستاون بە لێدان و نواندنی ڕەفتاری ناشرین بەرامبەریان. تەنانەت باس لەوە دەکرێت کە شەش کەس لە جوولەکانەی کە کەوتوونەتە بەردەست ئەم مووسوڵمانانە، ڕووبەڕووی لێدانێکی زۆر وەحشییانە بوونەتەوە، ئەمە جگە لە بەتاڵانبردنی ماڵ و سامانیان و دەستدرێژیکردنە سەر ژنەکانیان. لەلایەکی ترەوە هێرشیان کردە سەر کەنیشتەکەیان و هەستاون بە دڕاندنی کتێبی تەورات دزینی زێڕ و زیوی ناو کەنیشتەکەش. ئەم هێرشانەش دەبێتە هۆی ئەوەی کە

---

(1) بووژانەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە- بەرگی5، چ1، دار الثقافة والنشر الكردي، بغداد، 2003، ل392 و 393

دەسـەڵاتداری شـار بـۆ دامرکاندنـەوەی ئـەم بـارە نامۆیـەی کـە دژ بـە جوولەکەکان سەری هەڵداوە، تەداخول بکات و ئەویش بە ناردنی سەباز بۆ ڕاگرتنی ئەو هێرشە ناڕەوایە... پاش ئەوەی کە هێرشەکە لەلایەن کۆمەڵێك ئاژاوەگێڕەوە هەر بەردەوام دەبێت، بۆ ڕۆژی دواتر دووبارە دەسەڵاتداری شار بڕیار بە ناردنی سەرباز دەداتەوە. لەدوایدا دەردەکەوێت کە هۆکاری ئـەم هێرشـە شـێخەکەیان بـووە کـە هـانی داون هێـرش بکەنـە سـەر جوولەکەکان، ئەگەرچی شێخ خۆی نکوڵی لەمە دەکات.

پاش دامرکاندنەوەی هێرشەکان، کۆمەڵێك لە موسوڵمانەکان سەردانی جوولەکـەکان دەکـەن و لەیـەکێك لـە باخـەکانی نزیـك کەنیشـتەکەیانەوە دادەنیشن و بەیەکەوە مەی دەخۆنەوە، بەڵام پاش ئەوەی کە شێخ ئەم هەواڵەی پێ دەگات، زۆر توڕە دەبێت و داوا دەکات کە بەزووترین کات لەشاردا دەریان بکەن، پاشان هەندێ لە کوردەکان گوێڕایەڵی ئەم قسانە دەبن و ئـەم بڕیـارە جێبـەجێ دەکـەن. جوولەکـەکانیش لەترسـی گیـانی خۆیان بۆ ماوەی حەوت ڕۆژ لە ماڵەکانیان دەمێننەوە و نایەنە دەرەوە. بۆیە دەسەڵاتداری شار بڕیار بە دەستگیرکردنی ئەم کۆمەڵە ئاژاوە گێڕ دەدات و بە مەبەستی پاراستنی یاسا، بڕیاری پارێزگاریکردن لە ماڵ و سامانی جوولەکەکانیش دەدات. وەك باس دەکرێت پاش ئەم ڕووداوە، بیست کەس لە ئاژاوەگێڕەکان دەگیرێن و هەریەکەیان بۆ ماوەی 15-18 سـاڵ سـزای زینـدانیکردنیان بەسـەردا دەدرێـت و دووانـی تـریش نـەفی دەکرێن بەرە و دەرەوەی شار.(1)

---

(1) یهود کردستان و رؤسائهم القبلیون، مردخای زاکن، ترجمة: سعاد محمد، منشورات مؤسسة ژین، مطبعة شڤان، السلیمانیة، 2011، ص153 و 154

سەبارەت بە ڕەفتاری خەڵکی کورد و موسوڵمانەکانی شاری سلێمانی لەگەڵ جوولەکەکاندا، هەروەك هەموو کەمایەتییە ئاینییەکانی تری کوردستان (کاکەیی، ئێزیدی، مەسیحی) وەهابوون و بگرە زۆرتر لەوان لەگەڵیان خراپ بوون. زۆرجار هاوسێکانیان کچیان بە زۆر لێ دەفڕاندن، ئەنجوومەنی بەڕێوەبەرایەتی ناوچەکە لەجیاتی دادگا لە شکاتیانی دەپێچایەوە. پرسیاری ئاسایی ئەنجوومەنەکە ئەوەبوو کە: ئایا کچەکە لەڕووی یاساییەوە تەمەنی لەبارە تا بتوانێ بڕیار بدات کە ئایینی خۆی بگۆڕێت؟! سەیرەکەش لەوەدابوو کە مێردەکەی کە هەر ڕفێنەرەکەی بوو، دەبووە وەکیلیی و وەڵامی دەدایەوە!؟[*]

لەهەندێ سەردەمدا جوولەکە ناچار دەکران تا جلی شین لەبەر بکەن یان پەڕۆی شین لەسەر شانیان ببەستن بۆ ئەوەی بناسرێنەوە... خەڵك بەگشتی بەچاوی سووکەوە سەیری جوولەکەیان دەکرد. تەنانەت ئەوانەش کە بوونەتە موسوڵمان، سەرەڕای تێپەڕبوونی چەندین پشت، هەر بە (بن جوو) ناودەبرێن. لەزۆر شوێن وەکو کۆیلە ڕەفتاریان لەگەڵ دەکرا. هەر کەسێك و چەند جوولەکەیەکی بۆ خۆی دیاری کردبوو. ناچاری دەکردن تا بەبێ کرێ، کاری قوورسیان بۆ بکات. دیارە بەشی

لەشارەکانی تریشدا ڕووداوی لەم شێوەیە ڕووی داوە، بۆ نموونە لەشاری بەغداد ڕووداوێکی هاوشێوە بەناوی (فەرهود)ەوە لە ساڵی 1941 و لە ئاهەنگی ڕۆژی جەژنی یەشوع پێغەمبەردا ڕوویداوە، بۆ زۆرتر بڕوانە (الادیان و المذاهب بالعراق، رشید الخیون، منشورات الجمل، الطبعة2، بغداد، 2007، ص153-156)

(1) مێژووی ئارامیەکان لە کوردستان دا، شاسوار.خ.هەرشەمی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چ2، سلێمانی، 1999، ل201

ئاغا و جووتیاری دەوڵەمەند لە جووتیاری نەدار زۆرتر بوو. لەناوچەی باڵەکایەتی دەربڕینی (جووی من) باو بوو. لەهەندێ شوێنی تردا، دەسەڵاتدارانی ناوچەیی، سەرانەیان لێ دەسەندن.[1]

کوردێك کە دەگەیشتە جوولەکەیەکی ئاشنا سڵاوی لێ نەدەکرد؟ چونکە وا فێرکرابوو کە گوناهە سڵاو لە کافرێك بکات، بۆیە دەیگوت (ساو) یان ڕۆژ باش و شەوت بەخێر و شتی لەو جۆرەی بەکار دەهێنا، هەروەها لە پرسەشدا نەیاندەگوت: خوا لێی خۆش بێت. چونکە وا فێرکرابوون کە بەزەیی خودا هەر بۆ موسوڵمانانە. بۆیە دەیانگوت: خۆتان خۆش بن. لە ناوچەی باڵەکایەتی زۆرجار کە جوولەکەیەك دەمرد، چەند گەنجێك شەو تەرمەکەیان لەخاك دەردێنا و پڵیتەی ئاگریان تێ دەبڕی... لە هەندێ شوێن، کوردان نانی دەستی جوولەکەیان بەپیس دەزانیی و نەیاندەخوارد. زۆر کەس هەبوون هاتوچۆی ماڵەکانیان نەدەکردن. کە جوولەکەکانی شارۆچکەی گەڵاڵە گەڕانەوە ئیسرائیل، دەوڵەت قوتابخانەی جوولەکەکانی کرد بە قوتابخانەی دێیەکە. زۆر کەس ئامادە نەبوون کە منداڵەکانیان بنێرنە قوتابخانەیەك کە ڕۆژێك لەڕۆژان جوولەکەی تیابووە. تا سەرەتای سالآنی حەفتاش هیچ کەس لە گەڵاڵە، ئاوی لە کانیاوی گەڕەکی پێشووی جوولەکەکان نەدەخواردەوە، دوای ئەوە مەلا مستەفا بڕیاری دا تا زیندانێك لە تەنیشت ئاوەکە دروست بکرێت و زیندانییەکان لەو ئاوە بخۆنەوە.[2]

---

(1) مێژووی ئارامیەکان لە کوردستان دا، ل202

(2) هەمان سەرچاوە، ل202–203

(ئـەریك بـراور) لـە زمـانی (ئـەلبالا)وە دەنووسـێت: دزیكـردن لـە شـەواندا و لەوشـوێنانەی كـە جوولەكەنشـین بـوون، بڵاوبـوو، چـەند كەسـێكی چـەكدار هـەڵیان دەكوتایـە سـەر ماڵـەكان و دەرگاكانیـان دەشكاند و هەموو ئەوانەیان دەبرد كە دڵیان دەیگرت. ئەم دزانە سەر بە ئاغاكان بوون و بۆ ئەوان كاریان دەكرد.[1]

ئەوە بەسەر زاری بەساڵاچوانەوەیە كە ئەكاتانەی ئەحەی كڕنوو[2] كە داوودەرمانی فرۆشتووە، ئەچوو پڕ دەمی ئەكرد لە زەردەچەوەی هـاڕڕاو و نزیـك جوولەكـە ڕیـش درێـژە ڕیـش سـپییەكان ئـەبۆوە و ئەیپرژانـد بـە ڕیشـیاندا، هـەموو ڕیشـیان زەرد ئـەبوو، ئـەوانیش پێئەكەنین و لێی دڵگیر نەئەبوون.[3]

---

(1) یهود كردستان، اریك براور، نقله الى العربیة: شاخوان كركوكي و عبدالرزاق بوتاني، الطبعة1، مطبعة وزارة التربیة - اربیل ٢٠02، ص271 كە ئەمیش لە (شرق و غرب، البالا، الرتجمة عن المانیة: رافائیل پاتای، برلین، 1909، ص579) وەری گرتووە.

(2) ئەحەی كڕنوو: لە شاری سلێمانی لەدایك بووە و لە ماوەی نێوان نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەم تا سەفەربەلك ژیاوە. لە بەسەرهات و قسەكانیەوە ئەوە دەردەكەوێت كە 85 ساڵ ژیاوە. ئەوانەی كە ئەحەی كڕنوو قسەی خۆشی بۆیان گێڕاوەتەوە (حاجی كاك ئەحمەدی شێخ، مەحموودپاشای جاف، وەسمان پاشای جاف، شێخ مستەفای نەقیب، مەلا وەسمانی موسڵی، حاجی شێخ ئەمین، حاجی تۆفیق "پیرەمێرد" و ڕەشید محێدین ... تد) بوون. بڕوانە (سلێمانی لە ئەدەبی فۆلكلۆردا، پرۆفیسۆر شوكریە ڕەسوڵ، لە بڵاوكراوەكانی ئنستیتیوتی كەلەپووری كورد، چ1، چاپخانەی تیشك، سلێمانی، 2004، ل77)

(3) گاڵتەوگەپ و دانسقەی كوردەواری، جەمال بابان، بڵاوكراوەكانی ئنستیتیوتی كەلەپووری كورد، چاپخانەی (شڤان) سلێمانی، 2010، ل54

هەرلەمبارەیەوە هونەرمەند (عومەری کەریم ئاغا) لە کەشکۆڵی یادەوەرییەکانی خۆیدا،[1] لە زمانی (حەمەی کوڕی وەستا عەبدوڵڵای پینەچی)یەوە ئەوە دەگێڕێتەوە کە وەستا عەبدوڵڵای باوکی ئەم بەسەرهاتەی کەریم ئاغای باوکی وا بۆ گێڕاوەتەوە:

ئەوکاتانەی کە جوولەکەکان لە شاری سلێمانیدا بوون، پیاوێکی جوولەکە بە بەردەم دوکانی کەریم ئاغادا تێدەپەڕێت. پیاوەکە ریشێکی زۆری پێوە بووە. پیاوێکی لەمەڕ خۆشمان دەنکە شقارتەیەك دادەگیرسێنێ و دەینێت بەڕیشی جوولەکەکەوە. کابرای جوولەکە لە عەزرەتدا بە دەست و چمکی چاکەتەکەی خەریکی کوژاندنەوەی دەبێت. بۆنکرۆز دێت و کابرای بەسەزمان لەتاو ئازار دڵۆپەفرمێسك و بەچاویدا دێتە خوارەوە. کەریم ئاغای خوالێخۆشبووش بەم دیمەنە زۆر سەغڵەت دەبێت و بە گڕ کابراکەدا دەڕوات و سەرزەنشتی دەکات و پێی دەڵێت: خوا بتگرێت، ئەم جوولەکەیە گوناهی چییە وا ئاگرت لە ڕیشی بەردا؟! کابرا هیچ جواب ناداتەوە و تەریق دەبێتەوە و دەڕوات. کەریم ئاغا و وەستا عەبدوڵڵای باوکم دڵنەوایی جوولەکەکە دەکەن و ئەویش پێیان دەڵێت: چیمان لێ دەکەن با بیکەن، بەڵام ئێوە لەسەر ئێمە خۆتان پیاوخراپ مەکەن.

لەنێو موسوڵمانەکاندا کەسانێك هەبوون گێچەڵیان بە جوولەکە کردووە و بەکەم لێیان ڕوانیون. هەرچەندە ئەمە نەریتێك نەبووە کە کورد وەك نەتەوە پەیڕەوی کردبێت، بەڵکو زیاتر پەیوەست بووە بە

---

(1) **دەستنووسێکی هونەرمەند (عومری کەریم ئاغا) کە لە ڕۆژی** 2012/12/7 **نووسراوە.**

مەسەلەی موسوڵمانێتی کوردەوە، وەك ئاشکراشە کە تێڕوانینی ئیسلام بۆ جوولەکە تێڕوانینێکی دۆستانە نییە و قورئان وەك کتێبی پیرۆزی موسوڵمانان زیاتر ئەم ڕاڤەیەی لەدڵی موسوڵماناندا بەرجەستە دەکات، بەپێچەوانەشەوە ئەم تێڕوانینە بەرامبەر بە مەسیحییەکان بەم شێوەیەی نییە.

(د. بێستون) دەگێڕێتەوە کە: لەناو موسوڵمانەکاندا باوەڕێکی وەها هەبوو کە نابێت ڕێگە بە غەیرە دین بدرێت کە کەنیسە و کەنیشتە دروست بکەن، بەڵام کەسێکی وەك شێخ حسامەدینی بیارە بەمە ڕازی نەبووە و لە هەڵەبجە خۆی یارمەتی داون تا کەنیشتە دروست بکەن؟! کە خەڵکەکەش وتوویانە ئەمە چۆن؟ شێخ حسامەدین وتوویەتی لەدواییدا ئەبێت بە مزگەوت، هەرواش بوو لە دواییدا بوو بە مزگەوتی (ئەحمەدی)[1]

(ئەکرەمی مەحموودی ساڵحی ڕەشە) لە کتێبی شاری سلێمانیی و لەباسی چەند جوولەکەیەکدا، ئاماژە بە دوو ڕووداو دەکات کە یەکێکیان تایبەت بە کوتاڵفرۆشێکی جوولەکە بەناوی (جریوە)وە کە لەلایەن منداڵانەوە ناتۆرەیان لێ داوە و پێیان وتووە (هۆ جریوە جریوە جریوە... لایەکی گونت تەقیوە) دووەمیشیان کوشتنی وێنەگرێکی جوولەکەیە بەناوی (نووری) کە ڕۆژێك لەو حەوشەیەی کە وێنەی لێ وێنەی دەگرت، خنکاندوویانە؟ چونکە پارەیان پێ شك بردووە.[2]

---

(1) بەرنامەی دیرۆکی کەناڵی ئاسمانی گەلی کوردستان، (د.بێستون)

(2) شاری سلێمانی، بەرگی 1، ل374- 497

(ڕەشـــید شـــەوقی) لـــە یادداشـــتەکانی خۆیـــدا و لەباســـی هۆکـــاری داوەتکردنـــی بـــۆ ســـەر شـــاییەکی خزمـــی برادەرەکـــەی کـــە جوولەکـــە دەنووسێت (لە گەرمەی بەهار، ڕۆژی پێنجشـەممە لـە مەکتـەب لـە دەمـی پشـوو (ئیسـراحەت)دا هـاوڕێ (عـەلی ئەسـتێرە) لەتـەك (عەبدولعـەزیز)ی پـــوورزام و (فـــائیق)ی حـــزمم و هـــاوڕێ (قـــادر بـــەگ) و (یـــەحیا) هـــەر پێنجیـــان هاتنـــە ژووری صـــنفەوە بـــۆ لام، کـــە لەودەمـــەدا خـــەریکی خەتخۆشیی نووسینی فرانسی بووم، بەجارێك (سلام علیکم) وتیان: ئێستا تـەکلیفێکت لـێ ئەکرێت، چونکە تـەکلیفی شـەرەفە ڕەد ناکرێت. وتم: چییە بڵێن؟ عەلی ئەستێرە وتی: خۆت ئەزانی کە من پوور و خاڵی جوولەکەم هەیە و کچی پوورەکەم شووی کردووە بە کوڕی خاڵۆزاکەم و سبەینێ کە جومعەیە، لە ماڵی پوورمدا شایی ئەکرێت بەپێی ڕەوشتی جوولەکانە. مەعلوومیشە کە جوولەکان پیاوی سەرسەریی و خراپ بۆ عـەرەقخواردن و کـردەوەی نابـەجێ دێنـە جوولـەکان و لـە زۆر شـاییدا پەلاماری ژنە جوولەکـەیان داوە و هـەرا قـەوماوە. لەبـەر ئەمـەی کـە ئێمـە بە کوڕی خەلیفە ناسراوین و یەکێتیشمان هەیە، هەموو کەس تەقیـەمان لێ ئەکات. جا لەبەر ئەمە کە من شاگردێکم لەگـەڵ ئێوەم و بـەم هۆیـەوە خاڵ و پـوورم هـاتن و تکایـان لـێ کـردم کـە هەرچـی ڕەفیـق صـنفم هەیـە کۆیـان بکەمـەوە و بـۆ سـبەینێ چـوونە مـاڵی پـوورم وە بـەو هۆیـەوە پارێزگـاریکردنی شـاییەکە و پاراسـتنی لـە خراپـەکاران و موحافـەزەی شـەرەفی کچـی پـوورم و زۆر مـەمنوون بـوونی زۆر کـە. جـا لەبـەر ئەمـە

ئامادەبە سبەینێ دێم بۆماڵەوە بە شوێنتا وە لەسەر ئەمە کە شتێکی وایە، وتم باشە بەسەرچاو.(1)

بەپێی ئەم ئیفادانە کە لە بنکەی پۆلیس و لەکاتی بۆردومانکردنی شاری سلێمانی لەلایەن ئینگلیزەکاندا وەرگیراوە، لەلایەن عەشایرەکانەوە دوکان و گەنجینەی جوولەکەکان تاڵان کراوە:(2)

بەڵگەنامەی یەکەم:

1924/8/30

من کولگیرم لە خانی (حاجی عەبدوڵڵا فەتحوڵڵا)دا لە حوجرەکانی سەرەوە حوجرەیەکم بە کرێ گرتووە. ماڵی خۆمم لە حوجرەکەی خۆم دەرهێنا و بردمە ماڵی (مەلا ئەمین) لە پاشاندا کە هاتمەوە بۆ خان تەماشا دەکەم حوجرەی (یەعقوب) لە تەرەف عەشایرەوە دەستکرا بە تاڵانکردنی! منیش دەستم کرد بە هاوارکردن و زۆریان لێ دام و کە نەجاتم بوو، هەمدیسان دەستم کرد بە ماڵگوێزانەوە وەکو ڕەهبەر لە گەڵیاندا ئەسوڕامەوە. هەموویان لەمن پاڕانەوە کە لەگەڵ حەماڵ هاتوچۆیان بۆ بکەم تا ئەشیایان زایع نەبێت و ئەم ئەشیایانە هەمووی چوو بۆ ماڵی مەلا ئەمین. حەمالەکە هات و داوای حەماڵی لە ئیبراهیم جولا کرد، ئیبراهیم جۆلا وتی: ئەم فەردەیە هی من نییە فەقەت

---

(1) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل141-142

(2) ئەم سێ بەڵگەنامەیەم لە (محەممەد مەردان) ی نووسەر و شارەزای بواری فۆلکلۆر لە ڕۆژی 2013/21‎،4 وەرگرتووە.

جاجمێکی لە فەردەکەی سەعید ئەفەندی دەرهێنا و دای بە حەقی حەمالێدا و فەردەکەشی خستە ژووری ماڵی مەلا ئەمین.

تۆ لە سەرەوە ئیفادەت دا کە وا ئەو جاجمە لە تایەکی ماڵی سەعید ئەفەندی دەرهات و درا بە حەماڵەکە.

ئێوە سەهوتان نووسیوە، من نەمزانی ئەو تایە هی کێیە و ساحیبی دیار نەبوو، فەقەت لە ماڵی مەلا ئەمین حەماڵەکە داوای حەقی کرد، جاجمێکیان لە تایە بێساحێبەکە دەرهێنا دایان بە حەماڵەکە.

س/ ئەو حەماڵە کێیە و ناوی چییە؟

ج/ ناوی نازانم و نایناسم.

س/ ئەو تایە کە بێساحێب بوو چی لێ هات؟

ج/ لەماڵی مەلا ئەمین خرایە ژوورەوە.

س/ ئەو تایە کێ تەسەروفی کرد و کێ خستییە ژوورەوە؟

ج/ خواجە ئیبراهیمی جۆلا تەسەروفی کرد و ئەو خستییە ژوورەوە یەعنی ماڵی مەلا ئەمین.

س/ لەپاشاندا زانی ئەو تایە بێساحێبە چی لێ هات؟ خواجە ئیبراهیم بە کەسی نەوت کە ئەو تایە بێساحێبە لای منە؟

ج/ نازانم و نەمبیستووە ئیفادەم لەمە عیبارەتە.

دانیشتووی مەحەلەی جوولەکان

هەنووکە کوڕی بابا ئەلباو

٧/١/٢٨

اجرت گرتوه مالی خوا

من کوللیرم لە خانی حاجی آغا منیخانەدا لە حجرەکانی رەوە حجرەیکم بە

لە حجرەکەی خۆم دەهینا و بەردەم مالی ملا امینە لیباتی کە هاتەوە بە خانە نەماشام

کرد حجرەکە بغضب لە طرف عشائرەوە دەستکرا بە طالانە کردنی منیش دیکم کرد بە

هاوارکردن نەوە بابە دەلێم کە ئەمانەم بو هیناوە تسلیم کرد بە مال کوێخانەوە وکو هەر

لە کلیانا اسودام وە هەمو یادە لەمنی یارانەوە کە لەگەل حەوالە هاتوچوبانە بو بکم کە اشیابانە

خانەکەی نیوام ناشیابانە هەموی چوبو مالی ملا امینە حالەکە هات داوای خانی لە ابراهیم جولا کرد

ابراهیم جولا وتی ام فردە یە هەمی بە فقط جاجیملی لە فردەکی سەبەخت دەهینا دارا بیە

هی عالیدا فردەکەش خستە ژوری مالی ملا امینە .

بەر لە سبوکل افادەت داکە او جاجمە لە ناو کی مالی سەبەخت دەهات و دزرا بە حالەکە

ابوە سەرونانە نوسبوە من نمزانی اوتا بە هیچ کلیو و صحی دیار بنو فقط لە مالی ملا امینە

حالەکە داوای حقی کرد جاجیملیانە لە ناو بی صاحبەکە دەهینا دابانە بە حالەکە

او حالەکە بە فتاوی چیە .

نازانم فتابنلکم

او تابە کە بی صحب بوخی لی هات .

لە مالی ملا امینا خراپ ژوورە وە

او تابە کی تصرفی کرد وکو خستیە ژوورە وە

ابراهیم جولا تصرفی کرد وە او خستیە ژوورە وە بە بی مالی ملا امینە .

خواجە بە ابراهیم جولا ... لیباتی ... او تابە بی صاحبە ...

لیباتا ... نازانی او تابە بی صاحب چی لی هات و خواجە ابراهیم بە کس نکوت .

نازانم دکیستوە افادەم لە مە عیباردە — لەنشتوی مەلا جولاکانە

هونگەکوری بابا الباو

بەڵگەنامەی دووەم:

لە وەقتی بۆردوماندا لە تەرەتۆغان بووم. لە سەعات یازدە و نیوی عەرەبییدا هاتمەوە بۆ خان، کە تەماشام کرد خان سووتاوە! هەرچی ماڵی من بوو لە حوجرەی خۆما بوو و بەعزێکیشی لە حوجرەی سابر کەرکووکیدا بوو. زۆر بە عەجەلە دەستم کرد بە ماڵی خۆم گوێزانەوە و بە حەماڵدا هاڵم گرت و بردم بۆ ماڵی مەلا ئەمین.

س/ بە پێی ئیفادەی هەنووکە لەو وەقتەدا کە بارەکانت گوێزاوەتەوە تایەکی بێساحێب لەگەڵ شتومەکەکانی تۆ مەوجوود بووە و بۆ حەقی حەماڵی لەو تایە جاجمێکت دەرهێناوە و داوتە بە حەقی حەماڵیدا و ئەو تایە بێساحێبەش تۆ تەسەروفت کردووە و هەڵت گرتووە؟

ج/ من ئاگام لە تا نییە و تەسەروفم نەکردووە و جاجمم بە حەماڵ نەداوە و لە خسوس ئەم تایە بێمەعلومانم.

س/ ئەو وەقتە کە ماڵت گوێزایەوە هەنووکە مەوجوود بوو یان نا؟

ج/ نە هەنووکەم دیوە و نە چاوم پێی کەوتووە.

س/ ئەو ئەشیایانە کە چووە ماڵی مەلا ئەمین، مەلا ئەمین لەو ئانەدا لەوێ مەجوود بوو یان نا؟

ج/ مەلا ئەمین مەوجوود بوو.

س/ لەو ئەشیایانە ئەشیای کێ سووتا؟

ج/ من کە ئەشیاکانم بردە ماڵی مەلا ئەمین بۆ بەیانی نیوەڕۆ چوومەوە ئەوێ دیم لەوێ تایە بە سووتاوی کەوتبوو، لە (دانیار)م

پرسی وتم: ئەم تایە سووتاوە هی کێیە؟ وتی: نازان فەقەت ئەوم بەدی ئەکرد.

س/ ئەو ئەشیا سووتاوانە کەس بە ساحێبی دەرنەچوو؟

ج/ نازانم. ئیفادەم عیبارەتە لەمە.

دانیشتووی مەحەلەی جوولەکان

ئیبراهیم کوڕی گووری

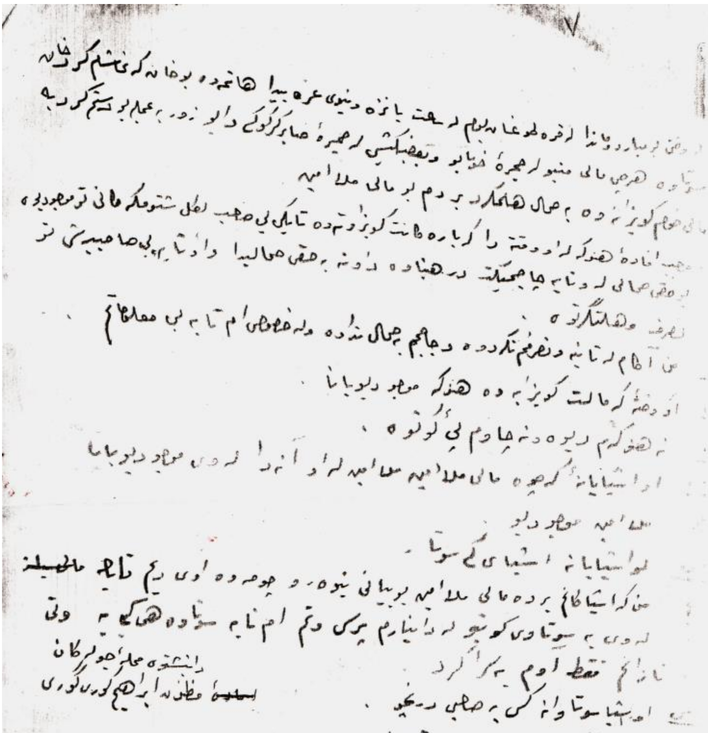

بەڵگەنامەی سێیەم:

24/8/23

ڕۆژی بۆردومانی سلێمانی لە خانی حاجی عەبدوڵڵا فەتحوڵڵادا ئەشیای خۆم لە حوجرەی خۆمدا سەعات لە دوازدە چارەکی کەم، لەگەڵ چەند کەسانێك کە مەحسووبی خۆم بوون و ئەشیاشیان لە حوجرەی مندابووە، هاتین بۆ خان بۆ ئەشیا گوێزانەوە. کە تەماشام کرد، حوجرەکەی من شکابوو، هەنووکە و یەعقوبی برای و چوارپێنج عەسکەر لەبەر حوجرەکەی مندا ڕاوەستابوون. هاوارم کرد و وتم: ئیبراهیم ئاغا حوجرەکەی من شکاوە و هیچم نەماوە!؟ ئیبراهیم ئاغا و تۆفیق ئەفەندی هاتن و دەستیان کرد بە خەڵك دەرکردن و ئەو ئەشیایەی کە لە حوجرەمەمدا مابوو، حەماڵم هێنا و دەستم کرد بە گوێزانەوەی بۆ ماڵی مەلا ئەمین و لە پاشاندا کە ئاشیاکانم گوێزایەوە بۆ ماڵی مەلا ئەمین، ڕۆیشتمەوە بۆ ماڵی خۆم. شاهیدم هەیە ئەم هەنووکەیە لەگەڵ حەماڵمدا بووە و ئەشیاشی بۆ گوێزاومەتەوە.

س/ لەو وەقتەدا کە بارەکانتان هێنا، هیچ تای بێساحێبی لێ بوو؟

ج/ نەبوو.

س/ خواجە ئیبراهیم بە ئیفادەی شاهیدەکان لە تایەکی بێساحێب جاجمێکی دەرهێناوە و داوێتی بە حەقی حەماڵیدا و تایەکەش خۆی هەڵیگرتووە.

ج/ قەتعییەن بێمەعلوماتم.

س/ لەبەرچی سەعید ئەفەندی ئێوەی موتەهەم کردووە بەم تایە بردنە؟

ج/ نازانم و ئاگامان لەم تایەش نییە.

س/ لە ماڵی مەلا ئەمین تای سووتاوت دی؟

ج/ نەخێر. ئیفادەم لەمە عیبارەتە.

دانیشتووی مەحەلەی جوولەکان

یەعقوب کوڕی ساسۆن

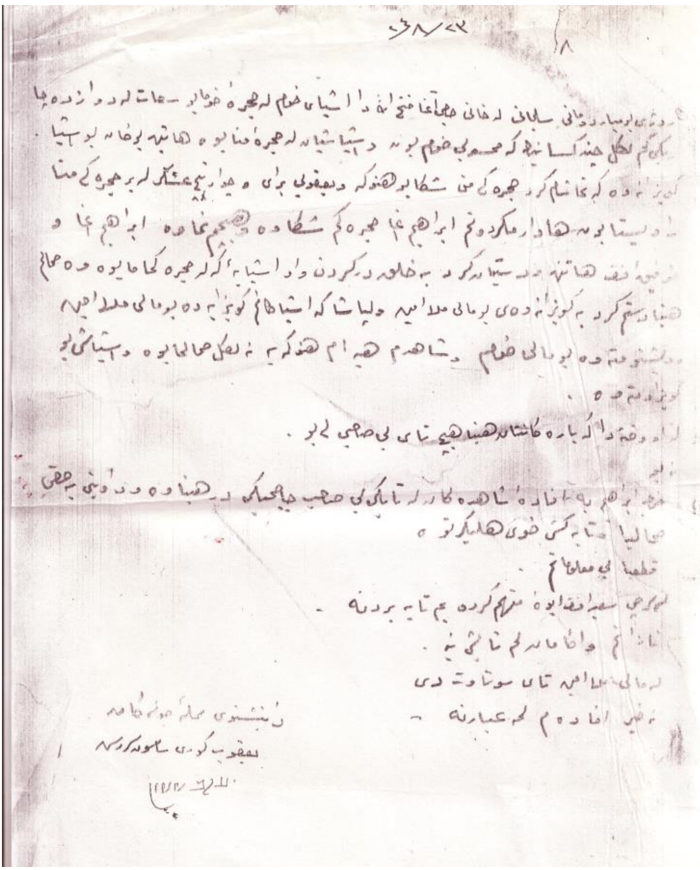

پاشماوەی کارەساتی بۆمبارانکردنی سلێمانی– 1924[1]

سوپای ئینگلیز لە سلێمانی– 1924[2]

(1) www.facebook.com/Slemani.Photo

(2) هەمان سەرچاوە

بەڵام سەرەڕای هەموو ئەم نموونانەش، خاڵی هاوبەش و نموونەی پێکەوەیی و ڕێز و برایەتییش هەبووە لەڕووی پەیوەندییان لەگەڵ تێکڕای چین و توێژە جیاوازەکانی شاری سلێمانی، پەیوەندییەکی پتەو و بەهێزیان هەبووە و تەنانەت هەندێك جار بۆ چارەسەری کێشەی نێوان خێزانەکانیان پەنایان بردووەتە بەر (کاك ئەحمەدی شێخ) ئەگەرچی لەناو خۆیاندا دوو کەس بەناوەکانی (مالوم، برایم باروخ) هەبوون کە گەورە و ڕیش سپی بوون.(1)

(فرێزەر) یش کە لە ساڵی 1834دا سەردانی شاری سلێمانی کردووە، کە لەسلێمانییەوە بەرەو کفری دەچێت و لەولای دێی ژاڵەوە باسی دێی (کەرادە) دەکات کە یەکێك لە سیفەتەکانی ئەم دێیە ئەوە بوو کە دانیشتوانەکەی بریتی بوون لە سەدوپەنجا هەتا دووسەد خانوو سێ یەکی ماڵە جوولەکە بوو. بەپێی ڕۆژگار و ژیان موسوڵمان و جوولەکەکان ڕێککەوتوون و تێکەڵبوونێکی باش تێکەڵ بوون.(2)

هەر سەبارەت بە پێکەوە ژیانیان بە شێوەیەکی هاوبەش بەڵگەی ئەوە لەبەردەستدایە کاتێ مەلیك فەیسەڵی یەکەم لە ساڵی 1931دا سەردانی شارەکەی کردووە لەلایەن مامۆستایەکی جوولەکە بەناوی (ڕەحیم ئەفەندی)یەوە وتارێك پێشکەش کراوە و لەو وتارەدا بۆچوونی جوولەکەکانی شاری سلێمانی لەسەر پێکەوەژیانیان بەم شێوەیە خراوەتە ڕوو: دەمەوێ ئەوەتان پێ ڕابگەیەنم کە

---

(1) شەجەرەی بنەماڵە دێرینەکانی سلێمانی (بنەماڵە دێرینەکانی سلێمانی لە نێوان سالانی 1784-1914)، ل1488

(2) چمکێك لە مێژووی کورد (گەشتەکەی فرەیزەر بۆ کوردستان و میزۆپۆتامیا ساڵی 1834) ، جعفر الخیاط، و: ئومێد ئاشنا، سلێمانی، 1996، ل57

جوولەکــەکانی ئــەم شــارە لەگــەڵ بــرا موســوڵمانەکانیاندا ژیــانێکی ئازادانــە دەژیــن و پێکــەوە لەخزمــەتی شــارەکەدان بــەبێ ئــەوەی هــیچ جیاکارییەکی ڕەگەزیی و ئایینی لەنێوانیادا هەبێت.(ت)

لایەنی کارگێڕیش ڕێزی لە کەمینە و ئایینەکانی تر گرتووە، بۆ نموونــە لــە مــانگی ڕەمەزانــدا ڕێگــەیان پێــدراوە کــە لــە بــازاڕ و چایخانەکاندا بخۆن و بخۆنەوە، ئەوەتا لە ئاگادارییەکدا هاتووە:

ئیعلان

ئەمڕۆ 14

لە مانگی ڕەمەزاندا هەر قاوەچییەك كە ئارەزوو بكا دەتوانێ بە ڕۆژ قاوەخانەكەی بكاتەوە و خەڵكی لێی دابنیشێت، بەڵام ئەو كەسانەی لە قاوەخانەكە دائەنیشن بێجگە لە نەسرانی و جوولەكە و سائیر غەیرە موسلیم لە خەڵكی شار هیچ كەس نابێ بخوا و بخواتەوە و باجگەرە بكێشێ ئەمما لادێیی و غەریبە بەو شەرتە لە جێگایەك دانیشن كە كەس نەیانبینێ و ئاشكرا نەبێ لە پەردەی ئەدەبدا دەتوانن لە چایخانە و جێگای تر بخۆن و بخۆنەوە. بە واستەی ئەو مەئموورە مەخسوسانەوە كە بەلەدییە دایان دەنێ دایما پرسیار و تەماشا دەكرێ. خەڵكی شار لە هەر جێگایەك بخوا و بخواتەوە یا جگەرە بكێشێ باج سێ ڕووپییە جەریمە دەكرێ بۆ زانینی هەموو كەس بەیانی دەكەین.

17ی مەی 1920

بەناوی مەجلیس شار

محەممەد حسەین(ت)

---

(1) ڕۆژنامەی ژیان، ژمارە 287ی ساڵی 1931

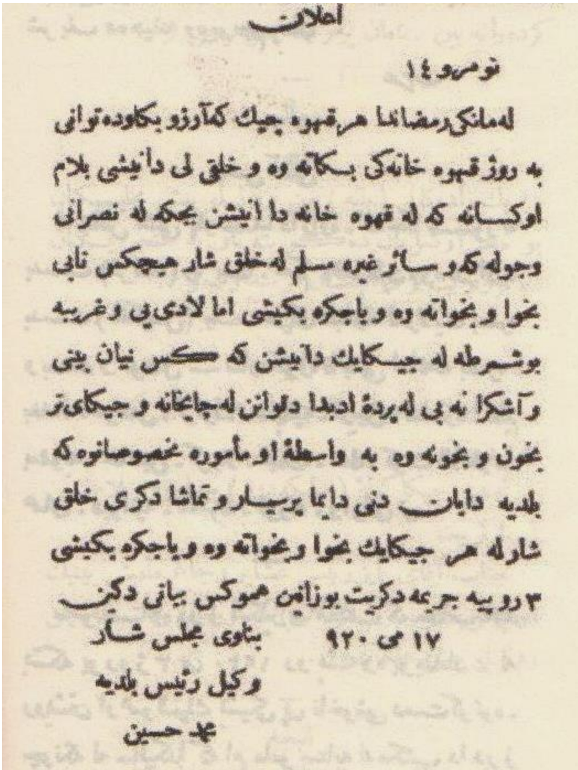

اعلان

نومرو ١٤

لەمانگی رمضاندا هر قهوه چیك كەآرزو بكاودەتوانی
بە روژ قهوه خانەكی بكاتە وه و خلق لی دانیشی بلام
اوكسانە كە لە قهوه خانه دا انیشن یكێك لە نصرانی
وجولەكەو سائر غیره مسلم لەخلق شار هیچكس نابی
بخوا و بخواتە وه و یاجگره بكیشی اما لادی یی و غریبه
بو شرطه لە جیگایك دانیشن كە كس نیان بینی
وآشكرا نە بی لەپردة ادبدا دتوانن لەچایخانە و جیگای تر
بخون و بخونە وه بە واسطة او مأموره خصوصانوه كە
بلدیه دایان دنی دایما پرسیار و تماشا دكری خلق
شارلە هر جیگایك بخوا و بخواتە وه و یا جگره بكیشی
٣ روپیه جریمه دكریت بوزانین هموكس بیانی دكن
١٧ می ٩٢٠ بناوی مجلس شار
وكیل رئیس بلدیه
محمد حسین

پەیوەندی باشی نێوان جوولەکە و کوردە موسوڵمانەکانی شارەکە گەیشتووەتە ئاستێك کوردە موسوڵمانەکان ژن لە جوولەکەکان مارە بکەن. ئەگەرچی بەپێی شەریعەتی جوولەکە و پاڵپشت بە (سەفەرەکانی تەورات)[2] بۆچوونی جیاوازی لەسەرە. لە سەفەری (الاوین)دا بە حەڵاڵ

---

(1) ڕۆژنامەی پێشکەوتن، ژمارە 4ی ساڵی 1920

(2) کتێبی پیرۆزی جوولەکەکانە و یەکەم کتێبی ئاسمانییە. بە (العهد القدیم)یش ناو دەبرێت. لە سێ بەش پێك هاتووە. بەشی یەکەمی پێکهاتە و دروستبوونی

و لــه ســەفەری (التثنيــة)دا بــه حــەرام دانــراوە، تەنانــەت ئــەم ژن و ژنخوازییــه لــه شــوێنەکانی تــری کوردستانیشــدا هــەبووە (هێنــری بێنـدەر)[1] بـەم شـێوەیە ئـەم بـارەی یاداشـت کـردووە: بەشـی سـەرەوەی شـاری ئامێـدی جگـه لـه جوولەکـه کـه بەشـی زۆری دانیشـتوان پێـك دەهێــنن، کەســی دیکــەی لــیٚ نــاژی. ئــەم جوولەکانــه لەگــەڵ موسوڵمانەکاندا، پەیوەندیان هەیە و ئەم پەیوەندییە لەڕێی شووکردنی ژنـه جووەکانـەوە بـه موسـوڵمانەکان دروسـت بـووە. هەیکـەلی پیـاوەکان گچکەن و خەتی سیمایان تاڕادەیەك ڕێکوپێکە، بەڵام لەمـەڕ ژنـان، دیـارە ئاوێتـەبوونی نـەژادی جـوو و کـورد ئـەنجامێکی باشـی نـەداوە، گچـکە و لاواز و بێتوانــــان. ڕوویــــان ناشــــرین نییــــە، بــــەڵام بــــەهۆی زوو مێردکردنیانـەوە، داکـەوتوون و ئیـدی بەشـێوەی ئاسـایی خۆیـان گەشـە

جیهـان و فەلسـەفەکەیەتی، بەشـی دووەمـیش بـۆ باسـی پێغەمبـەران و بەشـی سێیەمیشی بۆ چیرۆکی ئایینیی و حیکمەت تەرخان کراوە.

(1) هێنـری بێنـدەر: گەشـتیاری فەرەنسـی (هێنـری بێنـدەر Henry Binder) هـاوڕیٚ لەگەڵ (ئەمیل هـامیلین Emile Heamelin) ی هاووڵاتییەکەیـدا، لـە دەیـەی کۆتـایی سـەدەی نـۆزدەدا و بـۆ مـاوەی سـیٚ مـانگ و نیـو، گەشـتێکی جوگرافیناسـیی و دێرینەناسـییان بـە خـاکی ئەرمەنسـتان و ئێـران و ئێـراق و تورکیـادا کـردووە. هێنـری کۆی ئەو شتانەی بینیویەتیی و زانیاری لەسەریان کۆکردووەتەوە، لە کتێبێکدا بەناوی (سەفەرنامەی هێنـری بێنـدەر) و لـە چوارچێوەی پـازدە بەشدا، یاداشـت کـردووە. ئـەم کتێبـە سـاڵی 2006 لەلایـەن (ئەبوبـەکر خۆشـناو) ەوە لـە زمـانی فارسـییەوە کـراوە بـە کوردیی و بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێڕان بڵاوی کردووەتەوە.

ناکـەن. تـا چ ڕادەیـەك جـوانی ئەمانـە لەگـەڵ جـوانی نـەژادی ئـەو دووانەیان، ژنە جووەکانی جەزائیر و مەراکیشدا، جودایە.(1)

(خەنی ڕەشید نانەوا) کە دایکی جوولەکەبووە بەناوی (بەیان)ەوە و دوای ئەوەی کە شووی بە باوکی کردووە و ناوی خۆی کردووە بە (نـازدار) دەگێڕێتـەوە کـە: کـە دایکـم بـوو بـە موسـوڵمان، لەلایـەن جوولەکەکانەوە هیچ ناڕەوایەتییەك نەبوو، هاتوچۆ بەردەوام بوو تا ئەو ساڵی 1946 کۆچی دوایی کرد.(2)

لـەکتێبی (ڕشـتەی مـرواری)دا و لەچـەند شـوێنێکدا ئامـاژە بـە نالـەباریی و خراپـەی ژیـان و گـوزەرانی جوولەکـەی کوردسـتان بەگشتیی(3) و کەسایەتی جوولەکە کراوە، بەڵام ئەوان تەنها لە ڕێگەی زمـان و دەربڕینـەوە بەرپەرچـی هـەموو ئـەو نالـەباریی و گێچـەڵانە بوونەتـەوە و وەستایانە وەڵامیان هەبووە، لێرەدا چەند نموونەیەکی لێ دەهێنینەوە:

---

(1) سـەفەرنامەی هێنـری بێنـدەر، هێنـری بێنـدەر، وەرگێڕانـی لەفارسـییەوە: ئەبوبەکر خۆشناو، خانەی وەرگێڕان، سلێمانی ، 2006

(2) بەرنامەی دیرۆکی کەناڵی ئاسمانی گەلی کوردستان، (خەنی ڕەشید نانەوا)

(3) بۆ نموونە باسی جوولەکەیەکی قەرەداغ دەکات کە دزبووە، (ڕشتەی مرواری، عەلائـەدین سـەجادی، بـەرگی1، دەزگـای چـاپ و پەخشـی سـەردەم، سـلێمانی، 2005، ل101و102) یان باسی جوولەکەیەکی بنە دەکات کە چۆن دزی لێ کراوە (ڕشـتەی مـرواری، عەلائـەدین سـەجادی، بـەرگی3، دەزگـای چـاپ و پەخشـی سـەردەم، سـلێمانی، 2005، ل501و 502) یـان دەسـتدرێژیکردنە سـەر ژنـە جوویـەك لـە کـەرکووك (ڕشتەی مرواری، عەلائـەدین سـەجادی، بـەرگی4، دەزگـای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2005، ل545و 546)

جوولەکەیەکی سولەیمانی کوتاڵفرۆش بە کۆڵانێکا ئەڕوا، چاوی لەبەر پێی خۆی نابێ، سەگێ لەسەر ڕێگا ئەبێ، پێ ئەنێ بە قاچی سەگەکەدا، پیاوێکی ئاسووری لە باڵەخانەوە چاوی لێ ئەبێ، بانگی ئەکا: جووە ئەوە بۆچی پێت ناوە بە قاچی باوکتا؟ جووەکە دەست ئەبا قاچی سەگەکە هەڵئەبڕێ و تەماشای ناولنگی ئەکا و ئەڵێ: کوا خۆ خەتەنە نەکراوە!)[1] کە مەبەستی جوولەکەکە ئەوەیە کە لەبەر ئەوەی سەگەکە خەتەنە نەکراوە، کە وابوو سەر بە ئێوەیە (ئاسووری) نەك جووبێت.

یان واهاتووە کە (ئیسحاقە جوو) هەبوو لە سولەیمانی، ڕۆژێکی مانگی ڕەمەزان لە نیوەڕۆدا ئەچێ بۆ لای (عیزەتی فاتە) لەماڵەوە، سەیر ئەکا عیزەت نان و کەباب ئەخوا!! ئەویش بەبێ قسە دائەنیشێ و لەگەڵیا دەست ئەکا بە نان بو کەباب خواردن. عیزەت ئەڵێ: گۆشتی ئەم کەبابە موسوڵمان سەری بڕیوە، تۆ چۆن لێی ئەخۆی؟! ئیسحاقیش ئەڵێ: عزەت ئەفەندی لە جووشا جووی وەکو من هەیە، وەکو لە موسڵمانا موسوڵمانی وەکو جەنابت هەیە.[2]

(شێخ محەممەدی خاڵ) سەبارەت بە (ئیسلامەتی جوولەکەیەکی سلێمانی)[3] دەنووسێت: جوولەکەیەك بووە لە شاری سلێمانی لە سەرەتای سەدەی سیازدەی کۆچیدا کە پێی وتراوە (عەبە دیا) یەکێك

---

(1) ڕشتەی مرواری، عەلائەدین سەجادی، بەرگی1، ل165

(2) هەمان سەرچاوە، بەرگی6، ل274

(3) مێژووی ئەم گێڕانەوەیەی مامۆستا خاڵ بۆ پێش ساڵی 1982 دەگەڕێتەوە. بڕوانە ئەو پێشەکییەی کە بۆ کتێبی (لەسەرگوزشتەکانی ژیان، شێخ موحەممەد خاڵ، لەبلاوکراوەکانی پرۆژەی تیشك، کۆمپانیای چاپ و پەخشی نووسەر، 2007، ل17) ی نووسیوە.

بـووه لـه پیاوماقوولانی ئـهم شـاره. ئـهم جوولهکهیـه زۆر هاتوچـۆی شێخهکانی سلێمانی کردووه، نهخوازهڵا هی شێخ مستهفای نهقیب. ڕۆژێ شێخ مستهفا پێی ئهڵێ: خاڵه عهبه دیا، تۆ که ئهمهنده دۆست و خۆشهویستی ساداتی، بۆ موسوڵمان نابیت؟ ئهویش کتوپڕ ئهڵێ: بهخوا ئهگهر ئیسلامهتی وهك كاك ئهحمهدی شێخه، ئهوه بهمن ناكرێ و ئهگهر وهك ئێوهشه، ئهوا هینهکهی خۆم باشتره.(1)

لـه چیرۆکێکی فۆلکلۆرییـدا واهاتووه کـه: کابرایـهك جوولهکهیـهکی گـرت. جوولهکهکـه لێـی پرسـی: چیم لێدهکـهی؟ کـابرایش وتـی: جـا چـیت لـێ بکـهم! ئـهتخۆم! جوولهکهکـهش وتـی: مـهمخۆ، مـن سـێ ئامۆژگاریـت ئهکـهم و بـهو شـهرتهی گـوێم لـێ بگـری، ئـهوهت باشـتره لهوهی من بکوژیت. بهڵێ کابرا ڕازی بوو... جوولهکهکه وتی: یهکهم ئامۆژگاریت لێره پێ ئهڵێم و دووانهکهی تریان لهسهر دارهکه. کابرا بهمهشیان ڕازی بـوو... جوولهکهکـه وتـی: یهکـهم ئهوهیـه کـه لـهدوای جووڵهکه مهچۆ. کابرا وتی: باشه بهقسـهت ئهکـهم. جوولهکهکـه چووه سهر دارهکه و ڕووی کرده کابرا و وتی: تۆ بۆچی منت ئازاد کرد؟! خۆ من سێ مسقاڵ زێڕم له گهروودایه! کابرا وتی وهڵلاهی ڕاست ئهکـهی، دهی ئـهوانی تریشـم پـێ بڵـێ، جوولهکهکـه وتـی: وهڵـلا یهکهمیانت زۆر له گوێ گرت، نۆرهی ئهوانی تره... لهشهقهی باڵی یا و لهسهر دارهکه هه‌ڵفڕی.(2)

---

(1) لهسهرگوزشتهکانی ژیان، شێخ موحهممهد خاڵ، لهبڵاوکراوهکانی پرۆژهی تیشك، کۆمپانیای چاپ و پهخشی نووسهر، 2007، ل25

(2) www.kurdclick.net

هــەر دەربــارەی موســوڵمانبوونی جوولەکــە و قســەزانیی و پەیوەنــدی خۆشیان لەگەڵ حاجی کاکە ئەحمەدی شێخدا، دووبەسەرهات دەگێڕنەوە:

یەکــەم: حــاجی کــاك ئەحمــەدی شــێخ لەگــەڵ جوولەکەیەکــدا پەیوەندییــەکی زۆر باشــی بــووە و زۆربــەی جــار ئــەم جوولەکەیــە لــە کۆڕی حاجی کاك ئەحمەددا دادەنیشێت. ڕۆژێکیان چەند کەسێکی نزیکی بە حاجی کاك ئەحمەد بە حاجی کاك ئەحمەد دەڵێن: بۆ کارێك وا ناکــەی کــە ئــەم جوولەکەیــە بێتــە ســەر ئــایینی ئیســلام و واز لــە ئایینەکەی خۆی بهێنێت؟ حاجی کاك ئەحمەدیش هەر لەبەر چاوی ئەماندا بە کابرای جوولەکە دەڵێت: تۆ لەسەر ئەم قسەیە چی دەڵێی؟ کابرای جوولەکەش دەڵێ: وەڵڵاهی ئەگەر ئیسلامەتی وەکو ئەوەبێت کە ئەمانە دەیکەن، ئایینەکەی خۆم زۆر بە باشتر دەزانم، خۆ ئەگەر وەکو ئەوەی جەنابیشت بێت، بە خوا ئەوەندە بەنرخە بە من ناکرێ! حــاجی کــاك ئەحمــەدیش قســەکەی زۆر لاپەســەند دەبێــت و بــە پێکەنینەوە پێیان دەڵێت: دەفەرموو ئەوەش وەڵام.

دووەم: دەگێڕنــەوە کــاتی خــۆی جوولەکەیــەکی شــاری ســلێمانی هــەبووە و لــە زســتانێکدا چــووتە لای حــاجی کــاك ئەحمــەدی شــێخ خوالێی خۆشبێت، حاجی کاك ئەحمەد دەیەوێت بیکاتە موسوڵمان و پێی دەڵێت: فلان، من زۆر حەز دەکەم کە ببی بە موسوڵمان؟ کابرای جوولەکەش دەڵێت: بەخوا من تاقەتی ئەم هەموو نوێژەم نییە کە ئێوە دەیکەن، ئێوە ڕۆژی پێنج جار نوێژ دەکەن و منیش ئەمەم پێ ناکرێت بەتایبەت من هەر لە ئێوارەوە دەنووم؟! کاك ئەحمەدیش پێ دەڵێت: باش تۆ نوێژی عیشا مەکە، کێشە نییە!؟ کابرای جوولەکەش دەڵێت: ئاخر من بەیانیانیش زوو خەبەرم نابێتەوە و ئەگەر هەڵیشسم تاقەتم

نییە خۆم بەمە بەر ئەو ئاوە سارد و خۆم بشۆم؟! کاک ئەحمەدیش پێی دەڵێت: باش نوێژی بەیانیانیش مەکە، ئەویش کێشە نییە و تۆ تەنها سێ دانەیان بکە!؟ کابرای جوولەکە قسەی بۆ نامێنێتەوە و دەڵێت: ئەوە لەسەر دەستی تۆ شایەتومان دێنم دەبم بە موسوڵمان...

کابرای جوولەکەی تازە موسوڵمان، لەملاوئەولا ئەمە باس ئەکات و ئەبێ بە مقۆمقۆ و مەلاکان بەمە زۆر دڵگران دەبن و دەچنە لای کاک ئەحمەد و پێی دەڵێن: ئەمە وا نابێت، چۆن ڕێگە بەخۆت دەدەیت دەستکاری ئەرکانی دین بکەیت؟! حاجی کاک ئەحمەدیش پێیان دەڵێت: من بەتەنها خۆم لە پێنج فەرزەکە سیانیانم بە کابرا کردووە، فەرموون ئێوەش پیاوبن و دووانەکەی تری پێ بکەن! (1)

(ڕەشید شەوقی) لە یادداشتەکانیدا دەنووسێت: ڕەفیق و خزمی خراپ، دەستیان کرد بە هاتوچۆ بۆکردنم بۆ ماڵەوە بەشەو. بە ڕۆژی جومعانیش بەیانی ئەهاتن بۆ لام بەدەستە و ئەیانبردم بۆ گەڕانی قەراخ شار. هەندێ جار بۆ چوونە گەڕەکی ئەیانوویست بمبەن، نەدەچووم لەگەڵیان لەبەر سێ شت:

ئـ- لەبەر ئەوەی کە دووژمنی دینەکەمن، بە پیسم ئەزانیین و لام ئێسکیان قوورس بوو.

ب- هەرچی پیاوخراپ و عەرەقخۆر هەبوو، لەو گەڕەکە کۆدەبوونەوە.

پ- زۆر شەڕ و کوشتار لەوێ ڕووی ئەدا، لام باش نەبوو. (2)

---

(1) ئەم بەسەرهاتە زۆر بڵاوە... ڕۆژی چوار شەممە 2014/8/21 لە مامۆستای هونەرمەند (خالید سەرکار) وەرگیراوە.

(2) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل139-140

تەنانەت کار گەیشتووەتە ئەوەی کە پلان بۆ فڕاندنی ژنە جوولەکە دابنێن و دەنووسێت: قادربەگی هاوڕێی ڕەشیدشەوقی پلانی ئەوە بۆ خانم دادەڕێژێت کە یەکەم خۆمان ئامادە بکەین هەردووکمان شەوێك لەخەودا بیفڕێنین و دڵنیای بکەین کە بەڕاستی وەڵاممان بداتەوە. جا ئەگەر ماددە یەك بوو، ئەوا موسوڵمانی ئەکەین و ئەینێرینەوە بە سەلامەتی بیٚ دەستلێدان و بەوەقتی لە ماڵی باوکی بیت، وە ئەگەر دوو بوو، کچینیەکەی ئەبەین و بە ناسەلامەتی ئەینێرینەوە.(1)

لەپاش 1948ەوە و ئەوکاتانەی کە سەرەتای گەڕانەوەی جوولەکەکانی کوردستان بۆ ئیسرائیل دەستی پێکردبوو، دەروازەیەك بۆ ئازادی جوولەکەکان ڕەخساوە و ئەوەتا سەرچڵی ڕەشید شەوقی دەگێڕێتەوە: ڕۆژێکی ساڵی 1948 باوکم لە سلێمانی هاتەوە ماڵ و بەدایکمی وت: شەمەی سەیعقوب بە نیازی چوونە ئیسرائیلە و خواحافیزی لیٚ کردووە، ئەویش پێی وتووە: تۆ کابرایەکی بازرگان و دەوڵەمەندی بۆچی وەزع لەخۆت تێك ئەدەیت و خۆت لە ناز و نیعمەت ئەکەی؟ ئەویش بە تووڕەیی وەڵامی داوەتەوە و وتویەتی: ڕەشیدەفەنی عەیبە بۆ تۆ ئەم قسانە ئەکەی! تۆ لاڤی نیشتیمانپەروەری لێئەدەیت، من ئامادەم دەست لە هەموو شت هەڵگرم و بە ژیانێکی هاکەزایی ڕازی بم لە پێناوی ئەوەی بچمەوە سەر ئەرز و ئاوی خۆم و شەرەف و کەرامەتم پارێزراوبێت.(2)

---

(1) بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ل152

(2) هەمان سەرچاوە، ل406

پاشکۆ (٧)

---

(1) ئەرشیفی (سدیق ساڵح) لە بنکەی ژین
www.youtube.com/user/BBCArabicNews

ئەرشیفی جوولەکەکانی ئێراق لە ئەمەریکا

ئەرشیفی جوولەکەکانی ئێراق لە ئەمەریکا

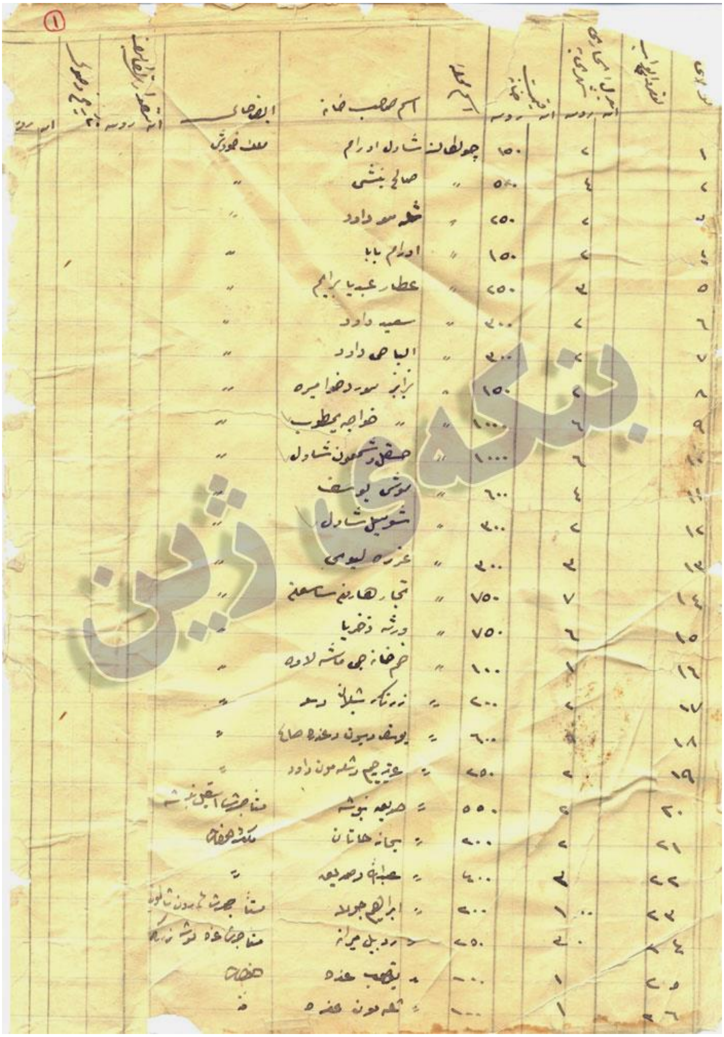

نرخی خانوو و ناوی کرێنشینەکانی شار

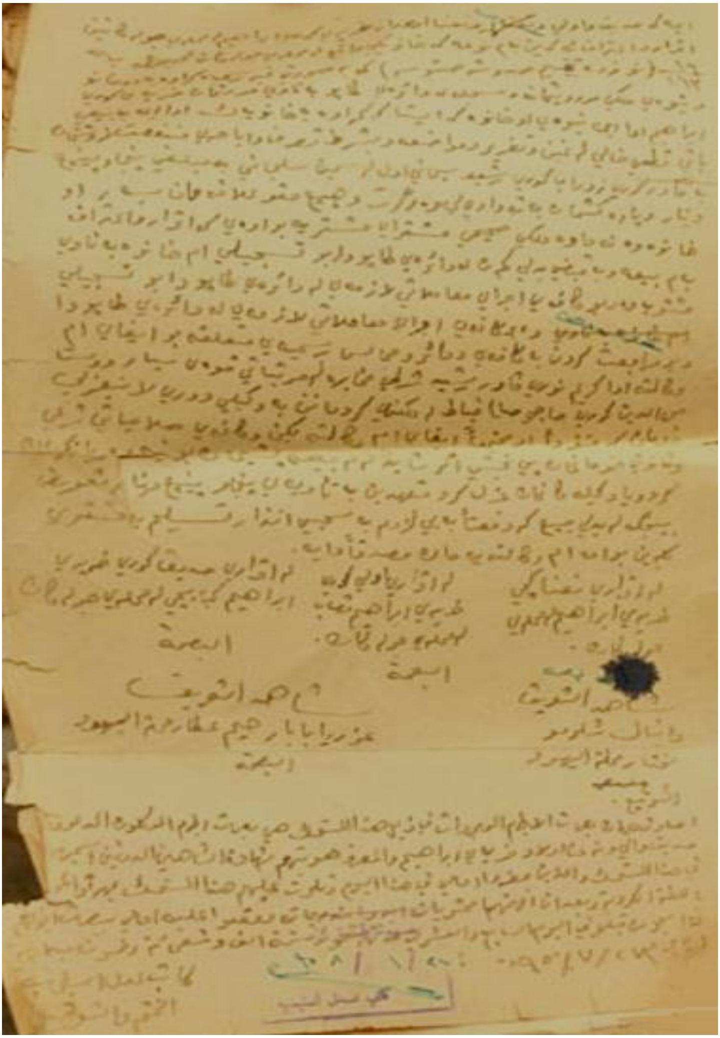

وێنەیەك لە گرێبەستی فرۆشتنی خانووی جوولەکە لە لای دادنووس

احترت التنبيه
كتابنا المرقم ٢ .
حسم
١٩٧٥/١١/١٨ ٢٧١

مراقبة الاموال المجمدة
في السليمانية

العدد ٤ / ١٤٥
التاريخ — ١٦/١١/٩٧٥

الى — الامانة العامة للاموال المجمدة ببغداد
امانة الحقوق الدعاوى

م / دعاوى

بالنظر لوجود اضابير عديدة بشان دعاوى مختلفة حسمت في محكمة صلح السليمانية كما بادناه ورغم طلباتنا المتكررة لم نحصل على نتيجة تحصيل مبالغها واستنادا الى كتاب محكمة صلح السليمانية المرقم ٤ / ٩٥١ في ١٥/٨/٩٧٢ بان اضبارات الدعاوى القديمة اتلفت بسبب فيضان عام / ٩٥٧ تعذرت عليها اجابة طلبات تلك الدعاوى فعليه يرجى التفضل بالموافقة بحجز اضبارات تلك الدعوى لعدم الاستفادة من تنفيذ محتويات الاضبارات . واعلامنا .

مراقب الاموال المجمدة

نسخة الى —
محكمة صلح السليمانية — كتابكم اعلاه راجين التأييد وشكرا .

رقم الدعوى	اسم المدين	اليهودي	المبلغ
٩٥١/٣٤٢	حمه كريم	يوحنا حيوم بزاز	١,٠٥٠ دينار
٩٥١/ ٤	نادر فتح الله	اسحق ساسون	١٠,٣٠٠ =
٩٥١/ ٧٦٢	حمه امين قادر	اسحق يوسف	٥٠٠, =
٩٥١/ ١٩	محمود كريم	مالوم بنيامين ناحوم	ملاحظة كتاب الامانة لحقوق الدعاوى ٤٢٦٩١ في ١٣/١١/٩٧٢
٩٥١/ ٢٠	محمود احمد رسول	مالوم بنيامين ناحول	ملاحظة كتاب الامانة العامة الدعاوى ٤٣٣٢٧ في ٢٠/١١/٩٧٢
٩٥١/ ٢١	محمود كريم	مالوم بنيامين	ملاحظة كتاب الامانة العامة ٤٢٦٨٨ في ١٣/١١/٩٧٢
٩٥١/ ٥٠	صالح احمد	عزيز الياهو	٦/٠٠٠ دنانير
٩٥١/ ٩٧	فقي عزيز احمد	هارون يسو	٥٠/٠٠٠ =
٩٥١/ ٨٠٣	محمود عبدالله	هارون يوسف	٥٠/٠٠٠ =
٩٥١/ ١٠٤	محمود الحاج عبدالرحمن	شلمو سعيد	١٧/٥٠٠ =
٩٥١/ ٣٢٨	محمد كريم قادر	اولي بنا بزاز	٥١/٥٠٠ =
٩٥١/ ٣٦٤	حمه عبدالله	عزيز الياهو	٤/٩٠٠ =
٩٥١/ ٥٦٥	حسن خورشيد	شلمو سعيد بزاز	٢/٠٨٥ =
٩٥١/ ٦٣٩	حسن صوفي فتي	بنيامين ابراهيم	١/٧٥٠ =
٩٥١/ ٦٤٠	محمد امين حمه صالح	كذا	١/٥٠٠ =
٩٥١/ ٦٦٧	فتاح بارام	احمد حمه رضا	—
٩٥١/ ٦٧٦	محمود درويش صالح	شوميل دانيال	٤/٠٠٠ =

يتبع رجاء

چەند بەڵگەنامەیەکی دۆسییەی دادگا

ـ ٢ ـ

٩٥١/٢٨٦٧	مصطفى محمود	بنيامين ابراهيم	.
٩٥٠/١٩٥٥	شيخ احمد شيخ عيسى	لاوة يروبا	٧/٠٠٠ دينار
٩٥٠/١٤٢٤	ام خانــه	سيمانه ماشي	= ٢/٤٥٠ =
٩٥١/ ٨٢٢	مسحوقه عبد الله	سيمانه ماشي	.
٩٥١/ ٦٩٦	حمه امين خدر	يوحنا حيسوم	= ١/٠٢٤
٩٥١/ ٦٩٥	حمه شريف خاله تيه	كذا	= ٢/٨٧٠
٩٥١/ ٦٩٤	عبد العزيز الحاج احمد	كذا	= ٧/١٧٥
٩٥١/ ٦٩٣	حمه مارف	كذا	= ١/٠٣٠
٩٥١/ ٦٨٣	قادر صوفي سعيد	بنيامين ابراهيم	= ٣/٢٥٠
٩٥١/ ٦٨٤ — ٩٥١/ ٦٨٢	حمه كريم سعيد	كذا	= ١/٥٠٠
٩٥١/ ٦٧٨	الحاج ابراهيم روستم	شيبيل دانيال	= ١٠/٠٠٠ =
٩٥١/ ٧٦١	حمه عجم عبد الرحمن	اسحق يوسف بزاز	= ١/١٥٠
٩٥١/ ٧٦٠	حمه عارف كويخا فريج	اسحق يوسف	= ٣/٥٠٠
٩٥١/ ٧٥٤	حمه علي فريج	اورام اسماعيل	.
٩٥١/ ٧٤٣	مجيد علي سوارة	حنوكه موشي	= ٢/٤٦٥
٩٥١/ ٧٤٢	كورجيه محمد كسولة	كذا	= ٢/٦٦٥
٩٥١/ ٧٤١	محمود علي شاسوار	سعيد اسحق	= ٧/٣٤٥
٩٥١/ ٧٤٠	حمه فريج حمه	كذا	.
٩٥١/ ٧٢٠	احمد فتح الله	يوحنا حيوم	.
٩٥١/ ٧١٩	شيخ مارف شيخ عثمان	يوحنا حيوم	= ٢/٥٠٠
٩٥١/ ٧١٨	صالح علي	كذا	= ٢/١٥٠
٩٥١/ ٧١٧	شيخ نوري شيخ احمد	كذا	= ٢/١٦٥
٩٥١/ ٧٠٣	حمه سعيد اورحمان	عزيزا لياهو	= ٤/٠٠٠
٩٥١/ ٧٠٢	حمه خان ماوه	كذا	= ٥/٤٠٠
٩٥١/ ٢٧٩ — ٩٤٩/ ٢٧٩	فتي جلال عبد الرحمن	محمد قزاز	= ٨/٢٤٢
٩٥٢/ ٤٤٢	حمه امام عبد الله وعلي حمه امين	يوحنا حيوم	= ٤/٠٠٠
٩٥١/ ٤٤٥	زكيه سعيد	سيمانه ماشي	= ٤/٢٠٠
٩٥٠/ ١٨٣	احمد حمه خورشيد	اسحق شهت	.
٩٥٠/ ١٩٦	احمد عارف مصطفى	حيم شير موشي	.
٩٥١/ ٥٤٨	مصطفى ماني	شلمو سعيد	.

چەند بەڵگەنامەیەکی دۆسییەی دادگا

سەرچاوەکان

1. قورئانی پیرۆز
2. ئاین و تایفە ئاینی یەکان لە کوردستان، میهرداد ئیزەدی، وەرگێڕانی: کامەران فەهمی، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هۆشیاری (ی.ن.ك)، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2002
3. بنچینەکانی کورد و چەند وتارێکی کوردناسی، مینۆرسکی، وەرگێڕانی: د.نەجاتی عەبدوڵڵا، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هۆشیاری، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی، 2007
4. بووژانەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە- بەرگی پێنجەم، چاپی یەکەم، 2003
5. بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ئامادەکردنی: سدیق سالح، بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، 2003
6. پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ، چاپی چوارەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2007
7. پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی، د. شوکریە ڕەسووڵ، و: دکتۆر شوکریە ڕەسووڵ و جلال تەقی، چاپخانەی الادیب، بەغدا، 1984
8. پەندی پێشینانی کورد، ئامادەکردنی: زەکیە ڕەشید محمد، شوێنی چاپ: چوارچرا، چاپی1، وەزارەتی ڕۆشنبیریی، 2013
9. پەندی پێشینانی کوردی، عەلی معروف شارەزووری، بەرگی2، چاپی یەکەم، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، 1987
10. پەندی کوردی، عومەر شێخەڵا دەشتەکی، بەرگی3، چاپخانەی دار الرسالە، بەغدا، 1985
11. تاریخی سلێمانی و وڵاتی، محمد ئەمین زەکی، چاپخانەی النجاح، بەغدا، 1939

12. تحفـەی مظفريـە، ئۆسـكارمان، پێشـەكی و سـاخكردنەوە و هێنانـە سـەر ڕێنووسـی كـوردی: هـێمن موكريـانی، چـاپی دووەم، بڵاوكـراوەی ئـاراس، هەولێر، 2006
13. تۆمـارێكی شـارەوانی ی سـلێمانی 1919-1922، سـاخكردنەوەی: سـديق ساڵح، چاپی يەكەم، لە بڵاوكراوەكانی هەفتەنامەی سلێمانی نویٚ، سلێمانی، 2002
14. جولەكە، دانا عوسمان حسن، پرۆژەی هيوا بۆ چاپ و بڵاوكردنـەوە، چ2، 2011
15. جولەكەكانی شاری سلێمانی، بەرزان ئەحمـەد كوردە، چاپخانەی ڕوون، لـە بڵاوكراوەكـانی بەشـی ڕونـاكبيری مەكتـەبی ڕێكخسـتنی ی ن ك، سـلێمانی، 2007
16. جولەكەكانی كوردستان، ئەحمەد باوەڕ، چاپی يەكەم، چاپخانەی وەزارەتـی ڕۆشنبيری، 2000
17. جوولەكـەكانی كوردسـتان، بـەختيار محەممـەد ئـەمين عوسمـان دواوەيـی، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، 2011
18. جوگرافيای كوردستان، عەبدوڵڵا غەفور، سلێمانی، 2000
19. جووەكـانی كوردسـتان، ئۆراشـۆرتس بـێيری، و: گـۆران سـەباح، دەزگـای ئاراس، هەولێر، 2013
20. چمكێك لە مێژووی كورد (گەشتەكەی فرەيزەر بۆ كوردستان و ميزۆپۆتاميا ساڵی 1834)، جعفر الخياط، و: ئومێد ئاشنا، سلێمانی، 1996
21. چەردەباسێك لەبارەی كوردانەوە، ميهردادی ئيزەدی، و: ئەمين شوان، چاپی يەكەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2007
22. چەند مەڵۆيەك لە شارای فۆلكلۆری كوردی، جەعفەر شێخ حوسێن بەرزنجی، دەزگـای ڕۆشـنبيری و بڵاوكردنـەوەی كـوردی، چـاپخانەی (الزمـان)، بەغـدا، 1986
23. چـەپكێ لـە گوڵاڵـە سـوورەی شـارەزوور، علـی شـارەزووری، چـاپخانەی الحوادپ، بەغدا، 1982

24. خـورجێن، ئەحمـد محمـد مـیرزا ڕۆسـتەمی، بڵاوکراوەکـانی ئنسـتیتیوتی کەلەپووری کورد، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، 2012
25. دوو بابـەت لـەبارەی بـیر و شـیعری حـاجی قـادری کۆییـەوە، محەمـەدی مەلاکەریم، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر، 2008
26. دوو ساڵ لە کوردستان، دبلیۆ ئارهـەی، وەرگێڕانـی: لوقمـان باپیر، دەزگـای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، 2010
27. دیـوانی زێـوەر، مـەحموود زێـوەر، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنـەوەی ئـاراس، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2003
28. دیـوانی نـالی، لێکۆڵینـەوەو لێکدانـەوەی: مـەلا عبـدلکریمی مـدرس و فـاتح عبدالکریم، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەی کوردستان، سنە، 1380
29. دیـوانی عـەلی باپیر ئاغـا (کـەمالی)، ئامـادەکردن و سـاغکردنەوەو پێشـەکی بۆنووسـینی: کـەمال عـەلی باپیر، پێداچوونەوەی مامۆستا شـوکور مسـتەفا، دار الشؤون الثقافة العامة
30. دیوانی مەلا پەرێشان، فتحعلی حیدری زیباجوئی، کرماشاه، 1956
31. ڕشـتەی مـرواری، عەلائـەدین سـەجادی، بەرگـەکانی 1-4، دەزگـای چـاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2005
32. ڕاو و شـکار، عەبدولغـەفوور مـەلا عـەلی، چاپخانەی وەزارەتـی ڕۆشـنبیریی، هەولێر، 2008
33. ڕشـتەی مـرواری، عەلائـەدین سـەجادی، بەرگـەکانی5-8، دەزگـای چـاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2005
34. ژن لـە بەسـەرهات و چیرۆکی فۆلکلـۆریی کوردییـدا، سـەلام مـەنمی، چـاپی یەکەم: چاپخانەی ئنستیتیوتی کەلەپووری کورد، سلێمانی، 2014
35. سەرجەم پەندەکانی پیرەمێرد، کۆکردنەوە و ساغکردنەوەی: فـائق هۆشـیار، مسـتەفا سـاڵح کـەریم، مـەحمود ئەحمـەد محەمـەد، محەمـەد نـووری تۆفیـق، ئەحمەد زرنگ، چ2، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2007
36. سلێمانی شـارە گەشـاوەکەم، جـەمال بابـان، بـەرگی1-2، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2012

37. سـلێمانی شـارە گەشـاوەکەم, جمـال بابـان، بـەرگی3, دەزگـای چـاپ و پەخشی سەردەم, سلێمانی, 2000
38. سـلێمانی شـارە گەشـاوەکەم, جمـال بابـان، بـەرگی چـوار, چـاپی دووەم، دەزگای ئاراس, هەولێر, 2012
39. سـلێمانی لـە ئـەدەبی فۆلکلـۆردا، پرۆفیسـۆر شـوکریە ڕەسـوڵ، لـە بڵاوکراوەکـانی ئنسـتیتیوتی کەلـەپووری کـورد، چـاپی یەکـەم، چـاپخانەی تیشك، سلێمانی
40. سلێمانی لە بیرەوەریەکانمدا، عەباس مەلا ئیبراهیم حافظ (وەستا عەباسی دارتاش) ؟ ، 1999
41. سولەیمانی شەکرە شارەکەم، د.حوسێن محەمەد عەزیز، لە بڵاوکراوەکانی هەفتەنامەی سلێمانی نوێ، چاپی یەکەم، ئۆفسێتی شڤان، سلێمانی، 2003
42. سـەفەرنامەی هێنـری بێنـدەر، هێنـری بێنـدەر، وەرگێڕانـی لەفارسـییەوە: ئەبوبەکر خۆشناو، خانەی وەرگێڕان، سلێمانی ، 2006
43. شـێخ مـەحموودی قارەمـان و دەوڵەتەکـەی خـوارووی کوردسـتان، محمـد ڕەسول هاوار، بەرگ1، لەندەن 1990
44. شـاری سـلێمانی ململانێـی گروپـە کۆمەڵایەتییـەکان 1820-1920، مامۆستا جەعفەر، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، سلێمانی، 2006
45. شاری سلێمانی ململانێی گروپەکۆمەڵایەتییەکان 1820-1920، مامۆستا جەعفەر، چاپی سێیەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان، سلێمانی، 2014
46. شاری سلێمانی 1918-1932، ئاکۆ عەبدولکەریم شوانی، چاپی یەکـەم، سلێمانی، 2002
47. شاری سلێمانی، ئەکرەمی مەحموودی ساڵحی ڕەشە، بەرگی1، دار الحریة للطباعة، 1987
48. شاری سلێمانی، ئەکرەمی مەحموودی ساڵحی ڕەشە، بەرگی2، دار الحریة للطباعة، 1987

49. شەجەرەی بنەماڵە دێرینەکانی سلێمانی (بنەماڵە دێرینەکانی سلێمانی لە نێوان ساڵانی 1784–1914) کۆکردنەوە و ساخکردنەوە و ئامادەکردنی: عبدالخالد صابر (مامۆستا خالد)، چاپی دووەم، چاپخانەی (گرین گلوری) بەیروت، 2010
50. گەشتنامەی ڕیچ بۆ کوردستان، کلۆدیوس جێمس ڕیچ، وەرگێڕانی: محەمەد حەمە باقی، بڵاوکراوەی ئاراس، چاپی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2002
51. گەشتنامەی میسیۆنێرێك بۆ ناچەکانی کەرکووك و سلێمانی ساڵی 1878، وەرگێڕانی: نەجاتی عەبدوڵڵا، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، 2008
52. کورد، تورك، عەرەب، سیسیل جۆن ئیدمۆندس، وەرگێڕانی: حامید گەورهەر، دەزگای چاپ و بڵاوکراوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر، 2004
53. مێژووی ئارامیەکان لە کوردستان دا، شاسوار. خ. هەرشەمی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی2، سلێمانی، 1999
54. کۆبەرهەم 11، جەمال نەبەز، چاپی دووەم، زنجیرەی لێکۆڵینەوە زانستییەکان، هەولێر، 2010
55. کانی خومان (چیرۆکی فۆلکلۆری خۆشناوەتی)، هێمن عومەر خۆشناو، ئنستیتیوتی کەلەپووری کورد، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، 2013
56. گاڵتەوگەپ و دانسقەی کوردەواری، جەمال بابان، بڵاوکراوەکانی ئنستیتیوتی کەلەپووری کورد، چاپخانەی (شڤان) سلێمانی، 2010
57. گۆرانیبێژە نەمرەکان، باکووری، بەشی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر، 2001
58. گەنجینەی گۆرانی کوردی، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی، عثمان شارباژێری، دەزگای ڕۆشنبیریی و بڵاوکردنەوەی کوردی، مطبعة الزمان، بغداد، 1985
59. لەسەرگوزشتەکانی ژیان، شێخ موحەممەد خاڵ، لەبڵاوکراوەکانی پرۆژەی تیشك، کۆمپانیای چاپ و پەخشی نووسەر، 2007

60. مـرۆڤ و ئایینـەکان، میشـێل مـالرۆب، وەرگێڕانـی: هیـوا مـەلا عـەلی سورەدێیی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر، 2006
61. مێژووی ئەدەبی کوردی، عەلادین سەجادی، چاپخانەی مەعاریف، چاپی 2، بەغدا، 1971
62. مێژووی دامەزراندنی ئێزگە، باکووری، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، 2009
63. نەریت و کلتووری کوردی، زەکیە ڕەشید محەمەد، بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، 2012
64. واتـەو و وەڵینـا، جـەمال بێـدار، بـەرگی1، چـاپخانەی ئنسـتیتیوتی کەلەپووری کورد، سلێمانی، 2014
65. هۆنراوە و چیرۆکی فۆلکلۆریی کوردەواری، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئەژین، سلێمانی، 2000

66. فەرهەنگی هەمبانە بۆرینە، هەژار، چاپ، سوم، انتشارات سروش، تهران، 1381
67. الادیان و المذاهب بالعراق، رشید الخیون، منشورات الجمل، الطبعة2، بغداد، 2007
68. تـأریخ السـلیمانیه و انحائهـا، محمـد أمـین زکـی، ت: المـلا جمیـل بنـد الروزبیانی، الطبعة1، بغداد، 1951
69. خلاصة تاریخ الکرد و کردستان، محمد امین زکی، ترجمة: محمد علی عونی، القاهرة، 1939
70. رحلة المستشرق الی العراق و سوریا و فلسطین، الرحالة الهولندي الدکتور: لیونهارت راوولف، ترجمة: سلیم طه التکریتي، بغداد، 1978
71. المدارس الیهودیة و الایرانیة في العراق، الدکتور فاضل البراك، مطبعة دار الرشید، بغداد، 1984
72. رحلـة متنکـر الی بـلاد مـابین النهـرین و کوردسـتان، تـألیف: میجرسـون، ترجمة: فؤاد جمیل، الطبعة1، ج1، بغداد، 1970

73. رحلة متنكر الى بلاد مابين النهرين و كوردستان، تأليف: ميجرسون، ترجمة: فؤاد جميل، الطبعة1، ج2، بغداد، 1971
74. المملكة العراقية، وزارة الشؤن الاجتماعية، مديرية النفوس العامة، احصاء السكان لسنة 1947، ج2، لواء الموصل- لواء كركوك- لواء السليمانية- لواء اربيل، بغداد، 1954
75. مذكرات فؤاد عارف، تقديم وتعليق: الدكتور كمال مظهر احمد، الجزء 1، 2009
76. نزهة الفكر، تأليف: أحمد محمد الحضراوي المكي الهاشمي، حققه: محمد المصري، القسم الأول، دمشق، 1996
77. يهود كردستان، اريك براور و رافائيل پاتاى، ترجمة: شاخوان كركوكي و عبدالرزاق بوتاني، دار ئاراس للطباعة و النشر، اربيل، 2002
78. يهود كردستان و رؤسائهم القبليون، مردخاي زاكن، ترجمة: سعاد محمد، منشورات مؤسسة ژين، مطبعة شڤان، السليمانية، 2011
79. اليهود والمواطنة العراقية، د.كاظم حبيب، مؤسسة حمدى للطباعة والنشر، السليمانية، 2006
80. اليهود العراقيون- لمحات تأريخية، احمد سوسة (بحث مقدم الى ندوة مركز الدراسات الفلسطينية)، بغداد، 1977

81. ڕۆژنامەی پێشکەوتن، ژمارە4ی ساڵی 1920
82. ڕۆژنامەی پێشکەوتن، ژمارە10ی ساڵی1920
83. ڕۆژنامەی پێشکەوتن، ژمارە14ی ساڵی 1920
84. ڕۆژنامەی ژیان، بەشی یەکەم، ژمارەکانی1-81، ئامادەکردنی: سدیق سالح و ڕەفیق ساڵح، سلێمانی، ژمارە23ی1926
85. ڕۆژنامەی امید استقلال، ژمارە 12، ساڵی 1، 1340
86. ڕۆژنامەی هاولاتی (عێراق وێڵی ئەرشیفی جوولەکەکانە) ژمارە 624 ی 2010/2/5

87. ڕۆژنامەی ژیان، بەشی چوارەم، ژمارەکانی321-400، ئامادەکردنی: سدیق سالح و ڕەفیق ساڵح، سلێمانی، 2005، ژمارە347ی1932
88. ڕۆژنامەی هاوکاری، ژمارە 508، ساڵی 1980
89. ڕۆژنامەی هاوکاری، ژمارە 509، ساڵی 1980
90. ڕۆژنامەی ژیان، ژمارە 287ی ساڵی 1931
91. ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ 27-7-2000 ژمارە 2209 چۆن لە مێژووی قەرەداخ دەدوێین؟ عەتا قەرەداغی

92. گۆڤار کەلەپووری کورد، ژمارە 12، ڕۆژەکانی هەفتە، محەمەد مەردان
93. گۆڤاری سلێمانی، ژمارە 11-12، مایس و حوزەیرانی 2001، نووسینێکی ئەکرەم ساڵح ڕەشە
94. گۆڤاری سلێمانی، ژمارە 7، 2000، ئەوسای جولەکەکان لە سلێمانی و ئێستایان لە ئیسرائیل لەگەڵ ئەکرەمی ساڵحی ڕەشە.
95. گۆڤاری ئیسرائیل-کورد، ژمارە1ی ساڵی 2009 (بەرزانی ئەحمەد کوردە لەسەر جوولەکەکانی سلێمانی دەنووسێت)
96. گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ) ژمارە 120، ساڵی 1988، سلێمانی لە ساڵی 1934دا، نووسینی: د. کوردستانی موکریانی
97. گۆڤاری ئیسرائیل-کورد، ژمارە1ی ساڵی 2009 (کەمایەتی جوولەکە لە کوردستانی عێراقدا، داوود خاکی)
98. گۆڤاری ئیسرائیل-کورد، ژمارە5ی ساڵی 2009 (جوولەکەکانی کوردستان کەلتوورێکی ئایینی و پڕمانا، ئا: کۆژین ئەحمەد)
99. گۆڤاری هەڵەبجە، ژمارە، 18، ساڵی 2009، ل36 بابەتی (سەرەتای هاتنی جوولەکە بۆ کوردستان، نووسینی: عادل سدیق)
100. مجلة كاروان، العدد 54، السليمانية دراسة في جغرافيتها التأريخية، فؤاد حمه خورشيد.

101. wikipedia.org
102. ar.wikipedia.org
103. www.binkeyjin.com
104. www.saradistribution.com
105. www.thejc.com
106. www.kurdclick.net
107. BBCArabicNews
108. www.facebook.com/Slemani.Photos
109. The Jews of Kurdistan, Ora Schwartz Beeri, 2003, England, p12-13

110. بڕوانامەی دەرچوونی تەلەبەکان (بەڕێوەبەرایەتی پەوەردەی مەڵبەندی سلێمانی)
111. سێ بەڵگەنامەی تایبەت بە ئیفادەوەرگرتن لە چەند تۆمەتبارێك (محەممەد مەردان)

112. چاوپێکەوتن لەگەڵ (مامۆستا زەکیێ) ڕۆژی یەکشەممە 2013/1/20
113. چاوپێکەوتن لەگەڵ (مەلا نووری عەلی ماستاو) ڕۆژی پێنجشەممە 2013/6/20
114. چاوپێکەوتن لەگەڵ (عوسمانی خاڵە حسە) ڕۆژی 2002/2/14
115. چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستا (محەممەد باقی سەعید مستەفا) ڕۆژی 2013/4/23
116. چاوپێکەوتن لەگەڵ (د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ) ڕۆژی 2014/8/11
117. چاوپێکەوتن لەگەڵ (ئەکرەمی ساڵحی ڕەشە) ڕۆژی 2014/7/20

118. دەستنووسێکی بیرەوەریی هونەرمەند (عومەری کەریم ئاغا)

119. دەستنووسێکی هۆنراوەکانی مەلا پەرێشانی دینەوەری

120. نامەیەکی (جەمال بابان) بۆ لێکۆڵەر، ڕۆژی 2013/3/10 لە وەڵامی چەند پرسیارێکدا

121. بەرنامەی دیرۆکی کەناڵی ئاسمانی گەلی کوردستان، لە سێ بەشدا بەرنامەکی سەبارەت بە جوولەکەکانی کوردستان.

ئیندێکس

(ناوی شێوێنەکان)

ئاکرێ: 98

ئەلبالا: 233

ئەڵمانیا: 115

ئەمەریکا: 112، 257

ئێراق (عێراق): 12، 37، 38، 52، 89، 114، 119، 161، 203، 203

ئیسـرائیل: 6، 8، 13، 15، 16، 26، 37، 42، 45، 46، 47، 48، 111، 112، 186، 189، 190، 232، 254

بابل: 12

بانە: 51

بەغدا: 18، 86، 89، 97، 101، 105، 119، 183، 187، 229

بێتواتە: 159

پێنجوێن: 73، 83

تکریت: 51

دەرگەزێن: 21، 52، 121

دیالە: 51

ڕووباری گوزان: 13

سابوونکەران: 52، 142، 145

ساڵحیە: 101

سەرشەقام: 21، 52، 75

سەقز: 51

سـلێمانی: 5، 6، 9، 10، 17، 18، 20، 22، 25، 26، 28، 29، 31، 32، 34، 36، 37، 38، 51، 52، 55، 56، 57، 61، 71، 72، 73، 74، 75، 77، 82،

83، 84، 85، 86، 89، 93، 101، 104، 107، 112، 114، 115، 120، 121، 124، 162، 165، 168، 186، 188، 189، 190، 193، 195، 196، 197، 208، 216، 221، 224، 225، 226، 229، 231، 234، 235، 237، 242، 244، 245، 250، 251، 252، 254،
سنە: 51، 184
سینەما (ڕەشید): 86
سینەما (سیروان): 81
شارەزوور: 51، 211
شێخ عەباس: 52، 59، 166، 167،
شێخ هەباس (شێخەباس): 61
چوارباغ (چارباخ): 21، 52، 53، 76
چێشتخانەی (تارا): 81
حەوزە وشکەکە: 73
گەڕەکی جوولەکان: 9، 21، 52، 53، 54، 55، 58، 60، 61، 62، 63، 64، 65، 66، 67، 68، 74، 94، 121، 171، 172، 176، 186
گردی گۆڕە جوولەکە:55
گۆڕستانی شێخ مارف: 101
گۆیژە: 21، 52، 53
عەمادی: 184
فەلەستین: 12، 196، 205، 212
قاوەخانەی سەرچیمەن: 52
قەرەداغ: 17، 19، 20، 83، 114، 206، 227
قەلاچوالان: 18، 19، 25، 51، 72
قوتابخانەی (خالیدیە): 121
قوتابخانەی (خانزاد): 54
قوتابخانەی (ڕوشدییەی عەسکەری): 120
قوتابخانەی (عراقیة- زهراء): 120

قوتابخانەی (غازی): 120
قوتابخانەی (کرمانجی بنەڕەتی): 54
قوتابخانەی (لورا خضوري): 119
قوتابخانەی (ئەیوبی): 9، 120، 124
قودس: 160، 202
کانی با: 166، 167
کانێسکان: 21، 52، 53
کەرکووک: 14، 15، 51، 73، 115، 240
کوردستان: 5، 11، 13، 14، 15، 16، 17، 51، 53، 71، 76، 77، 89، 97، 100، 104، 113، 159، 196، 215، 221، 231، 248، 249، 254
کوچەی جوولەکان: 21
کۆڵانی ئەحمەدی: 73
مەلعەبەکە: 55
مەڵکەندی: 18، 21، 52، 53
مزگەوتی (ئەحمەدی): 235
مهاباد: 51
مۆسکۆ: 86
میدیا: 14
ناتالیا: 112
ناوەندی (سلێمانی): 124
نەخۆشخانەی بەغدا (مدینة الطب): 100
نەینەوا: 15
هەڵەبجە: 17، 73، 93، 100، 235
هەمەدان: 16، 51
هەولێر: 13، 51، 195، 196
وڵوبە: 52

(ناوی کەسایەتییەکان)

اریك براور: 71، 76
اسحاق عبدا: 131
ئادەم: 81
ئستر: 16
ئەبوو عەلی ئیبن سینا: 117
ئەحەی کڕنوو: 233
ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ: 114
ئەحمەد ئەفەندی کوڕی حاجی فەرەج: 122
ئەریك براوەر: 225
ئەسمەر: 98، 99
ئەسیناس: 15
ئەکرەمی مەحموودی ساڵحی ڕەشە: 235
ئەمین زەکی بەگ: 18، 119
ئەورام: 115، 185
ئەوڕەحمان بەگی بابان (نفووس): 117
ئەولیا: 185
ئەیدلمان: 224
ئوسو: 79
ئیبراهیم پاشا: 18
ئیبراهیم دانیال: 116
ئیبراهیم کوڕی گووری: 241
ئیدمۆندس: 36، 52
ئیسحاق: 54، 112، 114، 115، 116، 152، 158، 250

ئیسماعیل حاجی ڕەسوڵ: 159
ئیلیا: 16
بابا قەرەداغی: 114، 116
باجی ڕەحمە: 74
باروخ: 116، 139، 155، 245
باشێ: 97، 176، 177، 178، 179، 182، 184
باکووری: 89، 101
بەختیار محەممەد ئەمین: 159
بەهێ ئیبراهیم: 98
برایم جۆڵا: 115
بنەی بانی: 115
بنیامین: 140، 156، 225
تایەر بابان: 124
پاشای دەلال: 116
پیرەمێرد: 200، 201، 204
جەمال بابان: 117، 124
جریوە: 80، 235
جیمس فلکس جونز: 28
حاتان: 54، 225، 226، 227
حاجی سەعدوون: 228، 229
حاجی کاك ئەحمەدی شێخ: 54، 252، 253
حاخام خواجە میرە ئەفەندی: 114
حایووم: 90، 91
حەسەن بنۆشێ: 114
حەسقیل: 116، 121
حەکیم برایم: 95، 117، 118، 174
حەمەپاشای جاف: 226

حەمەی کوڕی وەستا عەبدوڵڵای پینەچی: 234
حەنەنیا: 228، 229
حی داود: 115
حسقیل حیاکە: 136، 154
حیکەی یرمیا: 116
حیم حسفیل: 133
حیم صفر: 134
خانم: 97، 171، 174، 175، 177، 179، 180، 182، 183، 184، 254
خانمی حەکیم برایم: 95
خانی حاجی عەبدوڵڵا: 242
خەنی ڕەشید نانەوا: 164، 224، 249
خواجە بابا: 114، 115
خواجە بنە: 114
خواجە حەسەن بنۆشێ: 114
خواجە دانە: 114
خواجە دودە: 115
خواجە ڕەحیم لەیلا زەرنگەر: 114
خواجە ساڵح بنۆشێ: 114
خواجە سەلمان سەڕڕاف: 114
خواجە عەبدە: 115
خواجە عەزیز لەیلا زەرنگەر: 114
خواجە لاوە: 75
خواجە میخائیل: 116
خواجە نەسیمی عەتتار: 77
خواجە وسووی بەزاز: 75
خواجە یەعقوب: 114
خواجە ئیسحاق پێنجوێنی: 114

خواجه ئیسحاق موعەللییم: 114
خواجه ئیسحاق ئاشیر: 114
خۆخێ موشێ: 98
د. بێستوون: 74، 185، 235
د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ: 111، 112، 162، 216
د. کوردستان موکریانی: 37
دانیار: 185، 240
دانیاڵ: 14
دایکی جەمال: 99، 100، 101، 102، 110، 111
دبلیۆ ئارهەی: 215
ژاك ڕیتۆرێ: 30، 38
ربعی کەمال: 216
ڕەحلە: 94
ڕەحلۆ: 174، 176، 177
ڕەحیم ئەفەندی: 245
ڕەحیمە جوو: 77، 86
ڕەسوڵ مام خدر بێتواتی: 159
ڕەشید شەوقی: 60، 94، 95، 118، 171، 175، 184، 236، 253، 254
ڕەشید ئەفەندی کوڕی مەعرووف ئاغا: 122
ڕەفائیلی زەڕنگەر: 124
ڕەیحان: 60
ڕوبین ئیسحق: 116
ڕوفائیل: 72
ڕیچ: 18، 20، 26، 27، 28، 29، 30، 38
زایەر بەگ: 226، 227
زەکیە ڕەشید محەمەد: 83، 85
زەیۆمەر: 228

زکی صدیق رحمین: 145
زێوەر: 104، 223
ساسۆن کەرکووکی: 115
ساسون موش الیاهوحای: 149
سامۆئیل بارزانی: 15
سامیر: 12
سەبیلەی مام بنشی: 115
سەعدە ئیسحاق: 54
سەعید زەکی: 123
سەعید ئەفەندی: 238، 242
سەمحە: 94، 176، 177
سەید سەعدوون: 227، 228
سدیق بنحاس: 116
سدیق ساڵح: 26، 29، 53
سلمان عبدە: 137
سلێمان پاشا: 18، 19
سلێمان ئیسحاق: 115
سیمانەی حاتان: 115
سێوە: 10
سیوەی موشی: 116
شا سلێمان: 15
شاول عەزریا: 116
شائول حەسقیل: 116
شەلمانسەری سێیەم: 13
شەومیر: 86
شومیل میخائیل شوقیل: 134، 157
شومیل پرخە: 115

شێخ حسامەدین: 235
شێخ سەعید: 107
شێخ عەبدوڵلا: 180
شێخ قادری حەفید: 114
شێخ مارف نۆدێیی: 101
شێخ مەحموود: 35، 102، 107، 113، 114، 115
شێخ محەممەدی خاڵ: 117، 250
شێخ مستەفا: 251
صدیق اسرائیل: 128
کامیل کاکەمین: 97
کوریل: 115
گاوران:
گەورێل: 185
گوریل: 185
گوڵێ: 94
عبدالعزیز یوسف: 135
عەباس مەلا ئیبراهیم: 231
عەبە دیا: 250، 251
عەبدەی ئیسحاق: 116
عەبدولعەزیز: 96، 122، 153، 172، 136
عەبدولغەفوور مەلا عەلی: 168
عەبدوڵلا لەیلی: 180
عەبدی بچووك: 81
عەبدی گەورە: 81
عەتا قەرەداغی: 227
عەزە جوو: 80
عەزیز چالو: 121

عەلائەدین سەجادی: 118، 195، 225
عەلی شێخ فەرەج: 107
عەلی ئەستێرە: 96، 172، 174، 236
عەلی ئەفەندی: 97
عزرەیای بابا ڕەحیم: 115
عزیز میرە: 150
عوزێر ئەفەندی: 188
عوسمانی خاڵە حسە: 89، 164، 167
عومەر دزەیی: 112
عومەر ئیبراهیم: 13
عومەری کەریم ئاغا: 234
عیزەتی فاتە: 250
عیززەت بەگی وەسمان پاشا: 114
فاتیمە عەبدوڵڵا حەمەد دواوەیی: 159
فایەق مەعرووف بەگ: 96
فائیق: 236
فەرحە: 60، 101، 110، 111، 118، 179، 180، 182
فەرحەی ژنی عەزە: 117
فرێزەر: 27، 28، 245
فوئاد عارف: 101
قادر بەگ: 95، 172، 173، 176، 183، 236، 254
قالە شەلی کاک تۆفیق: 90
قەدووری: 116، 121
کاکەی یەرمیا: 116
کەریمی ئەلەکە: 113
کەمال ڕەئوف محەممەد: 102، 107
کەمالی کەریم بەگ: 112

كمال صالح صديق: 126
ليك لاما: 29، 30، 38
ماری موشیێ: 98
مەحموود پاشا: 18
مەحموودی شلك: 90
مەزاله: 94، 96، 172
مەلا مەحموود: 162
مەلا مستەفا: 112، 232
مەلا نووری عەلی ماستاو: 74، 164، 166
مەلا ئەمین: 237، 238، 240، 242، 243
مەلاپەرێشان: 218
مەولەوی: 73
محەمەد ئەنوەر ئەفەندی: 122
محەممەد باقی سەعید مستەفا: 120، 171
محەممەد بەگی فەتاح بەگی جاف: 114
محەممەد حسەین: 246
مستەفا ئەفەندی کوڕی ڕەشید ئەفەندی: 122
مچە حاجی: 89
منش سبیله منش: 147
مۆردەخای: 16
موش بابا موش: 146
موش صالح: 125
مووسەوی مەملەکەت: 114
مووشی خزره:116
مووشی ئەلیا: 116
مێجەرسۆن: 31، 32، 36، 38، 73
میخائیل بانەیی: 115

میره موشی: 115، 170
میره ئیبراهیم: 124
میرزا فەرەجی حاجی شەریف: 114
میرشالوم: 141، 156
مینه شێخ سەبیلە: 112
مینۆرسکی: 35، 39
میهرداد ئێزەدی: 13
میون عبده اسحق: 144، 158
ناجی صدیق رحمین: 142
ناجی ئەفەندی کوڕی مستەفا ئەفەندی: 122
نازدار: 98، 99، 185، 249
نالی: 61
نەبووخەزنەسر: 12
نەسیم ئیسحاق: 116
نعیم دانیال: 130
نعیم عبدالله عزیز: 148
نووری: 80
هاروون: 54، 116
هەنووکە کوڕی بابا ئەلباو: 238، 240، 241
هێنری بێندەر: 248
وەستا عەباسی دارتاش:
وەفایی:109
وەنەوشە: 117، 174، 175، 176، 177، 178، 179، 180، 182، 183، 184
ویسەی کوتاڵفرۆش: 80
یاقوب: 77
یەحیا: 172، 236
یەعقوب عەبدوڵڵا: 124

یەهودا: 80
یوسف: 115، 138، 155، 185
یونس: 15